

Japan helye
és szerepe a globalizálódó világban

PH. D. ÉRTEKEZÉS

Nagyné Szatmáry Beáta

Szeged, 2005

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
GAZDASÁGTUDOMÁNYI KAR

Copyright: Nagyné Szatmáry Beáta

B 4139

TARTALOMJEGYZÉK

<u>TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE</u>	<u>6</u>
<u>ÁBRÁK JEGYZÉKE</u>	<u>8</u>
<u>KUTATÁSAIM CÉLJA, ELŐZMÉNYEK</u>	<u>9</u>
<u>I. FEJEZET: A GLOBALIZÁCIÓ TÉRNYERÉSE</u>	<u>15</u>
1.1. FOGALMAK, DEFINÍCIÓK A SZAKIRODALOMBAN - A GLOBALIZÁCIÓ KEZDETE	15
1.2. REGIONALIZÁCIÓ ÉS GLOBALIZÁCIÓ	21
<u>2. FEJEZET: A GLOBALIZÁCIÓ HATÁSA KÜLÖNBÖZŐ ORSZÁGOKRA</u>	<u>25</u>
2.1. EGYESÜLT ÁLLAMOK ÉS GLOBALIZÁCIÓ	26
2.2. ÁZSIA A GLOBALIZÁCIÓBAN	30
2.2.1. A GLOBALIZÁCIÓ NYERTESEI?	31
2.2.2. A DÉLKELET-ÁZSIAI PÉNZÜGYI VÁLSÁG - A GLOBALIZÁCIÓ TÜKRÉBEN	40
<u>3. FEJEZET: JAPÁN VÁLASZA A GLOBALIZÁCIÓRA</u>	<u>53</u>
3.1. TÖRTÉNELMI VISSZATEKINTÉS	53

3.2. A GAZDASÁGI FELLENDÜLÉS ÉS A GLOBALIZÁLÓDÁS ÖSSZEFÜGGÉSEI	56
3.3. GAZDASÁGI PROBLÉMÁK ÉS A GLOBALIZÁCIÓ KAPCSOLATA	66
3.3.1. A NYOLCVANAS ÉVEK VÁLTOZÁSAI	67
3.3.2. A JAPÁN GAZDASÁG A KILENCVENES ÉVEKBEN	69
3.3.2.1. A gazdasági visszaesés okai	72
3.3.2.2. A nemzetközi szakirodalom hipotézisei	81
3.3.2.3. A szakirodalom a talpraállításról	82
3.3.2.4. Gazdaságpolitikai változtatások, s az azt követő fellendülés kérdőjelei	83
3.3.2.5. A japán modell vége?	86
3.4. JAPÁN SZEREPVÁLLALÁSA	88
3.4.1. AZ ÁZSIAI TÉRSÉG KAPCSOLATRENDSZERE	89
3.4.1.1. Ázsiai integráció	90
3.4.1.2. Az önző Japán?	93
3.4.1.3. A pénzügyi válságról - ezúttal a kapcsolatok tükrében	95
3.4.2. REGIONÁLIS VAGY GLOBÁLIS HATALOM?	99
<u>4. FEJEZET: ÖSSZEFOGLALÓ KÖVETKEZTETÉSEK</u>	<u>105</u>
<u>MELLÉKLET</u>	<u>113</u>
<u>RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE</u>	<u>122</u>

<u>FORRÁSJEGYZÉK</u>	<u>123</u>

<u>FELHASZNÁLT IRODALOM</u>	<u>127</u>

<u>FÜGGELÉK</u>	<u>146</u>

Táblázatok jegyzéke

1. táblázat: Interdependencia és globalizáció	19
2. táblázat: Reál bruttó hazai termék (GDP) Délkelet-Ázsiában (százalékban)	33
3. táblázat: Külföldi közvetlen befektetések célországok szerint (1992-2003; millió dollár)	34
4. táblázat: Kivitel célországok szerinti felosztásban (százalékban)	37
5. táblázat: Behozatal forrásországok szerinti felosztásban (százalékban)	38
6. táblázat: Külföldi adósság Délkelet-Ázsiában (GDP százalékában)	43
7. táblázat: A folyó fizetésimérlegek egyenlege Délkelet-Ázsiában (GDP százalékában)	44
8. táblázat: Ásványi tüzelőanyagok importja a „japán csoda” éveiben (importfüggőség, százalékban)	60
9. táblázat: Nyersanyagok importja a „japán csoda” éveiben (importfüggőség, százalékban)	61
10. táblázat: A bruttó hazai termék ágazati megoszlásának alakulása a „japán csoda” éveiben (százalékban)	62
11. táblázat: A külkereskedelem volumen és árindexei 1973 és 1976 között Japánban (1970=100)	63
12. táblázat: Reál bruttó hazai termék Japánban (százalékban)	71

13. táblázat: Munkanélküliség aránya Japánban (százalékban)	84
14. táblázat: Munkaerő növekedése Japánban (százalékban)	85
15. táblázat: Japán kormányzati adósság (GDP százalékában)	86
16. táblázat: Japán folyó fizetési mérlege (millió dollárban; GDP százalékában)	96

Függelék:

F/1. táblázat: A világgazdaság regionális tagoltságának változása, 1500-2000	146
F/2. táblázat: Japán bankok követelései egyes távol-keleti országok felé (milliárd dollárban)	147
F/3. táblázat: Japán külföldi közvetlen beruházásai (milliárd jen)	148
F/4. táblázat: A munkatermelékenység változása Japánban (az 1 foglalkoztatottra jutó hozzáadott érték)	149
F/5. táblázat: Kamatlábak Japánban (százalékban)	149

Ábrák jegyzéke

1. ábra: A rossz hitelek aránya a legjelentősebb japán bankok
összhitelállományában 73
2. ábra: A legjelentősebb japán bankok összetétele 74
3. ábra: Az Egyesült Államok, Japán és más kelet-ázsiai gazdaságok
kölcshatásai. A kereslet fluktuációinak hatása az egyes gazdaságokra
- 3.1. ábra: Az Egyesült Államok és Japán GDP növekedése abban az esetben,
ha minden vizsgált kelet-ázsiai ország (kivéve Japán)
kereslete 1 egységgel növekszik 76
- 3.2. ábra: Az egyes ázsiai országok GDP növekedése abban az esetben,
ha az Egyesült Államok és Japán kereslete 1 egységgel
növekszik 77
4. ábra: Az Egyesült Államok, Japán és más kelet-ázsiai gazdaságok
kölcshatásai. A valuta fluktuáció hatásai
- 4.1. ábra: Japán és az Egyesült Államok GDP csökkenése a kelet-ázsiai valuták
10%-os leértékelése következtében 78
- 4.2. ábra: Az egyes kelet-ázsiai országok GDP növekedése Japán és
az Egyesült Államok valutájának 10%-os felértékelése következtében 79

KUTATÁSAIM CÉLJA, ELŐZMÉNYEK

Nyihon, Nyippon¹. Japán neve a japánok nyelvén. Nyippon... ízlelgetem a szót, s közben azon gondolkodom, vajon ki tudom-e mondani, át tudom-e érezni jelentését úgy, ahogy ők, a japánok tudják. Európában születtem, európai lettem tehát - s ez meghatározza későbbi gondolkodásomat. Történészek, filozófusok, pszichológusok állítják, hogy minden ember csak azt a kultúrát képes megérteni, csak azt a vallást fogadja el igazán, amelybe beleszületik. Elégséges-e csupán a nyelvtudás, hogy igazán átérezhessük, mi rejlik a másik emberben, aki történetesen a Földgolyó másik pontján született?

Spengler [1994] állapítja meg: "Különböző kultúrák jelenségei különböző nyelveken beszélnek, s az igazság sem ugyanaz mindenkinek". Majd kifejti, miért is rettenetesen nehéz választ kapni a világgal - a távoli, nem nyugati világgal - kapcsolatban feltett kérdéseinkre, főleg ha belátjuk, csak szubjektív kérdésfeltevők lehetünk, így válaszaink is szubjektívek lesznek:

„Amit eddig a Nyugat a tér, az idő stb. problémáiról kimondott vagy elgondolt, az hiányos és bizonytalan, mivel mindenkor arra törekedtek, hogy a kérdés egyedüli, kizárólagos megoldására bukkanjanak, ehelyett azonban azt kellett volna inkább belátni, hogy sokan kérdeznek, s a válaszok is sokfélék, hogy minden egyes filozófiai kérdés csak annak a váagnak a leplezése, hogy tulajdonképpen arra kapjon határozott választ, ami a kérdésben már eleve benne foglaltatik, azt kellett volna belátni, hogy egy kor nagy kérdéseit soha nem lehet eléggé relatívvá tenni ahhoz, hogy megfogalmazhassuk őket, és hogy ennél fogva történetileg behatárolt megoldások egész sorát kell feltételeznünk, a végső titok pedig - ha kikapcsolunk minden saját értékmércét - ezek összegző áttekintése révén tárulna csak föl”.

¹ A japán neveket és szavakat a magyar kiejtés szabályai szerint használom, az angol nyelvű

Beismerve európai, s emberi mivoltom eme hiányosságát, próbálom saját vallásomtól, kultúrámtól elvonatkoztatva megfogalmazni a kérdést: hogyan változott Japán szerepe és hol van most a szigetország helye a globalizálódó világban? Miként hatott erre az oly' hosszú ideig kagylóhéjba zárt országra a globalizáció? Csupán gyümölcsöket hozott-e számára a nyitás, a bekapcsolódás a világ vérkeringésébe, vagy fájdalmas, negatív hatásokkal is járt-e vajon? A kérdések megválaszolása közben viszont be kell hogy kapcsolva hagyjam szubjektív véleményalkotásom is, hiszen önmagamtól teljesen elvonatkoztatni úgysem tudok.

Spenglert tovább lapozgatva a távoli országot ért hatások elemzése szinte lehetetlen feladatnak tűnik: „Minden kultúra saját összimbólumát valósítja meg. ...és az összes többi kultúra számára megközelíthetetlen és érthetetlen”.

„... megközelíthetetlen és érthetetlen.” E két szó elmélyíti ugyan már régóta tudatosult korlátaimat, de éppen ezáltal erősítve hajt még jobban a megismerés felé.

Az első Japánba hajózó idegen is azt hitte, ő lesz, aki feltárja a bezárkózó ország titkát. S enélkül a pici szikra nélkül nem indulna el ma sem senki a szigetországba. Történészek, gazdaságkutatók, filozófusok nem fordítanák életük jelentős részét a távoli kultúra, nyelv megértésére, ha nem hinnék: majd ők lesznek, akik teljesen a tűzhöz merészkedve ellesik a japánok titkát.

Mivel a „titok” megfejtésében azért próbáltam minél objektívebb lenni, fontosnak tartottam, hogy dolgozatomat ne csupán könyveket, újságokat, - globalizált világunkban - az internetet böngészve írjam, hanem hogy közeli is megismerjem a megközelíthetetlennek tartott Japánt. Szegényes japán nyelvtudásom, valamint kétszeri szigetországbeli szakmai kutatásaim révén véltem elkerülni a spengleri hibákat: relatívvá tenni kérdéseimet, s a hazai

környezetben, a hazai és a külföldi szakvélemények ütköztetésével keresni meg az összegző választ.

Hálával tartozom tehát, amiért dolgozatom megírása idején két alkalommal is sikerült kutatásokat végezniem kutatásom tárgyának helyszínén, Japánban. 1996-os kiutazásom szervezésében és szakmai véleményezésében segítségemre volt Tsuneo Morita, a tokiói Hoszei Egyetem egykori tanára, továbbá a Hoszei Egyetemről Tomoko Kido, Tosio Jamazaki, Tecuja Macui és Kazuo Jana. Kutatásaim kezdetekor sokat köszönhettem Török Hilda biztatásának, szakmai utam szervezésekor Szentes Tamásnak, Bán Évának az akkori Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemről, valamint a Peregrinatio és a Soros Alapítványoknak.

Az 1999/2000-es tanévben a Kiotói Gazdaságkutató Intézet, Kiotói Egyetem nyújtott lehetőséget a kutatások folytatásához. Ennek szervezésében hálával tartozom a Japán Alapítványnak, továbbá a Világgazdasági Kutató Intézet munkatársainak, Ehrlich Évának és Hernádi Andrásnak a szervezésben nyújtott segítségükért. Japán részről formálták véleményemet és segítettek „közelebb kerülni a tűzhöz” az interjúk, személyes beszélgetések, valamint a kérdőívek során megismert japán professzorok, kutatók, állami tisztviselők, elsősorban Szatosi Mizobata és Hiroshi Tanaka.

Disszertációm véleményezésében sokat köszönhetek Surányi Sándornak. Gondolataim letisztulásában, értekezésem végső formálásában különösen sokat segített a Világgazdasági Kutató Intézetből Mészáros Klára és Bassa Zoltán.

A kutatás módszertanát tekintve a szakmai irodalom feldolgozásán kívül személyes interjúk elkészítését, valamint kérdőívek megírását, feldolgozását alkalmaztam. Igyekeztem minél szélesebb körben feltárni az összefüggéseket, nagy hangsúlyt fektetve a japán vélemények, javaslatok megismerésére. Spenglert nem feledve próbáltam nem csupán arra kapni határozott választ, ami kérdéseimben már eleve benne foglaltatott. Sokat segített ebben a szakirodalom

feldolgozása során a nyugati és ázsiai szerzők, kutatók véleményeinek ütköztetése, valamint a szigetországban eltöltött kutatásaim során a személyes véleménycserék, beszélgetések.

Örömmre szolgált, hogy eredetileg az új évezred elejével befejezni kívánt disszertációm megírásának folytatásával a témámhoz kapcsolódó magyar szakirodalom bővülésének lehettem tanúja (lásd Bogár L., Botos K. - Körösi I., Csath M., Cséfalvay Z., Farkas P.). A külföldi szakirodalom is neves szakemberek újabb publikációival gazdagodott (lásd a globalizálódásban a gyakorlatban is érintett J. E. Stiglitz, valamint a civilizációkutató S. P. Huntington).

Kutatásom három témakörre épül. Az első témakör a napjainkban sokakat foglalkoztató, egyre inkább negatív előjellel illetett globalizáció, annak térnyerése. Kutatásaim során szakirodalmi definíciókat gyűjtöttem, vetettem össze. A definíciók hatalmas halmazából válogatva a témámhoz kapcsolódóan próbáltam azokat bemutatni, persze a szubjektivitás vádját elkerülve, minél szélesebb körben. Kitérek továbbá a globalizáció és a regionalizáció kapcsolatára. És mivel szakmai körök mégis megkívánják a szubjektivitást: igyekeztem megalkotni saját definíciómat.

A második témakörben elemzem egyes országok helyzetének változásait a globalizáció következményeként, külön tekintettel a globalizációban élen járó Egyesült Államokra, valamint a témám szempontjából fontos ázsiai térségre. Dolgozatom a globalizáció mára egyre szélesebb publicitást kapó negatív hatásait is taglalja: a pénzügyi liberalizáció okozta délkelet-ázsiai válságon, valamint a kilencvenes évek során többször is recesszióba kényszerült, egykor példaként emlegetett japán gazdaság stagnálásán keresztül.

De ez utóbbi vizsgálata már átnyúlik a harmadik témakörbe: amely a „kagylóhéjából kibúvó” Japán globalizációra adott válaszait próbálja meg körüljárni, felidézve a bezártság majd a nyitás történelmét. Taniguchi [2001]

országa hiányosságának tartotta, hogy a globalizációt Japánban nem dolgozták még fel történelmi perspektívából. Holott azóta sokféle elemzés látott napvilágot, mégis úgy érzem, a globalizációt általánosságban is elemző, több országra gyakorolt hatását, különösen a Japánt ért hatásokat történelmének távlatán keresztül taglaló dolgozatom részese lehet ezen űr kitöltésének. A szigetország globalizálódása pozitív hatást gyakorolt Japán gazdasági fellendülésére, s a példaértékűen felzárkózó ország jelentős szerepet kezdett követelni magának a globalizálódó világban.

Globalizáció és gazdasági fellendülés: egymásra ható tényezők. A gazdaságilag élre törő Japán is egyre erőteljesebben befolyásolta a gazdasági globalizáció folyamatát, ahogy a globalizációs folyamat is rányomta - pozitív, majd később negatív - bélyegét az ország gazdaságára.

A globális hatalommá váló Japán térségünk szempontjából is fontos, s a globalizálódás pozitív következményeként a triád (Egyesült Államok, Japán/Ázsia és Európa) ezen ága is megerősödést kezdett mutatni. A japán/ázsiai - európai vonal további erősítése a mi érdekünkben is áll.

Összefoglalásként pedig igyekszem egyenleget vonni a pozitív és negatív hatások tekintetében, s egyben megkeresni a kutatás központi, összegző válaszát: Japán helyét és szerepét a globalizálódó világban.

Mellékletben adom közre japán tanulmányutaim során kidolgozott kérdőívem feldolgozását, amely 70, főként japán kutatónak, oktatónak, gazdasági szakembernek feltett, - ebből 35 értékelhető válaszcsoportot hozó - kérdések alapján vizsgálja Japán gazdasági helyzetét, valamint a délkelet-ázsiai és közép-kelet-európai országokkal való viszonyát, viszonyának alakulását.

Fő gondolatkörként próbálom körüljárni: a globalizálódó világban már kulcsszerepet követelő Japán pozíciója vajon megmaradhat, tovább erősödhet-e? Gazdaságának kilátásait, a - vitatott definíciójú - recesszióból való kilábalás esélyeit vizsgálva próbálom választ keresni: megerősíti-e Japán a helyét,

igazolva a tételt miszerint a 21. század a szigetország évszázada lesz, avagy a lebukó Nap országává válik?

I. FEJEZET: A GLOBALIZÁCIÓ TÉRNYERÉSE

A globalizáció dicsőítését a kapitalizmus győzelmének hirdetésével együtt sokan a mai kor jellegzetességének tartják. Holott pl. Hanke becslése alapján jelenleg a tőkeáramlás kevésbé integrált (az 1890-es évek szintjének csupán háromnegyede). Mikorra is tehető tehát a globalizálódó folyamatok kezdete?

Állíthatnánk, a globalizáció - a történelem igazolása alapján - nem visszafordíthatatlan folyamat (Brimelow [1998]). Izgalmasnak ígérkezik a kérdés: a jelenlegi fejlemények alapján valóban visszafordítható-e a globalizáció?

Stiglitz [2002] sokkal inkább a globalizáció átformálhatóságában hisz: „amikor - a globalizáció - rendesen, méltányosan működik és minden ország szava hallatszik az őt érintő kérdésekben, akkor lehetőség nyílik majd egy új globális gazdasági rend felépítésére, amelyben nemcsak a növekedés stabilabb és fenntarthatóbb, de a gyümölcsöiből is egyenlőbben jut mindenkinek”.

1.1. Fogalmak, definíciók a szakirodalomban - a globalizáció kezdete

Waters [1995] kutatásai alapján „globális” szavunk csaknem négyszáz éve van ugyan használatban, ám „globalizáció”, „globalizálni” és „globalizálódó” szavaink a hatvanas évek tájékán kezdtek bekerülni a mindennapi használatba. Robertson (In: Waters [1995]) vizsgálatai szerint akadémiai körökben ezen szakkifejezéseket a nyolcvanas évek közepétől ismerték el.

A globalizáció gyökereit ezek alapján az ötvenes, hatvanas évek modernizációs folyamatában kereshetnénk, amely időszakban kereste helyét a nyugati blokk szabad kereskedelmen és demokrácián alapuló nemzetközi rendjében a két

vesztes állam: Japán és Németország.

Ám a globalizálódás valódi gyökerei ennél jóval távolabbi múltba nyúlnak vissza. Stiglitz [2002] definíciója szerint: „A globalizáció azt jelenti, hogy amit az egyik helyen mondanak, hamar ismertté válik világszerte, és az egyik országban alkalmazott politika súlyos következményekkel járhat egy másik ország számára”. Ám ehhez szükség volt a világ bennünket körülölelő országainak megismerésére. Ha a megismerési vágytól hajtott tengerészek² nem szállnak hajóra több mint 500 évvel ezelőtt, a globalizáció semmilyen formája nem jöhetett volna létre. Ezért tartom fontosnak az időrendi behatároláskor a valódi kezdetek megkeresését, és elvetem a csupán a hetvenes évekig visszanyúló, rövidlátó elemzést.

Williamson [2002], Waters kutatásaira rímelve a globalizáció kezdetét szintén a hetvenes éveknél jóval korábbra, 1492-re teszi, s az első globális évszázad végét pedig az első világháború kezdetére. A második világháború végével kezdődő időszakot második globális évszázadként definiálja - amelyet a kutatók többsége a globalizáció kezdeteként értelmez, - s a két világháború közötti időszakot pedig a globalizáció-ellenesség éveiként határozza meg, amit a vesztesek elégedetlensége indukált. 1492-től kezdődően összesen négy globalizációs korszakot különböztet meg:

1. korszak: a globalizáció-ellenes merkantilista korlátozások korszaka (1492-1820);
2. korszak: az első globális évszázad (1820-1913);
3. korszak: második globalizáció-ellenes korszak, avagy a globalizáció megtorpanása (1913-1950);
4. korszak: a második globális évszázad (1950-2002³).

² Kolumbusz Kristóf Japán, Kína és India partjai helyett érte el 1492 októberében San Salvador szigetét, Vasco da Gama pedig 1498-ban kötött ki Kalkuttában.

³ Williamson tanulmánya befejezésének évszáma

Az első korszakban a technológia, a növények, állatok és betegségek soha azelőtt és tán soha azóta nem látott mértékű áramlása kezdődött. A kereskedelem óriási fellendülése mellett viszont a kereskedelem korlátozásainak csökkenése nem volt tapasztalható. Nem érhető tetten tehát a kereskedelem liberalizálása. Williamson O'Rourke és Williamson tanulmányára⁴ hivatkozva állítja: az 1500-1800-as évek kereskedelmének fellendülése nagyrészt - kétharmadában - az európai jövedelmek növekedésének volt köszönhető.

A második korszakban a liberális politika felé való elmozdulás figyelhető meg, amely egybeesik a napóleoni háborúk befejeződésével. A világ áru piacainak integrációja kétharmad részben az áruszállítás költségcsökkenésének eredményeként valósult meg. A termelési tényezők - kezdetben beleértve a munkaerőt is - piacának világméretű integrációja a tőkeáramlás soha nem látott integrációját hozta, amely 1913-ben érte el csúcspontját. Az évszázad végén viszont az addig szárnyaló nemzetközi migráció megtorpant, a munkaerőáramlás korlátozásának igénye lépett fel: Williamson állítása szerint a jövedelmi piramis alján lévő vesztesek, a hazai szakképzetlen munkaerő részéről.

A harmadik korszak magasabb vám és egyéb, nem vámjellegű korlátozásai, amelyek elvonták a kereskedelemből adódó előnyöket a globalizáció-ellenes gazdaságpolitika megnyilvánulásai voltak. Ebben a korszakban jelentősen csökkent a külföldi tőke áramlása is.

A negyedik korszakban a megtorpanást követően újjáéledő globalizáció az első világháború előtti globalizációs korszakhoz képest eltérő jegyeket mutatott, amelynek okai a globalizáció dominánssá váló országának, az Egyesült

⁴ O'Rourke, Kevin H. and Williamson, Jeffrey G. [2002]: 'After Columbus: Explaining Europe's Overseas Trade Boom, 1500-1800'; *Journal of Economic History* 62: 417-56

Államoknak megváltozott politikai attitűdjében⁵ keresendők. A tényezőáramlás ennek következtében az első globális évszázadhoz viszonyítva kisebb mértékű, ám a kereskedelmi korlátozások jelenleg alacsonyabb mértékűek.

Míg a globalizálódás eme második korszakával foglalkozó publikációk sokasága jelent meg a szakirodalomban, az ezt megelőző korszakok szinte feledésbe merülnek a témával foglalkozók⁶ számára. Mielőtt a jelenlegi globalizációs korszak további boncolgatásába kezdenék, le kell szögezni, hogy a globalizáció, amely Stiglitz megfogalmazásában: „a világ országainak és népeinek szorosabb integrációja...”, kiváltója pedig a közlekedési és távközlési költségek nagymértékű csökkenése, illetve a termékek, szolgáltatások, tőkejavak, tudás és (kisebb mértékben) a munkaerő áramlását akadályozó mesterséges korlátok lebontása”, nem jöhetett volna létre az 1400-as évek nagy földrajzi felfedezései nélkül. Nem szabad tehát elemzéseinknél annak csupán legutóbbi folyamatára hagyatkoznunk. A mai globális gazdaság alapjait a Kolumbus felfedezését követő gyarmatosítás fektette le.

A mai értelemben vett globalizálódó folyamatokra összpontosítva Yamamoto [1998] a globalizációt az interdependenciával egyidőben zajló folyamatnak tartja (lásd 1. táblázat), ahol az interdependencia folyamata a globalizáció részeként, alhalmazaként zajlik. Az interdependencia kezdetét a hetvenes évekre teszi, a globalizációt a kilencvenes évekre.

⁵ Protekcionista, a bevándorlók beáramlását támogató országból a szabad kereskedelmet támogató, de a bevándorlást korlátozó országgá vált.

⁶ Kivétel még többek között Ellwood, Wayne [2001]

1. táblázat

Interdependencia és globalizáció

	Interdependencia (hetvenes évek)	Globalizáció (kilencvenes évek - 21. század)
Struktúrája	államok közötti gazdasági interdependencia	globális rendszerek alakulása (területfelettség)
Alapeleme	kereskedelem (termékek)	tőke, információ, globális környezet
Technológiai háttér	második ipari forradalom	harmadik ipari forradalom
Szereplők	államok (kormányok)	állami és nem-állami szereplők, multinacionális vállalatok
Szabályozó mechanizmus	nemzetközi (államok közötti) rendszerek	globális irányítás
Alapelv	liberalizmus	neoliberalizmus
Integráció típusa	sekély integráció	mélyebb integráció
Nemzetközi politikai keret	hidegháború	hidegháború utáni időszak
Hatalmi struktúra	Pax Americana kihívásai	Pax Americana II
Kiterjedése	ipari országok (piacgazdasággal és demokráciával)	ipari országok, fejlődő világ, átalakuló országok (a piacgazdaság és demokrácia globális elterjedése)

Forrás: Yamamoto, 1998

Megjegyzés: a nyolcvanas évek az interdependencia és a globalizáció közötti átmeneti időszakot képezték

Farkas [2003] megállapítása szerint: „A hetvenes évekre a keynesi tanokról, a kilencvenes évek elején a neoliberális-monetarista kísérletekről is kiderült, hogy nem tudnak stabilitást és tartós prosperitást nyújtani”. A hatvanas évek második felétől, a hetvenes évek elejétől sűrűsödő világ gazdasági gondok közepette „az ortodox iskolák hívei a kialakult helyzetért egyértelműen a keynesizmust hibáztatták”. „A neokonzervatív áttöréshez - *pedig* - a gazdasági nehézségek és az ideológiai alapú támadás mellett a nagy multinacionális

cégek, a pénzügyi befektetők liberalizációs gazdaságpolitikai érdekérvényesítése, a globalizáció is kellett”.

A nyolcvanas-kilencvenes években a hidegháború befejeződésével felgyorsult a gazdasági globalizáció: kiterjedvén az egykoron szocialista államokra a legintenzívebb globális piaci versengést váltotta ki. Míg a nyolcvanas évek koncepciója a posztmodernizmus volt, úgy nyugodtan állíthatjuk, hogy a kilencvenes éveké a globalizáció, ami Csath [2001] túlzónak tűnő megállapítása szerint szinte „új világrenddé” vált.

A globalizáció térnyerése és a regionalizációs törekvések széles körű burjánzása a hidegháború végével, a Kelet és a Nyugat közötti falak megszűnésével is összefüggésbe hozható. A kilencvenes évek kutatóinak egyik csoportja (Hirst, Thompson [1996] In: Hook [2000]) a globális politikai gazdaságtan és a civil társadalom elterjedésének tekintetében óvatosabban fogalmaz, a másik csoport viszont a globalizmus magas fokáról beszél (Fukuyama [1992]; Held [1995]; Ohmae [1996] In: Hook [2000]).

Bármilyen mélységű is a globalizmus, az mindenképpen biztos, hogy nem csupán a gazdasági folyamatokat érinti, annál sokkal szélesebb hatókörű. A globalizáció behatol a politika, a társadalom, a kultúra mélyebb rétegeibe, átalakítva azokat. Csath [2001] megállapítását is idézve: „Többben fogalmaznak úgy, hogy hosszabb távon a globalizáció társadalmi-kulturális hatásai veszélyesebbek is lehetnek, mint gazdasági következményei”. A fejlődő országokat nyugtalansággal tölti el ennek folyamata, mivel véleményük szerint egyes iparilag fejlett országok nem csupán univerzálisnak, de a többi felett állónak kiáltják ki magukat⁷. Ezért egyes elemzők a 21. században a civilizációk összeütközésétől tartanak (Huntington [1994]).

⁷ Emiatt állítja Botos - Kőrösi [2004a]: “Sokkal szerencsésebb tehát napjaink gazdasági globalizációs folyamatát a fejlett térségek gazdasági társaságai által megvalósuló globális dominanciának nevezni”.

Leszögezhető tehát, hogy a globalizáció több mint 500 éves, gyarmatosítással átszőtt folyamatában a - kezdetben az európai jövedelemnövekedés hatására bővülő - kereskedelem fellendülésével, majd a távolságok ún. csökkenésével, a szállítás költségeinek csökkenésével, majd a szabad kereskedelem útjában álló akadályok lebontásával a nemzetgazdaságok gazdasági, társadalmi, kulturális és politikai integrációja figyelhető meg.

1.2. Regionalizáció és globalizáció

Hook [2000] különbséget tesz a „globalizáció”, mint folyamat és a „globalizmus”, mint politikai projekt között. A „globalizációt” folyamatként a szereplők nem szándékos cselekvésével jellemzi - amennyiben a globális gazdaság megteremtéséről van szó. A „globalizmus” ellenben szándékos politikai terv alapján megy végbe szerinte a szereplők - nemzetközi szervezetek és államok - szándékos cselekvésével.

Ugyanígy tehetünk különbséget „regionalizáció”⁸ és „regionalizmus” között.

George (lásd Csath [2001]) a globalizmus szándékosságát továbbviszi: a globalizáció irányítását egy „titkos megbízói körnek” tulajdonítja. Stiglitz [2002] szinte erre válaszolva „védekezik”: „Nem hiszem, hogy létezik ilyen összeesküvés, az igazság ennél nehezebben megfogható”.

Az igazság eldöntésének szándéka nélkül vizsgáljuk most meg a globalizációs és regionalizációs folyamatok előfordulását, előrevetítve, hogy a szándékos terv kérdésére még a dolgozat végén visszatérek.

Regionális szerveződések a globális gazdaság „korai szereplői”: az európai

államok létrehozásával megalakult Európai Unió (EU), majd az európai regionális tendenciára válaszolva létrejött észak-amerikai szerveződés, a NAFTA (North American Free Trade Agreement), s a hidegháború utáni csendes-óceáni APEC (Asia Pacific Economic Cooperation)⁹, amely az Egyesült Államok neoliberális, szabadpiaci globális terve alapján látszik megvalósulni¹⁰. Az APEC-tagországai nem földrajzi elhelyezkedésük vagy kultúrájuk alapján váltak a szerveződés tagjaivá, sokkal inkább gazdasági kapcsolataik alapján: Délkelet-Ázsia Csendes-óceánnal való kapcsolódásának célja főként az amerikai gazdaság összekapcsolása volt az ázsiai térség ún. gazdasági csodát produkáló országaival.

Farkas [2003] definíciója alapján: „Míg a globalizációban a legfejlettebb országok, térségek tőkéinek összefonódása, koncentrálódása és világméretű értékesülési (profitszerzési) törekvése testesül meg, a regionalizáció (regionális integráció) - bár maga is a gazdasági tér kiterjesztését jelenti - inkább ugyanezen fejlett erőközpontok egymással szembeni konkurenciáját jeleníti meg”.

Sugiura [1999] szerint a globalizáció a 19. századi liberalizmus, az első világháború utáni viszonylagos stabilizáció és az ötvenes-hatvanas aranyévek időszakára tehető, míg a regionalizáció a 17-18. századi merkantilizmus, a klasszikus imperializmus és a harmincas évek válságának időszakára.

A globális gazdaság gyengébb szereplői szubregionális együttműködésben válaszoltak a nagy, erősebb országok regionális összefonódásaira. Malájzia szubregionális tervezete az EAEC (East Asian Economic Caucus) létrehozására az APEC regionális szerveződésének alternatívájaként jött létre. Az APEC

⁸ Növekvő gazdasági és egyéb összefonódás szubglobális szinten.

⁹ a fórum 1989-ben jött létre

¹⁰ lásd javaslatok a kereskedelmi és beruházási korlátozások eltörlésére a kelet-ázsiai térségben, valamint a tőke szabad áramlásának támogatása

nyitott regionalizmusával szemben jóval zártabb tömörülés a szubregionális EAEC, holott azt az APEC konzultatív tagjává fogadta. Japán az APEC tagjaként elutasította az EAEC szerveződést.

Ázsiában az EAEC megjelenését a NAFTA és az EU létrejöttére adott válaszként értékelik, megelőzendő az utóbbi szerveződések befelé fordulását és protekcionistaivá válását. Malájzia 1990-ben felvetette az EAEG (East Asian Economic Group) létrehozásának gondolatát, ám az APEC-tagállamok közül az ipari országok elvetették azt. Az EAEG Japán kivételével kizárta volna a többi ipari APEC-országot, amely az APEC tágabb körű gazdasági együttműködésének ellentmondott volna. Ezután újabb javaslat született és megalakult az EAEC, amely magába foglalja Ausztráliát, Új-Zélandot és a dél-csendes-óceáni szigetországokat is.

Az 1997-98-as délkelet-ázsiai válság során a mélyről fakadó szubregionális ellenállás a neo-liberális tervekkel szemben egyre szembetűnőbbé vált.

A gazdasági globalizáció előnyeit maximalizálni és kedvezőtlen hatásait minimalizálni Hirono [1996] szerint a hasonló gazdasági, politikai és társadalmi fejlettségi szinten lévő régiók globalizációjával kellene: fokozatosan beolvasztva a hasonló szintet elérő, szomszédos régiókat. Így lehetne végső célként elérni a politikailag is integrálódott, globális társadalmat.

A globális társadalom jövőképét említve idézem fel újra Brimelow [1998] állítását, miszerint a globalizáció visszafordítható. A folyamat több mint 500 évet felölelő történelmében történtek ugyan megtorpanások, de a megtorpanást mindig a globalizációs folyamat újabb lendülete követte. A negatív jelenségek¹¹ hatására a globalizáció más formája kezdődött el, s ha a jelenlegi egyre élesebb kritikák hatására esetleg valószínűsíthető is újabb megtorpanás

¹¹ Az első globális évszázadban a tényező mobilitás nagyobb hatással volt az árakra, egyenlőtlenséghez és szegénységhez vezetve, ebből kiindulva a második globális évszázad a tényezőáramlás korlátozását vezette be a kereskedelem korlátozásának csökkentése mellett.

jövőbeni előfordulása, teljes visszafordítása már lehetetlen.

Átformálására viszont egyre nagyobb az igény, bár a kritikus szemléletet sokan korszerűtlennek, szélső jobboldalinak és nacionalistának tartják. A baloldali kritika (lásd Farkas [2003]) a nemzetközi összefogásban látja a megoldást, elveti a lokális cselekvést. Csath [2001] viszont a liberalizáció káros következményeitől megvédő többoldalú szerződéseket nem tartja elégségesnek a globalizáció megfékezésére, a problémák hosszútávú rendbetételében az igazi megoldást szerinte a lokalizáció hozná el.

Miért is merül fel az igény a globalizáció visszafordítására, megfékezésére vagy átformálására? És miért csak most, ennyi év után kap ez a probléma publicitást? Csupán a jelenlegi globalizációs folyamat hozta felszínre az egyenlőtlenségeket, vagy a múlt kritikusi nem voltak eléggé hangosak? E kérdések megválaszolása egy újabb fejezet megnyitását indokolja, amelyben azt elemzem, hogyan is hatott a globalizáció a benne résztvevő országokra.

2. FEJEZET: A GLOBALIZÁCIÓ HATÁSA KÜLÖNBÖZŐ ORSZÁGOKRA

Az 1400-as évek végén az európai tengerészeket¹² hajtotta a megismerési, felfedezési vágy - egyesek szerint a kapzsiság - a távoli országok felé. Sajnos, az emberi - európai? - természet nem a békés együttélésre alapozott egymástól való tanulást segítette elő az addig ismeretlen földrészek felfedezésével, hanem beindult a gyarmatosítás, a gyengébbek leigázása. „A világ legnagyobb emberei, s mindenekelőtt a legnyájasabbak” - idézi Kolumbust Ellwood [2001] az ázsiaiak helyett felfedezett amerikai bennszülöttekről. - „Olyan jó barátaink lettek, hogy az valóban csoda volt”.

Sajnos, pár évvel később bebizonyosodott, hogy a „globalizáció már akkor is gyorsan átváltozott a kultúrák közötti csere ártatlan folyamatából a vagyonért és a hatalomért folyó piszkos marakodássá” (Ellwood [2001]). Huntington [2001] erre az időre teszi a Nyugat felemelkedését, amikor „A civilizációk közötti szórványos vagy korlátozott, sokirányú találkozások felváltotta a Nyugat tartós, ellenállhatatlan, egyirányú hatásgyakorlása az összes többi civilizációra”.

Az európai országok a gyarmati korszakban kiterjesztették uralmukat szinte az egész földgolyóra. A megnövekedett kereskedelemnek nem látta és nem látja ma sem minden ország, minden nép egyformán a hasznát¹³. A fejlődő világ költségére a régi és új gyarmatosítók aratják le a haszon aránytalanul nagy részét. A globális kereskedelmi rendszer egyenlőtlenségei ma is fennállnak, de

¹² Bartholomeu Diaz, portugál tengerész felfedezései nyitották meg az utat Afrika körülhajózásához; az ő útját követve jutott el a szintén portugál da Gama Indiába; Kolumbus, a genovai születésű tengerész, spanyol szolgálatban hajózott.

¹³ Lásd Botos - Körösi [2004a]: „A globalizálódás semlegesen csengő fogalma eltakarja azt a tényt, hogy napjainkban egyáltalán nem arról van szó, hogy az egyes régiók és országok gazdasági társaságai és egyénei kölcsönösen tulajdonrészt szereznének más régiók és országok

a globalizáció mai hullámában¹⁴ az európai gyarmatosítók globalizációban elfoglalt vezető helyére a szintén „nyugati” Egyesült Államok lépett.

A Bretton Woods-i aranydeviza-rendszer összeomlása 1971-ben tovább erősítette a gazdaságok összefonódását, mivel a rögzített valutaárfolyamok rendszerének megszűnésével nőtt a bizonytalanság, s a pénzügyi válságok hatásai is „globalizálódtak”.

2.1. Egyesült Államok és globalizáció

A hidegháború idején Amerika gazdasági és katonai ereje tette lehetővé a nemzetközi gazdasági rendszer fenntartását. A rendszer alapelvei a liberális demokrácia és a szabad versengés voltak. Az amerikai közgazdászok, főként a neoklasszikus iskola képviselői nagy szerepet játszottak az elvek elterjedésében. A rendszert a „Pax Americana” tartotta fenn, s a szuverén államok rendszerének idején keletkezett: az egyes kapitalista országok különböző gazdasági elveket alkalmaztak Japántól egészen Németorszáig.

A hidegháború idején s a hidegháború utáni időszak kialakulása kezdetén a nemzetközi rendszerben három központ alakult ki: a nemzetközi intézményeken (IMF¹⁵, Világbank¹⁶, WTO¹⁷, Hetek¹⁸) keresztül hatalmát fenntartó Egyesült

termelési szervezeteiben: a valóságban ugyanis szó sincs kölcsönösségről”.

¹⁴ Amit sokan az amerikai típusú kapitalizmus elfogadásával társítanak.

¹⁵ International Monetary Fund (Nemzetközi Valutaalap), az 1944-ben Bretton Woods-ban kötött megállapodás alapján létrehozott, Washingtonban székelő nemzetközi pénzügyi intézmény.

¹⁶ A Világbank (World Bank) - szintén “Bretton Woods-i” intézmény, amelynek alelnöke és vezető közgazdásza volt 1997-2000 között a dolgozatomban többször idézett Joseph E. Stiglitz.

¹⁷ World Trade Organization (Világkereskedelmi Szervezet), megalakulása: 1995. Az 1947-ben létrehozott GATT-ot váltotta fel.

¹⁸ Egyesült Államok, Japán, Németország, Kanada, Olaszország, Franciaország és az Egyesült Királyság országai, a hét legjelentősebbnek kikiáltott fejlett ipari ország. Ezek kormányait

Államok, valamint Japán és - mai névhasználatával - az Európai Unió. A három központ körül kialakuló regionális szerveződések nem értelmezhetők Hook [1995] szerint a globalizációra adott válaszként, hanem a folyamat szerves részeként. Persze függ ez attól, hogy zárt vagy nyitott regionalizációról¹⁹ van-e szó.

A hidegháború idején a hármas központ között a politikai együttműködés mellett a gazdasági versengés volt jellemző. A közös ellenség megszűntével viszont a politikai együttműködés lassan halad előre, míg a versengés gazdasági téren erősödik. A hidegháború utáni időszakban a szabadpiaci kapitalizmus és a liberális demokrácia győzelme az Egyesült Államok ideológiai elveinek győzelmét jelzi. De meglátásom szerint ez nem jelenti még a „történelem végét” (lásd Fukuyama [1992]), hiszen az egyenlőtlenségeket szülő „nyugati modell” nem lehet emberi társadalmunk végső célja.

Hogyan is terjedt el a „nyugati modell”? A hetvenes évek változásai - a Bretton-Woods-i aranydeviza-rendszer összeomlása, két olajválság, stagfláció - megrengették az addig uralkodó keynesi elveket a növekedés stabilitásának fenntartásáról. A nemzetközi rendben a hetvenes, főként nyolcvanas években, amikor az Egyesült Államok globális hegemoniája hanyatlani látszott, - amelyhez hozzájárult Japán és az Európai Unió térnyerése is - a növekvő gazdasági, globális és regionális szintű összefonódás idején, az Egyesült Államok gyengülő hatalmának megerősítése érdekében a globalizációs folyamatot használta ki. A nyolcvanas évek neoliberalizmusa a globalizáció folyamatában találta meg a választ a gazdasági problémák megoldására. A globalizáció egyes nemzeti érdekekre gyakorolt hatásaként említhető a

szokás az angol fordítás rövidítése alapján G7-nek nevezni. Ma Oroszországgal együtt szerveznek találkozót.

¹⁹ tipikus példa erre az APEC és az EAEC szerveződések közötti különbség, amelyeket korábban regionális és szubregionális szerveződéseként különböztettünk meg

nyolcvanas évek pénzügyi liberalizációja, amely az amerikai gazdaság újjáélesztésére tett washingtoni erőfeszítések szerves része volt. A nyolcvanas évek japán befektetései megváltoztatták a globális beruházások szerkezetét: visszaforgatták a többletet és fedezték az amerikai deficitet.

A Plaza Egyezmény 1985-ben²⁰ a globalizmus ellenőrzésének, a bizonytalanságok csökkentésének eszközeként jött létre, ám siker nem koronázta: az érdekek ütközése miatt a tárgyalásokra, egyeztetésekre állandó szükséglet mutatkozik.

A nyolcvanas, kilencvenes évek amerikai neoliberalizmusa nagy hangsúlyt fektetett a piac működésére, s egyúttal az amerikai gondolkodás globalizálódásának ideológiájaként jelent meg. A kilencvenes évek elején a hidegháború befejeződésével a globalizációs folyamat újabb lendületet kapott: bekapcsolódtak a globalizációs folyamatba a volt kelet-európai szocialista országok is, magukra kényszerítve ezáltal a szocialista tervgazdálkodás ideológiája helyett a „piac mindenk felett” ideológiáját. Pedig a kilencvenes évekre már a „neoliberális-monetarista kísérletekről is kiderült, hogy nem tudnak stabilitást és tartós prosperitást nyújtani” (Farkas [2003]). Mégis úgy tűnik, a „nyugati modell” még tündököl, hibái ellenére további követőkre talál, a globalizációs folyamatból a modell vezető országa tovább profitál.

Saeki [1998] szerint a globális gazdaság létrehozása ugyan eredetileg nem volt az amerikai döntéshozók célja, de azt is elismeri, hogy a globalizációs folyamat előrehaladtával igyekeztek felhasználni azt saját érdekeik kiszolgálására. Annyi bizonyos, a globalizáció felszíne alatt zajló, gazdasági hatalomért való versengésben mára az Egyesült Államok bizonyult a legsikeresebbnek saját érdekei elősegítésében, így a globalizáció folyamatától elválaszthatatlan az

²⁰ Az erős dollár kiigazítására létrejött nemzetközi együttműködés, amely az Egyesült Államok - Japán külkereskedelemben megjelenő nagymérvű hiányt volt hivatott korlátozni.

amerikai gazdasági hegemonia növekedése.

Japánban sokszor hangoztatják: a globalizáció nem más, mint különböző rendszerek amerikai rendszerekhez való igazodása, s ehhez hasonló megfogalmazásokat találunk több ország - köztük maga az Egyesült Államok - szakirodalmában is. A globalizáció eme egoista stratégiája pedig szükségszerűen az egyenlőtlenségekből²¹ fakadó konfliktusokhoz vezet.

Yashiro [1998] ellenben azt hangsúlyozza: a legtöbb esetben azért maradt fenn az amerikai norma globális normaként, mert az a nemzetközi piacokon győzedelmeskedett, s nem a politikai nyomásgyakorlás miatt. A nyugati értékrend helyességét a „kívülálló” országok - köztük Japán is - egyre nyíltabban vonják kétségbe. Bár sokszor a bírálat élet tompítva igyekeznek hozzátenni: a nyugat-európai és amerikai normák - mégha szükségesnek is tartják azok korrigálását - kihívást jelentenek számukra (Toya [1996]).

Sugiura [1999] viszont úgy látja, ma a „Pax Americana” szétesésének történelmi folyamatát éljük, s az Egyesült Államok már egyedül nem alkalmas a világ rendjének fenntartására. A fontos problémák megoldásakor szerinte ötvözni kell a liberalizmus, a multilateralizmus és a diszkrimináció-mentesség elvein alapuló multilaterális rendszert a regionális és bilaterális rendszerekkel.

Az amerikai érdekekkel szemben más országokban is megfigyelhető a piacgazdaság átszervezésével kapcsolatos igények kirajzolódása: a piacgazdaság társadalmi struktúrákhoz és különböző kultúrákhoz való igazítása céljából. Vizsgáljuk meg hát a piacgazdaság másféle megvalósításával gazdasági fellendülést elérő ázsiai országokat. További érdekes vizsgálódási téma lehet: mennyiben köszönhető fellendülésük a globalizációnak, s a globalizáció vajon megváltoztatta-e modelljüket a délkelet-ázsiai válság után?

²¹ Még Stiglitz [2002] véleménye szerint is: „az IMF és a nemzetközi gazdasági szervezetek vezette globalizációs és fejlesztési folyamat során a fejlődő országok a szükségesnél sokkal többet szenvedtek²¹”.

2.2. Ázsia a globalizációban

Ahogy felzárkózása idején Japán, a háború utáni időszakban a kelet- és délkelet-ázsiai fejlődő államok²² is igyekeztek gyors gazdasági növekedést elérni a korábbi gyarmatosítások megismétlődésének elkerülése végett. A GATT-alapú multilaterális kereskedelmi keret megtartása főként az Egyesült Államoknak és a globális gazdasági hatalommá váló Japánnak volt az érdeke. A két ország háború utáni kapcsolataiban viszont gazdasági és biztonságpolitikai feszültség²³ kezdett kialakulni. A két gazdasági hatalom kapcsolatában történő bármilyen negatív változás a térség kis országainak bizalomvesztésével járt: számukra Japán és az Egyesült Államok jelenléte egyaránt fontos volt.

A hatvanas évek elején az Európai Gazdasági Közösség (EGK) megalakulása, majd a hetvenes évek recessziója idején a gazdasági konfliktusok és a versengés árnyékolták be a világgazdasági kapcsolatokat. A globális nemzetközi gazdasági törekvések közé nem igazán illeszkedett az EGK és az UNCTAD (the United Nations Conference for Trade and Development), mivel - a globalizáció szemszögéből - mindkettő diszkriminációt hozott a nemzetközi kereskedelmi rendszerbe.

Ebben a környezetben kereste helyét a hetvenes években és a nyolcvanas évek elején a gyorsan fejlődő délkelet-ázsiai és csendes-óceáni országok csoportja: a

²² Japán források (pl. Hirono [1997]) felosztása szerint ezen országok közé tartoznak az újonnan iparosodott ázsiai országok avagy a „kelet-ázsiai tigrisek” (Hongkong - 1997-től Kína része, Szingapúr, Dél-Korea, Tajvan); a „második kör” felzárkózói az „ázsiai oroszlánok” (Malájzia és Thaiföld); őket követik a felosztás szerint az „ázsiai medvék” (Kína, Indonézia és India). A kelet- és délkelet-ázsiai országok közé sorolandó továbbá a Fülöp-szigetek és némely esetben Vietnam. Watanabe [1997] felosztása szintén tartalmazza a négy „tigrist”, majd az ASEAN négy országát (Indonézia, Malájzia, Thaiföld, Fülöp-szigetek), valamint Kínát. Dolgozatomban a térség országain általában ez utóbbi országokat értem.

²³ az Egyesült Államok Koreára és Észak-Ázsiára irányuló politikája miatti nyugtalanság

szempontjából jóval több káros hatást fejt ki, mint amennyi előnnyel jár. Viszont ha a külföldi közvetlen beruházás a tőke, a technológia, a szaktudás behozatalán kívül tengerentúli eladási hálózat létrehozásával is együtt jár, az gyors gazdasági növekedéshez vezet. Délkelet-Ázsia, főként az ASEAN-tagországok növekedéséhez nagyban hozzájárult az Egyesült Államok, Európa, Japán és az „ázsiai tigrisek” multinacionális vállalatainak versengése.

2. táblázat

Reál bruttó hazai termék (GDP) Délkelet-Ázsiában (százalék)

	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991
Dél-Korea	6.47	10.97	10.99	10.46	6.08	8.98	9.23
Indonézia	3.48	5.96	5.30	6.36	9.08	9.00	8.93
Malájzia	-1.13	1.15	5.39	9.94	9.06	9.01	9.55
Fülöp-szigetek	-7.31	3.42	4.31	6.75	6.21	3.04	-0.58
Thaiföld	4.65	5.53	9.52	13.29	12.19	11.17	8.56
	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Dél-Korea	5.44	5.49	8.25	8.92	6.75	5.01	-5.84
(IMF)					7.0	4.7	-6.9
Indonézia	7.22	7.25	7.54	8.22	7.82	4.70	-13.20
(IMF)					8.0	4.5	-13.1
Malájzia	8.89	9.89	9.21	9.83	10.00	7.54	-7.50
(IMF)					10.00	7.3	-7.4
Fülöp-szigetek	0.34	2.12	4.39	4.68	5.85	5.16	-0.54
(IMF)					5.8	5.2	-0.6
Thaiföld	8.08	8.38	8.95	8.90	5.93	-1.75	-10.36
(IMF)					5.9	-1.4	-10.5
	1999	2000	2001	2002	2003	2004*	2005*
Dél-Korea	9.5	8.5	3.8	7.0	3.1	4.6	4.0
Indonézia	0.8	4.9	3.5	3.7	4.1	4.8	5.0
Malájzia	6.1	8.9	0.3	4.1	5.3	6.5	6.3
Fülöp-szigetek	3.4	4.4	1.8	4.3	4.7	5.2	4.2
Thaiföld	4.4	4.8	2.1	5.4	6.8	6.2	6.4

Forrás: East Asian Economic Perspectives, Vol. 11, February 2000; valamint IMF: World Economic Outlook, September 2004

Megjegyzés: *) a 2004, 2005-re szóló adatok becslések

**) 1999 után csak IMF adatok/becslések

A hetvenes években a délkelet-ázsiai gazdaságok nagy részét növekedési időszak jellemezte: az infláció alacsony volt, a gazdaságok viszonylagos nyitottságot mutattak, magas volt a megtakarítási és beruházási arány. A nyolcvanas években a régió gazdaságai gyorsan növekedtek: a két számjegyű gazdasági növekedési arány Délkelet-Ázsiában nem számított kivételes teljesítménynek (lásd 2. táblázat).

A gazdasági növekedés hátterében az export-orientált iparpolitika, a megtakarítások magas aránya²⁶, valamint a közvetlen befektetések jelentős beáramlása²⁷ állt (lásd 3. táblázat).

3. táblázat

Külföldi közvetlen befektetések célországok szerint (1992-2003; millió dollár)

	1992-1997 (éves átlag)	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Dél-Korea	1298	5039	9436	8572	3683	2941	3752
Indonézia	3518	-241	-1866	-4550	-2977	145	-597
Malájzia	5816	2714	3895	3788	554	3203	2474
Fülöp-szigetek	1343	2212	1725	1345	982	1792	319
Thaiföld	2269	7491	6091	3350	3813	1068	1802

Forrás: UNCTAD, FDI/TNC database (www.unctad.org/fdistatistics)

Következtetésképpen levonható: a globalizáció hozzájárult a térség gazdaságainak sikeréhez: új kereskedelmi lehetőségek nyíltak számukra, valamint a külföldi befektetések révén hozzáférhetővé vált a piacokon kívül a felzárkózáshoz nélkülözhetetlen technológia, „know-how”.

A kelet-ázsiai országok, valamint Japán gyors iparosodásának és gazdasági

²⁶ Korea, Thaiföld, Malájzia és Szingapúr esetében a GDP 30-40 százalékát tette ki (Hirata [1999])

szempontjából jóval több káros hatást fejt ki, mint amennyi előnnyel jár. Viszont ha a külföldi közvetlen beruházás a tőke, a technológia, a szaktudás behozatalán kívül tengerentúli eladási hálózat létrehozásával is együtt jár, az gyors gazdasági növekedéshez vezet. Délkelet-Ázsia, főként az ASEAN-tagországok növekedéséhez nagyban hozzájárult az Egyesült Államok, Európa, Japán és az „ázsiai tigrisek” multinacionális vállalatainak versengése.

2. táblázat

Reál bruttó hazai termék (GDP) Délkelet-Ázsiában (százalék)

	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991
Dél-Korea	6.47	10.97	10.99	10.46	6.08	8.98	9.23
Indonézia	3.48	5.96	5.30	6.36	9.08	9.00	8.93
Malájzia	-1.13	1.15	5.39	9.94	9.06	9.01	9.55
Fülöp-szigetek	-7.31	3.42	4.31	6.75	6.21	3.04	-0.58
Thaiföld	4.65	5.53	9.52	13.29	12.19	11.17	8.56
	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Dél-Korea (IMF)	5.44	5.49	8.25	8.92	6.75 7.0	5.01 4.7	-5.84 -6.9
Indonézia (IMF)	7.22	7.25	7.54	8.22	7.82 8.0	4.70 4.5	-13.20 -13.1
Malájzia (IMF)	8.89	9.89	9.21	9.83	10.00 10.00	7.54 7.3	-7.50 -7.4
Fülöp-szigetek (IMF)	0.34	2.12	4.39	4.68	5.85 5.8	5.16 5.2	-0.54 -0.6
Thaiföld (IMF)	8.08	8.38	8.95	8.90	5.93 5.9	-1.75 -1.4	-10.36 -10.5
	1999	2000	2001	2002	2003	2004*	2005*
Dél-Korea	9.5	8.5	3.8	7.0	3.1	4.6	4.0
Indonézia	0.8	4.9	3.5	3.7	4.1	4.8	5.0
Malájzia	6.1	8.9	0.3	4.1	5.3	6.5	6.3
Fülöp-szigetek	3.4	4.4	1.8	4.3	4.7	5.2	4.2
Thaiföld	4.4	4.8	2.1	5.4	6.8	6.2	6.4

Forrás: East Asian Economic Perspectives, Vol. 11, February 2000; valamint IMF: World Economic Outlook, September 2004

Megjegyzés: *) a 2004, 2005-re szóló adatok becslések

**) 1999 után csak IMF adatok/becslések

A hetvenes években a délkelet-ázsiai gazdaságok nagy részét növekedési időszak jellemezte: az infláció alacsony volt, a gazdaságok viszonylagos nyitottságot mutattak, magas volt a megtakarítási és beruházási arány. A nyolcvanas években a régió gazdaságai gyorsan növekedtek: a két számjegyű gazdasági növekedési arány Délkelet-Ázsiában nem számított kivételes teljesítménynek (lásd 2. táblázat).

A gazdasági növekedés hátterében az export-orientált iparpolitika, a megtakarítások magas aránya²⁶, valamint a közvetlen befektetések jelentős beáramlása²⁷ állt (lásd 3. táblázat).

3. táblázat

Külföldi közvetlen befektetések célországok szerint (1992-2003; millió dollár)

	1992-1997 (éves átlag)	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Dél-Korea	1298	5039	9436	8572	3683	2941	3752
Indonézia	3518	-241	-1866	-4550	-2977	145	-597
Malájzia	5816	2714	3895	3788	554	3203	2474
Fülöp-szigetek	1343	2212	1725	1345	982	1792	319
Thaiföld	2269	7491	6091	3350	3813	1068	1802

Forrás: UNCTAD, FDI/TNC database (www.unctad.org/fdistatistics)

Következtetésképpen levonható: a globalizáció hozzájárult a térség gazdaságainak sikeréhez: új kereskedelmi lehetőségek nyíltak számukra, valamint a külföldi befektetések révén hozzáférhetővé vált a piacokon kívül a felzárkózáshoz nélkülözhetetlen technológia, „know-how”.

A kelet-ázsiai országok, valamint Japán gyors iparosodásának és gazdasági

²⁶ Korea, Thaiföld, Malájzia és Szingapúr esetében a GDP 30-40 százalékát tette ki (Hirata [1999])

modernizációjának folyamatában a kormánynak mindig pozitív szerepe volt nem csupán a gazdasági és társadalmi infrastruktúra, hanem a jogi, adminisztratív és a versenyképes piaci keretek megteremtésében is. A magas megtakarítási hányad, a kormányzati beruházások az oktatásba, s az államilag irányított iparfejlesztés hozzájárultak a térség gazdasági növekedéséhez. A kormány a makrogazdasági politikán, valamint a költségvetési és pénzügyi politikai beavatkozásokon keresztül támogatólag gyorsította az export-orientált iparágaknak, valamint a növekedési szektorok ipari szerkezetváltásának és új technológiáknak, gyártási folyamatoknak a fejlesztését és terjedését. Ez a fejlődési modell - szemben az IMF és a Világbank által előtérbe helyezett, túlságosan liberális piacgazdasági megközelítéssel - a „fejlesztési piacgazdasági megközelítés”, az ún. „kelet-ázsiai vagy ázsiai modell”, amelyben fontos szerep jutott az államnak, s a külső versenyt sokkal határozottabban korlátozták. Ebben a modellben a kormányzatok - erősen támaszkodva a piac szervező erejére - aktívan felvállalták a piacok létrehozásának, irányításának a feladatát, az új technológiák kifejlesztésének támogatását, s a vállalatok nem kis felelősséget vállaltak munkavállalóik szociális jólétéért.

A nyolcvanas évek közepétől a kereskedelem és a beruházások növekedésével a feldolgozott termékek exportja jelentős növekedésnek²⁸ indult. A kilencvenes évek közepére ez a folyamat a térség további országaira²⁹ is kiterjedt. A kivitelre koncentrálva a délkelet-ázsiai országok gazdaságai a komparatív előnyök állandó változásának voltak kitéve. A maláj és a thai munkaerő-intenzív iparágak - Kína nyomására - elveszítve versenyképességüket a régió más országaiba települtek. Az export vezérelte ipari szerkezetváltás

²⁷ 1990 és 1996 között összesen (bruttó) 306,7 milliárd dollár (Hirata [1999])

²⁸ főként Malájzia, Thaiföld és Indonézia esetében

²⁹ Fülöp-szigetek, sőt Vietnam

következtében a tőkeintenzív és technológia-igényes feldolgozóipari szektor megerősödése volt megfigyelhető. Ezzel egyidőben a külföldi közvetlen beruházások régió belüli áramlása zajlott a térség gazdaságai közötti vállalaton és iparágon belüli kereskedelmének növekedésével együtt.

Kelet- és Délkelet-Ázsia iparosodása és gazdasági növekedése a kivitelen keresztül a külső piacokra irányuló fejlődési modell alapján valósult meg, amely szakmai vélemények szerint a japán és az amerikai multinacionális vállalatoktól függött. Watanabe [1997] viszont a nyolcvanas, kilencvenes évek folytonos, autonóm gazdasági növekedése miatt mára már tagadja ezt a külső függésen alapuló elméletet: szerinte Kelet-, Délkelet-Ázsia a világ gazdaság fejlődési ütemének diktálójá, miközben Amerika, Japán és az Európai Unió folyamatosan növeli a térségtől való függését. Ebben a folyamatban Japán elvesztette térségbeli jelentőségét: Kelet-, Délkelet-Ázsia növekedése szempontjából már nem elengedhetetlen Japán jelenléte.

Watanabe felhívja a figyelmet Kelet-Ázsia intra-regionális kereskedelmének gyors felerősödésére. Az általa vizsgált időszakban - 1980 és 1995 között - a kelet-ázsiai országok más kelet-ázsiai országokba irányuló összkivitele 23.0 százalékról 38.7 százalékra növekedett (lásd 4. táblázat).

Itt megjegyzendő, hogy ez az érték is csak kevéssé közelíti a NAFTA országok intra-regionális kivitelének terjedelmét (1995-ben 46.2 százalék) és jóval elmarad az Európai Unió országai közötti export mértékétől (1995-ben 61.6 százalék). Viszont Kelet-Ázsia exportja a NAFTA és az EU országaiba, valamint Japánba csökkent vagy azonos mértékű maradt.

4. táblázat

Kivitel célországok szerinti felosztásban (százalékban)

Exportáló\ Importáló	Kelet-Ázsia	Japán	NAFTA	EU	Világ
Kelet-Ázsia 1980	23.0	19.8	21.3	15.1	100.0
1985	26.3	16.9	30.9	10.8	100.0
1990	32.9	14.6	25.2	15.7	100.0
1995	38.7	13.2	22.0	13.8	100.0
Japán 1980	25.7	-	27.3	14.0	100.0
1985	24.1	-	40.8	11.9	100.0
1990	29.6	-	34.8	20.4	100.0
1995	42.1	-	29.7	15.9	100.0
NAFTA 1980	-	-	-	-	100.0
1985	8.6	8.8	43.9	17.8	100.0
1990	11.3	10.5	41.4	21.5	100.0
1995	14.0	8.7	46.2	16.2	100.0
EU 1980	2.3	1.0	6.8	55.7	100.0
1985	3.1	1.2	11.6	54.4	100.0
1990	3.5	2.1	8.2	66.0	100.0
1995	6.1	2.2	8.1	61.6	100.0
Világ 1980	7.6	7.3	17.6	40.1	100.0
1985	9.9	6.9	24.1	35.1	100.0
1990	12.4	7.0	19.8	45.6	100.0
1995	18.3	6.8	20.5	38.3	100.0

Megjegyzés: Kelet-Ázsia alatt ebben az esetben Hongkong, Szingapúr, Dél-Korea, Tajvan, Indonézia, Malájzia, Fülöp-szigetek, Thaiföld, Kína értendő.

Forrás: IMF, Direction of Trade Statistics Yearbook

Az importról elmondható ugyanez a tendencia: a térség országaiból származó behozatal 1980 és 1995 között 22.2 százalékról 37.0 százalékra növekedett (lásd 5. táblázat).

Kelet-Ázsia súlya a világkereskedelemben jelentősen megnövekedett, s ezzel egyidőben nőtt az intra-regionális kereskedelem aránya, amely autonóm gazdasági fejlődésének dinamikáját adja. Egykoron az Egyesült Államok piacától és Japán tőkeinjekcióitól függő térség a kilencvenes évekre meggyengítette függőségét a külső országoktól, s legnagyobb piacává a térség

országai léptek elő.

5. táblázat

Behozatal forrásországok szerinti felosztásban (százalékban)

	Kelet-Ázsia	Japán	NAFTA	EU	Világ
Kelet-Ázsia 1980	22.2	19.8	8.9	2.8	7.4
1985	26.3	24.3	12.7	3.0	9.9
1990	32.6	25.8	15.6	4.2	12.3
1995	37.0	34.0	18.8	6.3	17.5
Japán 1980	22.8	-	10.5	2.4	6.8
1985	22.8	-	15.8	3.2	9.4
1990	20.4	-	14.9	3.8	8.5
1995	20.6	-	13.0	3.7	8.9
NAFTA 1980	-	-	-	-	-
1985	15.1	21.9	31.4	8.7	17.2
1990	14.8	24.3	33.7	7.6	16.2
1995	13.1	22.0	38.8	7.3	17.2
EU 1980	10.9	4.7	13.8	49.9	35.9
1985	10.9	6.2	16.4	53.2	34.4
1990	12.6	13.1	18.3	63.8	44.1
1995	12.8	12.5	15.3	61.9	38.5
Világ 1980	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
1985	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
1990	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
1995	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Megjegyzés: Kelet-Ázsia alatt ebben az esetben Hongkong, Szingapúr, Dél-Korea, Tajvan, Indonézia, Malájzia, Fülöp-szigetek, Thaiföld, Kína értendő.

Forrás: IMF, Direction of Trade Statistics Yearbook

A térségen belüli cirkulációs rendszer a pénzügyi, befektetési területen kezdődött: 1990 és 1995 között az ASEAN országokba áramló külföldi közvetlen befektetés legnagyobb forrásországaivá az újonnan iparosodott országok léptek elő (44.2 milliárd dollár), a második helyre szorult az Egyesült Államok (33.6 milliárd dollár), a harmadikra pedig Japán (16.0 milliárd dollár). Az első helyre feltörő országok adatai még így is alulbecsültek: a közös kínai tartományokból származó hongkongi, tajvani, szingapúri üzletemberek

hálózatain keresztül áramló befektetéseket nehéz statisztikailag pontosan kimutatni. Fontos momentum a térségen belüli körforgási rendszerben Kína bekapcsolódása a kilencvenes években: legnagyobb befektetői szintén a vizsgált térség országai (Hongkong, Tajvan és külföldi kínaiak). Kína a térség legnagyobb külföldi befektetéseket befogadó országává vált. Japánban ugyan hangsúlyozzák a japán beruházások jelentőségét Kínában, az „ázsiai medve” viszont főként a külföldön élő kínai befektetőkől „táplálkozik”.

Stiglitz kiszivároztatása szerint a „kelet-ázsiai csodaként”³⁰ emlegetett térség tanulmányozását - annak sikerei ellenére - a globalizáció irányítóinak tartott két nemzetközi pénzügyi intézmény, az IMF és a Világbank szinte tudatosan kerülte. A térség országainak sikere nem az ő receptjüknek volt köszönhető: a washingtoni konszenzus legtöbb diktátumát nem követték. Japánnak fontos szerepe³¹ volt abban, hogy a Világbank végül mégis foglalkozott a kelet-ázsiai növekedés kérdésével.

A kilencvenes évek elején a japán buborék kipukkanásával és az 1997-es délkelet-ázsiai válsággal mélyen megváltozott a „kelet-ázsiai fejlődési modellről” alkotott pozitív vélemény, Farkas [2003] megfogalmazásában „kivételezett helyzetük (piacvédelmük, erős államuk) egyre nagyobb szálla lett a globalizáció letéteményesei, a legfejlettebb országok szemében. A pénzügyi válság helyzetét kihasználva, elsősorban az USA nyomására napirendre került sajátos modelljük lebontása, beintegrálásuk a liberalizált 'játékszabályok' rendszerébe”.

A kilencvenes évek Japán gazdaságának stagnálása kapcsán szintén amerikai részről egyre hangosabban követelték Japán szerkezetváltását, buzdítva a teljesen amerikai - mint a válságból való kilábalás globális és egyetlen lehetséges - modelljének átvételére, amely horizontális piacokból áll. Az

³⁰ A Világbank 1993-as tanulmánya alapján.

egykor az ázsiai csoda részének tartott kormányzati beavatkozásokat elvetették, s az egyensúlytalanság, a korrupció melegágyának kiáltották ki. Az IMF ázsiai gazdaságoknak szóló útmutatóiban is a globális horizontális piac felé való nyitás szerepelt.

De mi is okozta valójában a délkelet-ázsiai válságot? Valóban a „kelet-ázsiai modell”³² volt a felelős, amiért az most megreformálásra szorul? Mi lesz a sorsa a korábban a globalizáció nyerteseinek tartott gazdaságoknak? Nyertesek lehettek, mivel a globalizációba a saját maguk által meghatározott ütemezésnek megfelelően kapcsolódtak be, saját feltételeik szerint „lovagolták meg” azt. De vajon újra pozitív változást hoz-e számukra a globalizáció, amikor saját ütemezésüket a nemzetközi intézmények felülbírálják? Ezen kérdésekre próbál választ adni a következő alfejezet - Japán problémáját a későbbiekben tárgyalva ezúttal a többi kelet- és délkelet-ázsiai országra koncentrálva.

2.2.2. A délkelet-ázsiai pénzügyi válság - a globalizáció tükrében

A globalizáció folyamatának negatív hatásait sok ország jelenleg kezdi érzékelni. Ma már nem csupán a külkereskedelem okozta sebezhetőségről beszélhetünk, hanem elterjedt a pénzügyi liberalizáció általi gazdasági „érzékenység”. A világkereskedelemben, tőkeáramlásban való részvétel, bekapcsolódás vitathatatlan előnyeik kívül korunk több gazdasági válságot vonultatott fel, amelyek okai részben a külső tényezőkre, a globalizáció negatív hatásaira vezethetők vissza.

Az 1997-es thaiföldi krízis pár hónap alatt terjedt át többek között Malájziára,

³¹ Japán még a jelentés költségeit is magára vállalta.

Indonéziára, Dél-Koreára, valamint az Egyesült Államokra és Japánra is. 1997. október 27-én a New York-i Tőzsde legnagyobb esését szenvedte el, a kereskedést felfüggesztették. Habár a részvényárak másnap már emelkedtek, ám így is megmutatkozott a délkelet-ázsiai válság határokön átgyűrűző óriási hatása, amely később Oroszországon át a latin-amerikai országokat is megrengette. De lássuk, hogyan is kezdődött.

A délkelet-ázsiai országokban elért magas növekedés vonzotta az amerikai, európai és japán befektetőket, és egyidejűleg a fejlett országokban meglévő alacsony kamatlábak a térségbe irányuló tőkebeáramlás megugrását eredményezték. A Plaza Egyezményt követő magas jen/dollár időszakban a térség országai valutájukat a dollárhoz kötötték. Az ázsiai kivitel versenyképességének növekedésével a japán vállalatok áthelyezték termelőkapacitásukat Ázsiába. Megindult továbbá a rövid lejáratú beruházások beáramlása az alacsony valutarizikó, valamint a fent említett belföldi és külföldi kamatlábak közötti rés miatt.

A nyolcvanas években lejátszódó nemzetközi pénzügyi liberalizáció megváltoztatta a világgazdaság szerkezetét: a nyolcvanas évek közepétől a külföldi tőkeáramlás messze meghaladta a kereskedelem és a külföldi közvetlen beruházások volumenét. A nemzetközi pénzügyi piacokon áramló rövid lejáratú tőke, és főként a szélsőségesen gyors ütemű pénzügyi és tőkepiaci liberalizáció tekinthető a kelet-ázsiai valuta- és pénzügyi válság³³ fő előidézőjének. Valószínűleg egy ország sem lett volna képes kiállni a befektetői hangulat hirtelen változásainak hatását³⁴, s a globalizáció közepette a válság újbóli előfordulása valószínűsíthető a világ bármely más területén.

³² Olykor kibővítve "ázsiai modellként" emlegetik.

³³ A válságot a szakirodalom délkelet-ázsiai, kelet-ázsiai, sőt ázsiai válságként is említi.

³⁴ Thaiföld esetében a megforduló tőkeáramlás a GDP 7.9 százalékát tette ki 1997-ben, 12.3 százalékát 1998-ban és 7 százalékát 1999-ben (Stiglitz [2002]).

A kilencvenes évek pénzügyi, gazdasági és kereskedelmi liberalizációs hullámának örvényébe felkészülés nélkül kerültek a régió országai. Ázsia bankjai Hongkong és Szingapúr kivételével nem igazán készültek fel a változó feltételekre. Thaiföld tipikus példája azon országoknak, amelyek a globális gazdaság „hardverjét” - viszonylagosan szabad piacok, szabad kereskedelem és nyitott tőkeáramlás - átvették, ám a „szoftvert” - szabályozó mechanizmusok, banki ellenőrzések, átláthatóság, a bürokraták professzionalizmusa és olyan civil társadalom, amely a rendszer stabilitását fenntartja - már kevésbé (Friedman, In: Viravan [1998]).

A válság Thaiföldet sújtotta először, mivel a csaknem tíz éven át dollárhoz rögzített baht rendszer hátterében nem állt elegendő külföldi tartalék. A tőkepiac túl gyors liberalizációja hozzájárult Thaiföld sebezhetőségéhez. A baht rugalmas árfolyamának korábbi biztosításával, s a tőkeáramlás szabályozásával az árfolyam fluktuációja jelezte volna a túlzott mennyiségű tőkebeáramlás kockázatát, s a rövid lejáratú tőke gyors beáramlását ellenőrizni lehetett volna.

McKinnon ([1993], In: Ichimura [1999]) hívja fel a figyelmet a liberalizációs folyamat helyes sorrendjére: a kereskedelmi tranzakcióktól a közvetlen beruházásokon és a hosszú távú hitelezésen át a rövid lejáratú kölcsönzésig. A válság által leginkább sújtott országokban (Thaiföld, Dél-Korea, Indonézia) megfigyelhető volt a külföldi kölcsönöktől³⁵ való túlzott függés, ezen belül a rövid lejáratú kölcsönök megugrása (lásd 6. táblázat). Holott, ahogy Taniguchi [2001b] mutat rá, Kelet-Ázsia országainak megtakarítási rátája magas volt, nem volt égető szükségük a külföldi tőkére.

³⁵ Ichimura [1999] Indonéziába kihelyezett japán szakértőként már a nyolcvanas években felhívta a figyelmet a külföldi tőkétől való túlzott függés veszélyeire, a Világbank és az IMF viszont a japán kölcsönt szükségesnek tartotta. Ichimura szerint hiánypótló lenne a térséget megfelelően ismerő, pénzügyi szakértőkből álló intézet létrehozása Ázsiában.

6. táblázat

Külföldi adósság Délkelet-Ázsiában

(a GDP százalékában)

Ország	1994	1995	1996	1997
Indonézia*	57.0	56.3	53.4	63.9
Dél-Korea	24.1	26.0	31.6	33.4
Malájzia	38.6	37.6	38.4	44.0
Fülöp-szigetek	60.4	53.1	50.5	55.3
Thaiföld	44.9	49.1	49.8	62.0
amelyből: rövidlejáratú adósság				
Indonézia	6.5	8.7	7.5	27.5
Dél-Korea	13.3	14.6	17.9	13.4
Malájzia	7.5	7.2	9.9	11.1
Fülöp-szigetek	8.1	7.1	8.7	10.3
Thaiföld	20.2	24.5	25.1	24.6

Megjegyzés: *Indonézia adatai nem tartalmazzák az áruhitelket.

Forrás: IMF, May 2000

Utólag könnyen megállapítható, hogy Thaiföld - az első dominó Ázsiában, amely ledőlt - gazdasági problémáinak jelei már jóval korábban jelentkeztek: a krónikus folyó fizetési mérleghiány (lásd 7. táblázat), az állam külső adósságának gyors felhalmozódása, hatalmas méretű tőkebeáramlás, amely túlzott és nem megfelelő beruházásokhoz, a pénzügyi források rossz elhelyezéséhez vezetett. Ezen okok aláásták a nemzetgazdaság versenyképességét. Thaiföld 1996-ban stagnáló kivitelt mutatott hosszú idő óta először, amit tovább súlyosbított 1996-ban és 1997-ben a dollár erősödése. A hazai valuta túlértékeltségének nyilvánvalóvá válásakor a magánszektor külföldi és hazai adósságszolgálatára veszélybe került. A valuta leértékelésének szükségessége nem volt kétséges, de kérdéses volt annak időzítése az ország adósságállományára mért hatása miatt. A külföldi spekulánsok kikényszerítették a baht lebegtetését 1997 júliusától, a buborék kipukkant, a válság áterjedt a pénzügyi és bankszektorra, a valuta megkezdte szabadesését.

Az ázsiai válság kétségkívül főként külső okokra vezethető vissza, ám a hazai tényezőkről sem szabad megfeledkeznünk. A folyó fizetési mérleg hiánya (lásd 7. táblázat) 1995 óta jelentősen duzzadt a térség országaiban.

7. táblázat

A folyó fizetési mérlegek egyenlege (a GDP százalékában)

	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991
Dél-Korea	-0.84	4.34	7.38	7.97	2.41	-0.79	-2.82
Indonézia	-2.21	-4.90	-2.77	-1.57	-1.09	-2.61	-3.32
Malájzia	-1.89	-0.36	8.00	5.29	0.81	-1.98	-8.51
Fülöp-szigetek	-0.12	3.19	-1.34	-1.03	-3.42	-6.08	-2.28
Thaiföld	-3.95	0.57	-0.73	-2.68	-3.46	-8.53	-7.71
	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Dél-Korea (IMF)	-1.25	0.29	-0.96	-1.74	-4.42 -4.1	-1.71 -1.6	12.64 11.7
Indonézia (IMF)	-2.00	-1.33	-1.58	-3.18	-3.37 -3.2	-2.27 -1.8	4.22 4.2
Malájzia (IMF)	-3.66	-4.47	-6.07	-9.53	-4.56 -4.4	-4.78 -5.9	12.95 13.2
Fülöp-szigetek (IMF)	-1.89	-5.55	-4.60	-2.67	-4.77 -4.6	-5.30 -5.2	1.97 2.3
Thaiföld (IMF)	-5.66	-5.08	-5.59	-8.07	-8.08 -7.9	-2.01 -2.1	12.68 12.8
	1999	2000	2001	2002	2003	2004*	2005*
Dél-Korea	5.5	2.4	1.7	1.0	2.0	3.1	3.3
Indonézia	4.1	5.3	4.8	4.5	3.5	2.9	1.9
Malájzia	15.9	9.4	8.3	8.4	12.9	12.4	10.1
Fülöp-szigetek	9.5	8.4	1.9	5.8	4.9	2.8	1.8
Thaiföld	10.2	7.6	5.4	5.5	5.6	3.8	2.0

Forrás: East Asian Economic Perspectives, Vol. 11, February 2000; valamint IMF: World Economic Outlook, September 2004

Megjegyzés: *) a 2004, 2005-re szóló adatok becslések

**) 1999-től csak IMF adatok/becslések

Thaiföld esetében a hiány 1996-ban a GDP megközelítőleg 8 százalékát érte el, amely a mexikói szintet közelítette az ottani válság idején.

A második belső tényező a deficit finanszírozás törekeny szerkezete volt. Mivel

a térségben a folyó fizetési mérleg hiányát a rövid lejáratú alapokból fedezték, nőtt az ezen alapoktól való függőség. Ezen belül relatív viszonylatban csökkent a közvetlen beruházások aránya és nőtt a portfólió beruházásoké és a rövid lejáratú bankkölcsönöké.

A túltermelés növekedése jelentette a harmadik tényezőt: az ázsiai országok között az elektronikai ipar versenyképességének növelése érdekében a túlzott termelés az elektronikai cikkek (félvezetők stb.) árának eséséhez vezetett.

Az ázsiai pénzügyi piacok sem fejlődtek kellőképpen a gazdaság növekedéséhez képest: a kötvénypiac és a tőzsde azok fejletlensége és instabilitása miatt nem lehetett a finanszírozás stabil eszköze.

A gyors gazdasági növekedés, a külföldi befektetések deregulációja, dollárhoz kötött devizapolitika, magas kamatlábak, valamint egyéb tényezők miatt a kilencvenes években a tőke nagymértékben áramlott a térségbe, expanzív költségvetési politikát eredményezve, s a vállalatok túlságos függésbe kerültek a pénzintézetek kölcsöneitől.

További ok a kelet-ázsiai gazdaságok túlfűtöttsége. A megtakarítások különösen magas arányát meghaladta a beruházások aránya. A kereskedelmi mérleg több országban negatívvá vált a növekvő befektetések miatti nagy mértékű import következtében. Az infrastruktúra³⁶ a közlekedés és az energiaipar területén a gazdaság további növekedésének akadályozójává vált. Munkaerőhiány lépett fel. A részvény- és ingatlanpiac buborékjaiban³⁷ érintett pénzintézetek súlyos adósságot halmoztak fel.

A válság fő okai az IMF és a neoklasszikus közgazdászok szerint szintén belső

³⁶ Miközben égető szükség lett volna nagyobb közösségi beruházásokra, az infrastruktúra fejlesztésére, milliárdokat szórtak ki az ablakon - mai napig üresen álló - kereskedelmi ingatlanok építésére.

³⁷ A kölcsönök következtében az árak magasra szöknek - a bankok egyre több hitelt adnak - az építőipar a profit reményében újabb épületek építésébe kezd, ami fölösleges kapacitásokhoz vezet - az építetők ingatlanjai kiadatlanok maradnak - a kölcsönöket nem tudják visszafizetni:

okokban keresendő: az ázsiai gazdaságok állami irányításában, mivel azok nem tudtak megbirkózni a piaci változásokkal. Az állami bürokrácia és az üzleti szféra közötti összefonódás szerintük a gazdaság hatékonyságát kezdte ki, ami a globalizáció korában válsághoz vezetett. A válság előtt viszont nem sokkal az IMF is növekedést jelzett előre: az intézmények megbízhatatlansága, a korrupció gyanújának még csak az árnyéka sem került akkor szóba. Míg a nemzetközi pénzügyi intézet a kormányok pozitív szerepét a kelet-ázsiai modellt követő országokban nem ismerte el, most a kudarcokért az államot tette felelőssé. Az IMF, siettetve a liberalizációs intézkedéseket, amelyek azután a válsághoz vezettek próbálta áthárítani saját felelősségét.

Radelet és Sachs ([1997] In: Hirakawa [1999]) szerint az állami irányítású gazdaság nem jutott holtpontra, s az ázsiai válság csupán a gyors gazdasági növekedés folyamatának egyik jelensége. Az ázsiai növekedés meglátásuk szerint folytatódhat a pénzügyi irányítás és a rendszer modernizációja után.

Az IMF makrogazdasági stabilizációs csomagja az Egyesült Államokban³⁸ is kritikus hangokra talált: az ázsiai krízis súlyosbításáért annak stabilizálása helyett. Az IMF kritikusai a mentőcsomag fokozatosságát követelték és jóval inkább az ázsiai helyzethez mért orvoslást³⁹ tartották szükségesnek, az eddigi módszerek állandó alkalmazása helyett. A mentőcsomag kudarcot vallott, az árfolyamzuhanást nem sikerült megállítani, amiért az IMF ismét a kormányokat tette felelőssé: mondván, nem vették komolyan az általuk felírt recept szerinti reformok végrehajtását. Az IMF bírálata fokozta a tőke pánikszerű menekülését a térségből.

kipukkan a buborék.

³⁸ A washingtoni Heritage Alapítvány 1997-ben 137 országot vizsgált, akik az 1965-1995 közötti válságok idején kölcsönöket vettek fel az IMF-től: közülük 81 ország vált idővel még inkább függővé az IMF-től, további segélyezésre szorulva.

³⁹ A súlyos visszaeséssel küszködő országoknak élénkítésre lett volna szükségük megszorító intézkedések helyett.

Japán részről is kritika érte az IMF mentőcsomagját a megszorító intézkedések miatt, amely a recesszió időszakában késleltetheti a gazdasági fellendülést és veszélyeztetheti a szociális hálót. A thaiföldi, dél-koreai és indonéziai helyzet az ajánlott megszorító költségvetési politika következményeként csak súlyosbodott. A kereskedelmi és tőke liberalizáció folytatásával sem értettek egyet⁴⁰, amikor a válság legfontosabb okai között éppen a rövid lejáratú tőkebeáramlás, majd menekülés szerepelt.

Az IMF segítség nem érkezett időben, és nem bizonyult hatékonynak, hiszen szabványszerű kondicionalitásai - magas kamatlábak, költségvetési politika megszorítása, szerkezeti reformok - nem alkalmazhatók bármilyen körülmények között. Az ázsiai kritika mellett a Hetek közös határozata is sürgetni kezdte az IMF reformját: ám ehhez a felismeréshez a válság Ázsián kívüli tovaterjedése kellett.

A pénzügyi válság terjedésének megakadályozása miatt már jóval korábban szükség lett volna a regionális együttműködésre. A túl szigorú IMF kondicionalitásokra válaszolva Japán először érezte igazán fontosnak, hogy a térség pénzügyi stabilitásának biztosításában vezető szerepet játszhasson: még 1997 augusztusában javasolta az Ázsiai Valutaalap (AMF) létrehozását Japán, Kína, Dél-Korea és az ASEAN-tagországok részvételével. A kölcsönökről szóló határozatokat az AMF-en belül a tagországok határozták volna meg, és feladatuk közé tartozott volna egymás gazdaságirányításának áttekintése. Az ázsiai vélemény szerint a regionális együttműködés - a korábbi globális beintegrálódás prioritásában hívó véleménnyel szemben - lehetővé tenné a kialakuló válságok kezelését azok korai stádiumában. Az amerikai

⁴⁰ Malájzia a kamatlábak alacsony szinten tartása mellett főként a spekulatív pénzek gyors kiáramlásának fékezésével hívta ki maga ellen az IMF-et, de éppen a tőkeáramlások korlátozása tette lehetővé gyorsabb visszarendeződését a régió belüli.

pénzügyminisztérium az IMF⁴¹-fel karöltve azonban elfojtotta a kezdeményezést, amelyet egyébként Kína is ellenzett. Végül Japán az Ázsiai Valutaalapra felajánlott kezdeti 100 milliárd dollár helyett 30 milliárd dollárt ajánlott fel a bajba jutott gazdaságok élénkítésére⁴², s a japán pénzügyminiszterről elnevezett Mijazava-kezdeményezést már elfogadták. A japán pénzügyminiszter, Kiicsi Mijazava új kezdeményezését („New Miyazawa Initiative”) 1998 októberében jelentette be az ázsiai pénzügyminiszterek és jegybank elnökök találkozóján. A kezdeményezés kölcsönöket és állami garanciákat jelentett a magánszféra részére, a célországok pedig Indonézia, Malájzia, Fülöp-szigetek, Dél-Korea és Thaiföld voltak. Japán, bilaterális alapon összesen 30 milliárd dolláros csomaggal kívánta segíteni Délkelet-Ázsiát, amelyből 15 milliárd dollár közép- és hosszú távú pénzügyi szükségletek kielégítésére szolgált, további 15 milliárd dollár pedig a rövid távú tőkeigények kielégítésére a gazdasági reformok véghezvitele során.

A válság további oka - amire japán elemzők gyakran rámutatnak - a dollárhoz rögzített rendszer, amely kiküszöbölve a devizakockázatot lehetővé tette a könnyen megszerzett rövid lejáratú tőke felhasználását az adósságok és a folyó fizetési mérleg hiányának fedezésére.

Krugman már a kelet-ázsiai növekedést dicsérők korában kritizálta az „ázsiai csodát”, rámutatva a növekedés problémáira - bár a krízist ő sem tudta előre jelezni. Állította viszont, hogy Kelet-Ázsia gyors növekedési politikája fenntarthatatlan. Taniguchi [2001b] viszont többek között az Egyesült Államok, az Európai Unió termelékenységi mutatóival (TFP - „total factor productivity”) összehasonlítva vonja le a következtetést: az ázsiai térség

⁴¹ A piaci verseny élharcosaként saját felségterületén mégsem akart versenyt látni (lásd Stiglitz [2002]).

⁴² Az Egyesült Államok ezt a támogatást is a vállalati és pénzügyi szerkezetátalakításra szánta volna.

országainak TFP mutatói az 1990-95-ös évek átlagában is magasabbak voltak és magasabbnak is prognosztizálhatók.

A délkelet-ázsiai válság okai között továbbá a bankfinanszírozástól való nagymértékű függés, magas idegen tőke és saját tőke arány a vállalati szektorban és a felületes válságkezelési gyakorlat álltak. A rossz hitelek mértéke meghaladta az 1994-95-ös tequila válság szintjét.

A pénzügyi válság háttértényezőiként összefoglalva az alábbiakat említhetjük meg:

- Merev árfolyam-politika (Thaiföld 1984-től, több mint 10 éven át tartotta a dollárhoz való kötöttséget), amely miatt kiviteli termékeik elveszíthették exportképességüket a dollár 1995 óta tartó erősödése miatt; a magas belföldi kamatok pedig csábítóan hatottak a külföldi tőke számára. Ugyanitt említhető meg a júan 1994-es leértékelése, amely a kínai exporttal való versenyt nehezítette.
- Magán- és rövid lejáratú hitelek növekedése. A mexikói válsággal szemben nagy az eltérés a magán- és köztartozások aránya között⁴³, valamint Ázsiában jóval nagyobb arányt⁴⁴ képviselnek a rövid lejáratú hitelek a külföldi hitelek állományában. A magánszektor problémáinak megoldásában eltérések mutatkoznak az ázsiai országok között: Indonéziában a vállalati szektor kölcsönei képviseltek nagyobb arányt a magánszektor hitelállományában, amelynek megoldása jóval nehezebbnek bizonyult a dél-koreai magánhitel probléma rendezésénél, ahol a pénzintézetek képviseltek nagyobb arányt.
- Gyenge pénzügyi szektor: 1997-ben az ingatlanszektornak nyújtott hitelek

⁴³ Mexikó esetében 1994 végén a teljes adósság 64%-ban köztartozásból és 36%-ban magántartozásból tevődött össze, míg 1997-ben a köztartozás aránya Thaiföldön 20%, Indonéziában 47% és Dél-Koreában csupán 7% volt.

⁴⁴ Becslések szerint 1997 közepétől Thaiföldön, Indonéziában és Dél-Koreában 65%, 60%, illetve 70%-ot, míg 1994 végén Mexikóban a rövid lejáratú külföldi adósságállomány csak 40%-ot tett ki.

között a nem fizető hitelek száma megnövekedett, több pénzügyi vállalkozást felfüggesztettek. Thaiföldön a bankrendszer válságát az ingatlanpiaci buborék kipukkanása, Dél-Koreában a mértéktelen tőkebefektetés, Indonéziában pedig az általános rossz menedzsment okozta. A térségben a banki finanszírozás fölényt élvezett a tőkepiaci finanszírozással szemben, amely előnyös volt a növekedés idején, most viszont a válság súlyosbodásához járult hozzá.

- A politikai bizonytalanság⁴⁵ szintén hozzájárult a válság elharapózásához.

A nemzetközi pénzügyi piacokról érkező rövid lejáratú tőkebeáramlás a felelős a legtöbb elemző⁴⁶ szerint a válság kirobbanásáért, amely a tőke kiáramlásával kezdődött. A dollárhoz rögzített árfolyamrendszer Thaiföldön és a többi kelet-ázsiai országban felgyorsította a rövid lejáratú tőkebeáramlást.

A hazai vállalatok rövid lejáratú külföldi kölcsönöket vettek fel és hosszú távú kölcsönöket nyújtottak spekulatív ingatlan befektetésekhöz. A külföldi befektetőket a fejlett országok alacsony kamatlábai külföldi befektetésekre ösztönözték, egyidejűleg a kelet-ázsiai pénzügyi intézetek kereslete nagy volt a külföldi tőke iránt. Zéró devizakockázat és a kelet-ázsiai magas kamatlábak mellett a profitrés könnyen elérhető volt. Ennek következtében magas volt többek között a thaiföldi rövid lejáratú tőkebeáramlás, s a kelet-ázsiai országok magas gazdasági növekedést értek el a növekvő részvény- és ingatlanárak mellett.

Az ázsiai pénzügyi válság tanulságaként sok esetben a globalizáció veszélyeit emelik ki. Az ázsiai vezetők számára is megkérdőjeleződött a globalizáció csupán előnyökkel járó folyamata, s a külföldi befektetések, a külföldi tőke

⁴⁵ Thaiföldön 1996-97-ben miniszterelnök-váltás volt; Dél-Koreában és Indonéziában 1997 végén illetve 1998 elején elnökválasztást tartottak.

⁴⁶ Hartwell [2001] ennek kritikájaként írja: a tőkebeáramlás helyett sokkal inkább a gazdaságok törékeny szerkezete, a nem megfelelő intézményi rendszer, vagy az a gazdaságpolitika, amely kizárólagosan a külföldi tőkére támaszkodik tehető felelőssé a tőkeáramlás változásakor fellépő zavarokért, valamint a lassú, fokozatos liberalizáció, amely korrupcióhoz vezetett.

haszna a térség számára. Nyilvánvaló, a dereguláció és a liberalizáció hulláma felkészületlenül érte a délkelet-ázsiai térség országait. A válság - a szabadpiaci hívek szerint - viszont tipikusan az átmenet válsága, s könnyen vezethet a liberalizációtól való elforduláshoz.

A válság másrészt az ún. „ázsiai modell” bizalomvesztését eredményezte, ám Japán részről nem győzik hangsúlyozni: nem létezik egységes ázsiai modell, a térséget a politikai rendszerek, a gazdasági fejlődés szintjeinek, vallásoknak, kultúráknak a különbözősége, sokszínűsége jellemzi (Otsuka, In: Bowers [1998]).

Úgy tűnik, a 21. századi típusú pénzügyi válságok okai az ipari és a fejlődő országokban egyaránt a pénzügyi globalizáció fejlődése és a megfelelő válságkezelési rendszer hiánya közötti szakadéknak rejlenek (Iwata [1999]). A délkelet-ázsiai országok learatták a globalizáció gyümölcseit, a beintegrálódási folyamat nyerteseiként sikerült felzárkózniuk. Ám az országaikban 1997-1998-ban lezajló pénzügyi válság rámutatott a globalizáció hátrányaira is: az IMF által erőltetett túlságosan gyors liberalizáció negatív következményekkel járt. Bár a válságot követő változtatások kedvező hatással lehetnek még a jövő szempontjából, gazdasági mutatóik javulása alapján is talpraállásról beszélhetünk⁴⁷, a válság mégis mélységes nyomokat hagyott a társadalmakban: az életszínvonal emelkedése lelassult, ugrásszerűen emelkedett a munkanélküliség, növekedett a szegénység, a nélkülözés.

A globalizáció fontos negatív hatásaként említhető a nemzetközi pénzügyi intézmények befolyása az általuk nem eléggé ismert, vagy félreismert gazdaságokra. Ázsiában az IMF keserű piruláinak lenyelésével kapcsolatosan felmerült az összeesküvés gyanúja is: miszerint Ázsiát szándékosan igyekeztek

⁴⁷ Hartwell [2001] egyenesen kijelenti, a válság nem feltétlenül rossz dolog, hiszen az általa vizsgált három ország: Thaiföld, Dél-Korea és Malájzia 1999-ben ismét növekedési pályára lépett (lásd 2. táblázat), vállalati és pénzügyi szektoruk pedig javult.

gyengíteni. Malájzia a szabad piac híveinek roszallását vívta ki az IMF által diktált recept el nem fogadásával, - és tegyük hozzá, tehette ezt, mivel (ahogy Chirathivat, Murshed [2001] mutat rá) kevésbé halmozta fel a külföldi kölcsönöket⁴⁸, kevésbé függött tőlük (lásd még 6. táblázat). A maláj utat ellenzők számára a tőkeáramlások korlátozásának a bevezetése szinte egyet jelent a bezárkózással, a globalizációtól való elfordulással. Bár láthattuk, éppen a délkelet-ázsiai országok felzárkózása mutatja, hogy a saját maguk által meghatározott ütemezésnek megfelelően történő felzárkózásuk, azaz a globalizáció térnyerésének irányítása a saját szempontjaik szerint hozta el számukra a gazdasági „csodát”. S a korlátozás még nem feltétlenül vezet bezárkózáshoz, mégha szálka is a nyugati világ liberalizációt sürgetőinek a szemében.

De lássunk egy valóban bezárkózó országot, amely példáján keresztül tudjuk igazán megvizsgálni, mit is jelenthet a kimaradás a világ vérkeringéséből. Vajon tényleg a Nyugat érdeke-e az egész világra kiterjedő liberalizáció? Japán történelme adhatja a következő fejezetben a vizsgálathoz szükséges alapot.

⁴⁸ A külföldi bankok követelése 1995 végén Malájziában 16,8 milliárd dollárt tettek ki, Thaiföldön pedig 62,8 milliárd dollárt. Ez az összeg Malájzia esetében 1997 közepére 28,8 milliárd dollárra nőtt, Thaiföld esetében pedig 69,4 milliárd dollárra (In: Hartwell [2001]).

3. FEJEZET: JAPÁN VÁLASZA A GLOBALIZÁCIÓRA

A 21. század paradigmaváltását Takeuchi [1999] két, kölcsönösen összeférhetetlen áramlat összeütközéseként érzékeli, amelynek eredményeként Japán kiszolgáltatott helyzetben lesz. A két áramlat egyike az amerikai-stílusú kapitalizmus a másik pedig az európai központú környezet-lélektani elmélet⁴⁹. Az amerikai áramlat vezetett a globális piacgazdaság további terjeszkedéséhez, amelynek eredményeként a pénzügyek elváltak a reálgazdaságtól. Ez a stratégia a piaci alapelveken, valamint az egyén saját magáért vállalt felelősségén és az esélyegyenlőségen alapszik.

Japán, igazodni kíván ugyan a világban uralkodó normákhoz, de az amerikai társadalom egyenlőtlenségeit, s a piaci elvek abszolutizmusát kritikával fogadja.

3.1. Történelmi visszatekintés

A nemzetközi kereskedelembe és a globális tőkeáramlásba bekapcsolódott országok az elmúlt évtized végén meglepve tapasztalhatták gazdaságpolitikájuk válságát. Amikor ezen országok a nemzeti valutákra mért spekulatív támadások miatt megpróbálták szabályozni a külföldiek pénzügyi tevékenységét, azt a külföld az elszigetelődési politika jeleként értékelte, utalva Japán globalizációt elutasító múltjára⁵⁰ (Oil and Gas [1999]).

⁴⁹ Az ember és környezete együttélését helyezi előtérbe.

⁵⁰ Egészen a 16. század közepéig a japánok által ismert világ Kínára, Koreára, Indiára és más délkelet-ázsiai országra korlátozódott. Európáról még nem sokat tudtak. De végül eljött az az idő, amikor meg kellett ismerkedniük vele.

1543-ban sodródott egy dél-kjúsúi kis szigetre, Tanegasimára egy portugál hajó - a vihar

Amikor Japán a 17. század első felében bezárta kapuit az európaiak előtt, akkor technikailag még egy szinten állt a Nyugattal, de a 19. századra a gyors tudományos fejlődés és az ipari forradalom beindulása mind gazdasági, mind pedig katonai tekintetben összehasonlíthatatlanul erősebbé tette a nyugati országokat.

A sógunátus bukása⁵¹ után 125 éven belül a középkori technológiai szinten lévő ország sikeresen felzárkózott, sőt némely területen diktálni is kezdte a fejlődés menetét.

A transzformáció kezdetén a közép-kelet európai országok példaként tekintettek Japánra: „A szigetország a Meidzsi korszaktól kezdve oly sikeresen valósította meg az adaptációs stratégiát, amit most különösen jó lenne elsajátítani: az arra vonatkozó japán képességet és készséget, hogyan és mit lehet, mit érdemes átvenni más országok tapasztalataiból” (Berényi [1993], In: Gergely [1995]).

A 19. századi Japán szükségét érezte a mielőbbi, nyugati államokhoz való felzárkózásnak a közvetlen és közvetett fenyegetettség elkerülése végett. Kuznets ([1966], In: Amano [1996]) szerint Japán újkori gazdasági növekedése 1890 táján indult meg. A XX. században nagyobb növekedésen ment keresztül

véletlenül sodorta Kína helyett Japánba. Újra a kereskedelmi és gyarmatosítási vágy volt, ami a „nanbandzsínokat” (dél felől jött barbár idegenek) ily’ messzi országok felé hajtotta. A portugálok után megjelentek a spanyolok, az angolok és a hollandok - Tokugava Iejaszu sógun közülük még tanácsadókat is alkalmazott.

Majd Japán hosszú időre magára húzta kagylóhéját: 1639-ben teljesen megtiltották a portugál hajók bejövetelét (1637-ben a simabarai felkelés miatt a portugál hittérítőket okolták: a parasztlázadásban főként megtért keresztények vettek részt).

Az 1800-as években újra a kereskedői vágy által hajtva veszi célba a világ a szigetországot: a kereskedelmi kapcsolatok felvételét követelő amerikai hadiflotta nyomására nyílik ki a kagylóhéj, s szűnik meg Japán több évszázados elszigeteltsége.

⁵¹ Hivatalosan 1868: az utolsó sógun lemondása, a gyakorlatban 1853: Perry áttörte a hosszantartó izolációt fekete hajóival. Rövidesen ezután, 1854-ben aláírták az első amerikai-japán kereskedelmi szerződést.

az ország a többi ipari országhoz képest. A növekedést elősegítették az infrastruktúrális beruházások a Tokugava-dinasztia uralma alatt, valamint a felzárkózás folyamata (lásd Ehrlich [1979]).

A szomszédos országok szemében nacionalistának tartott Japán a második világháború előtt a természeti erőforrások és a piacok megszerzése miatt háborúba keveredett Kínával (1894-95), Oroszországgal (1905), újra Kínával (1931), s az Egyesült Államokkal és szövetségeseivel (1941), valamint gyarmatosította Koreát (1910).

Japán fejlesztési stratégiája folyamatosan változott az elmúlt másfél évszázad alatt: a második világháború előtt a nemzet gazdasági felemelkedésének prioritást adva háttérbe szorult a politikai és a társadalmi fejlesztés. A „gazdag ország - erős hadsereg” jelszó alatt minden egyéb a gazdasági és militáris modernizáció elsőbbségének volt alávetve. A második világháború utáni Japán már a világ békéjével és prosperitásával összhangban képzelte el saját gazdasági fejlődését, bár meghatározta ezt az amerikai jelenlét⁵² is.

Japán a második világháború után - kisebb megszakításokkal - több mint negyven éven át élvezhette a kedvező gazdasági feltételeket, amelyet sikeres gazdaságpolitikával erősített. A növekedés dinamikája akkor sem csökkent, amikor a világ nagyobb részében az megtorpant vagy visszaesett. A Nomura Kutatóintézet számításai szerint 1970-ben a világgazdaság egyszázalékos növekedése Kelet-Ázsiát 1.6 százalékos növekedéshez segítette hozzá. Ez az adat 1990-re 0.3 százalékra csökkent (S.W.Bosworth, In: Ozsvald [1994]). A kelet-délkelet ázsiai térség - benne Japán - függése a világgazdaság többi részének növekedésétől csökkent (ahogy, Japán vizsgálatát mellőzve, a 2.2.1. fejezetben erre már rámutattam).

⁵² 1945 és 1952 között a SCAP (Supreme Commander for the Allied Powers) alapvető

3.2. A gazdasági fellendülés és a globalizálódás összefüggései

Negatív példaként szolgálhat-e valóban a globalizációt úgymond elutasító, kagylóhéjba zárt Japán? S milyen előnyöket hozott a szigetországnak a nyitás? Csupán előnyökkel járt-e az ország szempontjából a gazdasági globalizáció?

Vitathatatlan: az 1868-as Meidzsi Restauráció⁵³, s főként a második világháború óta elért kimagasló japán gazdasági eredmények magukra vonták a világ figyelmét, s a hatvanas évek végén és a hetvenes években az elért eredményt „japán csodaként” emlegették. A 19. sz. második felétől a második világháborúig a japán gazdaság növekedése átlagosan 4 százalék volt, 1946-1970 között 9-12 százalék. Az olajválság idején ugyan csökkenő tendenciát mutatott, de így is meghaladta a többi fejlett ipari országot⁵⁴. Ezek alapján sok elemző, kutató érezte úgy, bátran állítható: hogy a 21. század Japán évszázada lesz.

Vajon mi az oka annak, hogy ez a hosszú ideig bezárt ország nyugati kutatók, elemzők figyelmének fókuszába került? Eltérő kultúrája, értékrendje? Huntington [1994] a kultúrák fontos szerepére hívta fel ugyan a figyelmet, de én nem hagynám figyelmen kívül a történelmileg igazolt tény: miszerint gazdasági érdekeltség nélkül aligha villanna fel előttünk a kulturális különbözőség, mindig is ez a motiváció hajtotta az emberiséget egymás kultúrájának megismerése felé. Sem Japán, sem a délkelet-ázsiai országok kultúrája nem került volna az érdeklődés középpontjába nagymérvű gazdasági fejlődésük nélkül. Bármilyen értékes is a keleti kultúra, soha nem említették

gazdasági, politikai és társadalmi reformokat vezetett be.

⁵³ A Meidzsi Restauráció a modernizációt hirdette meg, amely felzárkózást jelentett a fejlett nyugati országokhoz kulturális, gazdasági és katonai téren.

⁵⁴ kivéve néhány újonnan iparosodott gazdaságát a hetvenes évek második felétől

volna európai gondolkodók a nyugati kultúra vetélytársaként⁵⁵, ha nem történik meg a „japán csoda”, és nem szökell gazdaságilag ez a jelentéktelen területű ország oly’ magasra. A legelső „nanbandzsínok”, a dél felől jött barbár idegenek soha nem keveredtek volna Japán szigetére, ha nem hajtotta volna őket a kereskedési láz⁵⁶. S emberi természetünknel fogva annál nagyobb a készletés egy másik kultúra megismerésére, minél fejlettebb annak gazdasága. Bár disszertációm írása közben az ázsiai térség megítélése, helyzete (pénzügyi válság, természeti katasztrófa) sokat változott, az tény, hogy a nyolcvanas években, s a kilencvenes évek elején még követendő példának számított nem csupán Japán, de a délkelet-ázsiai térség gazdasági felemelkedésének a „receptje” is.

„Európában is egyre többen képviselik azt az álláspontot, hogy amennyiben az európai fejlődés a következő évtizedekben nem akar lemaradni Délkelet-Ázsia mögött, kénytelen lesz alkalmazkodni és átvenni az ázsiai civilizáció bizonyos alapelveit” (Rostoványi [1994]). S ugyan eszébe jutott-e volna a Nyugatnak a távol-keleti civilizáció tanulmányozása azok gazdasági előretörése nélkül? Azt hiszem, a válasz egyértelmű. Itt újra a globalizálódás hajtóereje, a gazdasági indíték az, ami tetten érhető.

Japán nagymértékű növekedése hátterében szegényes természeti kincsei és termőföldje hiányában csupán növekvő emberi erőforrása és kultúrája állhatott. Lakosai nem csupán technológiai, de civilizációs szakadékkal is szembetalálták magukat. A több mint 200 évig tartó elzárkózás feloldására Kiglics [1995] szerint főként a technikai lemaradás miatt kerülhetett sor. Másrészt viszont a

⁵⁵ Lásd Rostoványi [1994]: „Napjaink globalizált világrendszerében kétségkívül egyes kultúrákat általában sikeresebbnek, másokat kevésbé sikeresnek tartanak. Hosszú ideig a nyugati kultúra számított a siker megtestesítőjének, újabban azonban a japán, illetve a délkelet-ázsiai kezdi kiszorítani - legalábbis az adott kultúra bázisán bekövetkezett látványos fejlődés tekintetében”.

⁵⁶ Az 1800-as években az európai országok és Amerika olcsó nyersanyagot, új piacokat,

hosszú, világtól való elszigeteltség kevésbé volt hátrányos, mint gondolnánk. A bezárkózás nem lett volna fenntartható jól szervezett információs és ellenőrző „gépezet” nélkül. A sógunátus további előnye az iskoláztatás volt: a sógun az alsó réteghez tartozó kereskedők számára is létesített iskolákat, megteremtve ezáltal a gazdasági és kulturális fejlődés hajtóerejeként fellépő kereskedői réteget.

A titokzatos szigetország a 19. század közepén a kereskedési vágy előtt meghajolva engedi szétnyitni kagylóhéját. Vajon képes lett volna valaha Japán önerőből, bezárkózva felzárkózni, elérni azt a fejlettségi szintet, amivel kiérdemelte a „japán csoda” elnevezést? Ha végiggondoljuk, hogy Japán a technológiát, a kutatási, innovatív ötleteket külföldről hozta, a nyugati ötletekhez igazodva, azokat ellesve, hasznosítva építette ki ipari infrastruktúráját, vasúti és kommunikációs rendszerét - egyértelmű a válaszuk. Bezárva, elszigetelve sosem éri el jelenlegi fejlettségi szintjét.

A felzárkózás során - ahogy már az előzőekben említettem - Japán célja először a gazdag, erős hadsereggel rendelkező állam létrehozása volt. A függetlenség megőrzéséről viszont közben elterelődött a hangsúly, s a szigetország gyarmatosításba kezdett. A Meidzsi Restaurációt követő fegyverkezés helytelen döntés volt, és szörnyű világégésbe: a második világháborúba sodorta Japánt. Majd a második világháborús vereség elviselhetetlen sokkja után az erős állam megteremtésekor már nem a hadsereg, hanem a gazdaság került előtérbe. A háború irtózatossága lelki, kulturális és gazdasági rombolása után viszont Japán csak külföldi segítséggel tudott újra talpraállni. A második világháború során a háború előtti szinthez képest termelőkapacitásának mintegy 40 százalékát elveszítette.

A háború utáni kereskedelmi és gazdasági növekedés az Egyesült Államok

gyarmatosítható területeket keresve nyomultak újra Ázsia felé.

vezényletével valósult meg a GATT-egyezményen⁵⁷ alapuló nemzetközi kereskedelmi rendszer keretein belül. Japán gazdasági felemelkedésével megnőtt az érdeklődés a csendes-óceáni térség iránt: a gazdaságilag fejlett országok között az összefonódás erősödött. Intézményileg a kapcsolódást később az OECD⁵⁸ és a Hetek keretén belül biztosították.

Majd 1950 körül vett újabb lendületet fejlődése egészen 1973-ig, az első olajsokk idejéig. Ezt az időszakot utólag a „japán csoda” korszakának tartják. A „japán csoda” taglalásában bővelkedik a szakirodalom. Figyelemreméltó viszont Bakos [1995] megállapítása, miszerint: „Az európai gondolkodás hajlamos valami végső okot keresni, amelyből az összes esemény eredeztethető. Errefelé - azaz Japánban - másként van. Minden dolgot több okkal lehet magyarázni, és minden fogalomnak több megjelenési formája van”. Egy valamiben azonban biztosak lehetünk: a globalizáció gyümölcseinek learatása végigvonul felzárkózásának történetén.

Az ötvenes évektől napjainkig változtak Japán strukturális céljai, igazodva a változó körülményekhez. Az ötvenes évek elején a modern nehéz- és vegyipar kiépítése vált elsődleges céllá. A kétszámjegyű növekedés az ötvenes és a hatvanas években igazolta a japán gazdasági stratégia helyességét. A hatalmas fellendülés a nagyfokú beruházásoknak volt köszönhető. A japán háztartások megtakarításai elegendő tőkével látták el a bankokat és pénzügyi intézményeket a magánszférába való beruházásokhoz, ami modernizálást, új gépek beállítását jelentette és ami szükséges volt a világpiaci versenyképességhez. S ami még fontos tényező volt a fejlődésben, az a szakképzett, iskolázott munkaerő - amelynek létrejötte még a bezártság idejére nyúlik vissza. A munkaerőintenzív

⁵⁷ megalakulása: 1947; 1995-ben: WTO (World Trade Organization)

⁵⁸ Japán, első kelet-ázsiai, valamint Ausztrália és Új-Zéland után harmadik Nyugat-Európán és Észak-Amerikán kívüli országgént 1964-ben vált az OECD (Organization for Economic Cooperation and Development), az ún. gazdag országok klubjának tagjává.

beruházásokhoz pedig a második világháborút követő gyors szaporulat eredményeként létrejövő fiatal munkaerő-állomány nyújtotta a hatalmas kínálatot. A munkanélküliséget sikerült alacsony szinten tartani - részben a hazai termékek preferálása miatt.

8. táblázat

Ásványi tüzelőanyagok importja a „japán csoda” éveiben
(importfüggőség, százalékban)

Ásványi fűtőanyagok	1965	1970	1975
Szén, koks, brikett	25.4	55.7	74.3
Kőolaj	98.8	99.4	99.5
Földgáz	20.4	57.3	78.8

Forrás: FAO Production Yearbook; UN Yearbook of Industrial Statistics

Az exportösztönző gazdaságpolitikát részben a szigetország természeti adottságával (az ásványi tüzelőanyagok és a nyersanyagok beszerzése nagymértékben importból történik - lásd 8. és 9. táblázat) magyarázzák. Az importfüggőség a hetvenes évek közepére például az ásványi tüzelőanyagok esetében is megugrott: a 99.5 százalékos kőolaj behozatali függőség mellett a szén, koks, brikett és földgáz esetében is jelentősen megnövekedett (20-25 százalékról 75-79 százalékra). Japán érvelések szerint a nagymértékű importfüggőség kikényszeríti az ország kivitelének növelését.

A „japán csoda” létrejöttében a belső tényezőkön kívül jelentős szerephez jutottak a globalizációból fakadó előnyök: az Egyesült Államok támogatása, valamint az új technológia, a „know-how”, a modern gyártási folyamatok, amelyek szintén Nyugatról érkeztek. Az interdependencia időszakának Japán a győztese volt. A terjeszkedő világgazdasági légkörből, a számára is hozzáférhetővé váló bőséges és viszonylag olcsó külföldi energiából hasznot

húzhatott - s ezt meg is tette: az Egyesült Államok mögött a második helyre küzdötte fel magát a fejlett piacgazdaságok rangsorában.

9. táblázat

Nyersanyagok importja a „japán csoda” éveiben
(importfüggőség, százalékban)

Nyersanyagok	1965	1970	1975
Hús és belsőség	11.9	18.2	23.9
Búza	73.9	90.8	65.9
Kukorica	97.9	99.5	99.9
Cukor	81.7	78.4	86.6 (1974)
Szójabab	88.9	96.3	96.4
Nyersgumi	100.0	100.0	100.0
Gyapjú	100.0	100.0	100.0
Gyapot	100.0	100.0	100.0
Vasérc és koncentrátumai	96.5	99.1	99.7 (1974)
Rézérc és koncentrátumai	85.3	93.0	96.8
Nikkelérc és koncentrátumai	100.0	100.0	100.0
Bauxit és koncentrátumai	100.0	100.0	100.0
Ólomérc és koncentrátumai	54.9	76.6	80.1
Horganyérc és koncentrátumai	63.2	77.7	78.6
Ónérc és koncentrátumai	47.6	23.9	0.5 (1974)
Mangánérc és koncentrátumai	91.7	97.0	98.9 (1974)

Forrás: FAO Production Yearbook; UN Yearbook of Industrial Statistics

Importfüggésének mérséklésére tudatosan folyamodott azok diverzifikálásához: nyersanyag-beszerzési hálózatot épített, a fejlődő országokban nyersanyagtermelést fejlesztett ki, valamint igyekezett visszaszorítani a fajlagosan magas nyersanyag- és energiaigényes ágazatok súlyát.

Az IMF - GATT által meghatározott nemzetközi rendszerben a japán állam iparpolitikáján keresztül fejlesztette alapiparágait első osztályú szintre, és - kihasználva a szabadkereskedelmi rendszer nyújtotta előnyöket - nagymértékben növelte kivitelét. 1975-től rendszeresen részt vett a vezető ipari országok éves csúcstalálkozóján, - ami a nemzetközi gazdasági rendszer

stabilitásához való hozzájárulásként értékelhető.

A globalizációt kedvezően „meglovagoló” Japán növekedése viszont egyúttal számos problémát és egyensúlytalanságot is okozott. Háttérbe szorult a mezőgazdaság (lásd 10. táblázat) - amely következményeként megnövekedett az importigény - és a kisebb iparágak, valamint az infrastruktúra fejlesztése is; a fogyasztói árak növekedésnek indultak, és olyan új problémák ütötték fel a fejüket, - amelyeket ma már általánosan a globalizáció hátrányaiként emlegetnek szerte a világon - mint a környezetszennyezés, a vidéki területek elnéptelenedése és a nagyvárosok túlnépesedése.

10. táblázat

A bruttó hazai termék ágazati megoszlásának alakulása a „japán csoda” éveiben (százalékban)

Év	Mezőgazdaság	Feldolgozóipar	Egyéb ipar	Szolgáltatás
1955	23.1	22.0	6.3	48.6
1960	14.9	29.2	16.3	39.7
1965	11.2	27.9	16.4	44.4
1970	7.7	30.2	16.1	46.0
1975	6.6	28.6	16.5	48.3

Forrás: World Tables, published for the World Bank

A hetvenes évek közepe táján elveszítette a későn indulók kedvező pozícióját: Japán technológiai szintje utolérte a nyugati szintet; a kutatás-fejlesztés, licencexport tekintetében is megkezdte a felzárkózást más fejlett tőkés országok műszaki színvonalához. A hetvenes évek szerkezetváltása során az elektronika, a repülőgépgyártás és az űrtechnológia, a robotgyártás, a gyógyszer-, valamint vegyipar felé terelődött a hangsúly - azaz a magas hozzáadott értékű, alacsony nyersanyagigényű termelés felé. A műszaki rés szűkülése a technika importjának csökkenését eredményezte. Viszont ebben az

időszakban az olajválságok során ismét hangsúlyossá vált a japán gazdaság importfüggése és sebezhetősége az energetikai források, tüzelőanyagok és ásványi nyersanyagok behozatalának szükségessége miatt. A Bretton-Woods-i aranydeviza-rendszer összeomlása, az első olajválság megváltoztatta a kedvező világgazdasági légkört: s amilyen gyorsan szippantotta magába Japán a világgazdaság globalizálódásának előnyeit, úgy árasztotta most az el hátrányaival⁵⁹ is.

Az 1973-74-es első olajválság után viszont hatékony energia-felhasználáson alapuló gazdaságot tudott létrehozni. Az olajválságot követő években a behozatal esetében bekövetkezett értéknövekmény az árváltozásokkal függött össze: az import volumene - jelentős export volumennövekedés mellett - csökkent (lásd 11. táblázat).

11. táblázat

A külkereskedelem volumen és árindexei 1973 és 1976 között (1970=100)

Év	Import		Export	
	Volumen	Ár	Volumen	Ár
1973	144	116	135	107
1974	142	193	156	142
1975	122	207	159	138
1976	136	214	195	140

Forrás: UN Monthly Bulletin of Statistics, 1978

A más országok által megbélyegződött „Japan Inc.” hatalmas volumenű kivitele (lásd 11. táblázat) komoly kereskedelmi súrlódásokhoz vezetett. Az exportkényszer viszont a gazdaság érdekeit szolgálta: ezekben az években az export jelentette a növekedés fő tényezőjét.

⁵⁹ 1974-ben 20%-ra szökött az infláció.

Az 1979-80-as évek második olajválsága idején megelőzte az Egyesült Államokat az autógyártásban⁶⁰. Mégis a világgazdaság aszimmetrikus interdependenciáira megoldást keresve kénytelen lemondani az export-termelés nyújtotta előnyökről: a protekcionista, védekező külföldi hangulatra⁶¹ reagálva más piacokat kénytelen felkutatni.

A nyolcvanas évek elejétől Japán növekvő kereskedelmi többlete nemzetközi viszályhoz vezetett. A kereskedelmi háború elkerülése végett kivitelének korlátozására kényszerült az Egyesült Államokkal és az EU-val szemben: egymás után három áruimport-liberalizáló csomagot vezetett be. A távol-keleti szigetország kereskedelmi partnerei Japán zárt ajtóira, behatolhatatlan piacára panaszkodtak, miközben a szigetország egyre nagyobb részesedést kaparintott meg különböző piacokon, főként az elektronikai iparág, járműgyártás területén.

A nyolcvanas évek szerkezeti politikája a gazdaság struktúráját a tudományosan igényes termékek gyártására irányította, amelyek egyben maximális mértékben ellenálltak a világkereskedelem protekcionista irányzatának. Fontos szempont volt a kevésbé energetikai és nyersanyagigényű szektorok fejlesztése. Ebben a szakaszban ért véget az „utánzások” időszaka, s talált Japán saját hangjára gazdaságstratégiájában és tudományos-műszaki politikájában.

A nyolcvanas évek második felében a japán gazdaságban és az ázsiai fejlődésben jelentős változások⁶² kezdődtek. A nyolcvanas, kilencvenes években a japán gazdaság fejlődése továbbra is magasan tartotta kereskedelmi mérlegtöbbletét: amelyet a hazai kereslet alacsony szintje, s a japán termékek iránti magas külföldi kereslet váltott ki. A külföldi kritikák szerint viszont a

⁶⁰ a második ipari forradalom legfőbb iparága volt

⁶¹ Reagan 1983-ban importvámot vetett ki a 700 köbcentiméternél nagyobb motorra, hogy védje egyetlen nagy motorgyártóját, a Harley Davidsont.

⁶² A nyolcvanas évek végén ingatlanspekulációk; a kilencvenes évek elején kipukkanó buborék, az ún. „rossz hitelek” állományának felgyülemzése, meggyengült pénzügyi szektor.

japánok zárt ajtókat állítanak a világ elé, miközben ők behatolnak a világ bármely elérhető szegletébe. A jen felértékelődése⁶³ azonban később rontotta az ország kivitelét.

A nyolcvanas évek végül az addig zárt hazai piacok megnyitását kényszerítették ki. Az addig jellemző dömpingárak alkalmazása háttérbe szorult. A hosszú távú prosperitás háttérében a világgazdaság változásaihoz való állandó alkalmazkodási készség állt, valamint olyan intézményi változások, amelyek a legfejlettebb országok jogi, ipari, közigazgatási normáit összhangba tudták hozni saját országuk kultúrájával és hagyományaival.

A nyolcvanas évek globalizációs hulláma érintette a szigetországot is. Erre az időszakra esik a japán „buborékgazdaság”⁶⁴ virágzása, amikor a hazai rendszer megváltoztatása helyett inkább a külső nyomást igyekeztek enyhíteni - politikai kompromisszumokkal. Bár történtek példák a hazai rendszer liberalizálására⁶⁵, azok az amerikai és brit mércével mérve kevésnek bizonyultak. A globalizáció a nyolcvanas évek végén inkább a japán vállalatok tengerentúli tevékenységének elterjedésében érezte hatását. A japán feldolgozóipari vállalatok külföldi közvetlen beruházásaik által kapcsolódtak be a globalizálódás folyamatába.

Japán bezártsága nem értékelhető egyértelműen negatívan, hiszen számos terület fejlettségét éppen a bezártság idézte elő. A nyitás viszont kétséget kizáróan hozzásegítette a szigetországot, hogy a fejlett világ gazdasági

⁶³ 1986 elejétől a Plaza-egyezmény következtében gyors jen felértékelődés történt; 1993-ban elérte a mágikus 100 jen/dollár árfolyamot. Figyelembe kell azonban vennünk a nyersanyagok és félkész termékek behozatalára szoruló Japán költségeinek csökkenését hazai valutájának felértékelődése következtében. Valamint a J-görbe hatást, ami az export növekedését jelenti a versenyképesség-csökkenés ellenére egy bizonyos ideig.

⁶⁴ A telek- és részvényárak elrugaszkodtak a valós gazdasági alapoktól.

⁶⁵ Jaszuhito Nakaszono miniszterelnöksége alatt (1982-87) az állami vasutat és teleföntársaságot privatizálták; a MITI (Ministry of International Trade and Industry, 2001. januárjától: METI: Ministry of Economy, Trade and Industry) - külső nyomásra - bejelentette az állami beavatkozáson alapuló hagyományos iparpolitikájának feladását.

ranglistáján a második helyre tornázza fel magát. Japán, - Kishore Mahbubani szingapúri politikus meghatározásában a „the rest” kategóriájába tartozván - meghatározó szerepet követelt magának a Nyugat és a világ többi része, a „maradék” közötti konfliktusban. S ahogy Huntington javasolja, a legnehezebb, de egyben legideálisabb megoldás a „világ többi része” számára, ha kiépíti saját gazdaságát, felépíti hadseregét, megőrizve mindeközben saját értékeit, intézményeit. Japánnak sikerült nem nyugati kultúrájú országgént modernné válnia, anélkül, hogy elnyugatiasodott volna. De vajon meddig tudja tartani magát?

A kilencvenes évek a buborék kipukkanását és a gazdaság visszaesését hozták Japán számára. A japánok már nem a külső nyomást igyekeznek enyhíteni, hanem megpróbálják megváltoztatni hazai rendszerüket - nem külső nyomásra adott válaszként, hanem saját kezdeményezésből (lásd Yamamoto [1998]). Alárendelődhet-e a kultúra, a nemzeti érték a gazdaság nagyobb mértékű fellendítésének? Ne feledjük, a nyugati dominanciájú világrendszer könnyen univerzális civilizációt kíván majd, ahol - domináns szereplőként - beszippanlja a többi kultúrát.

3.3. Gazdasági problémák és a globalizáció kapcsolata

A kilencvenes évek Japánt érintő globalizációs hullámát a szigetország harmadik nyitásaként értékeli (Taniguchi [2001]). Az első két nyitás a Meidzsi Restauráció, valamint a második világháborús vereség kapcsán zajlott le. A kilencvenes évek elején még a japán társadalom optimizmust sugárzott, ami a kilencvenes évek végére javarészt pesszimizmusba csapott át. Ilyen rövid időn belül az ország közhangulata jelentős változáson ment keresztül. A

nyolcvanas években még sok anekdota hangzott el az arrogáns japán üzletemberekről, akik buzgón meséltek külföldi partnereiknek a gazdasági siker titkairól. Mára a globális gazdasági helyzet teljesen megváltozott: a kioktató japán üzletemberek helyét az amerikai kollégák vehetnék át.

Sato [1997] szerint a jelenlegi Japán legnagyobb problémája az, hogy a gazdasági növekedés az egyetlen, felsőbbrendű érték, ami a pénzszerzéssel együtt a háború utáni japán emberek életcéljává vált. Amennyiben a háború utáni értékek nem bővülnek a politika, a társadalom, a kultúra egyéb értékeivel, bármennyi gazdaságélénkítő csomagot is léptethet életbe a kormány, a probléma megoldatlan marad.

A japán gazdaságot elemzők két csoportba oszthatók: az első, az optimista csoport, amelynek tagjai hisznek Japán gazdasági erejének visszatérésében - a szerkezeti reformok végrehajtása után; - ők nem látják elkeserítőnek az ország jelenlegi helyzetét. A második csoport már jóval pesszimistább, ők Japán gazdasági hanyatlását egy visszafordíthatatlan folyamat részének tekintik.

De lássuk először a tényeket: mi is történt valójában a nyolcvanas években? S azt is érdemes megvizsgálnunk: mennyire okolható a globalizáció a gazdasági problémákért?

3.3.1. A nyolcvanas évek változásai

Az 1985-ös Plaza Egyezmény az amerikai dollár gyors leértékelését, ezt követően a japán jen és a német márka felértékelését hozta magával. Japán nemzetközileg a legnagyobb hitelező országgá lépett elő, míg az Egyesült Államok, költségvetési és folyó fizetési mérleghiányával a legnagyobb adós országgá. 1987-ben Németország felemelte a kamatlábakat, ami a New York-i

Tőzsde összeomlásához vezetett. Japánban viszont az alacsony kamatlábak váltak a buborék kipukkanásának egyik okozóivá.

De miért is alakult ki a buborék? Volt-e benne szerepe a globalizációnak?

Az okokat keresve könnyen eljuthatunk a szigetország egykori nyitását sürgető Egyesült Államokhoz, az ország gazdasági helyzetét vizsgálva versenyképességének gyengüléséhez és kereskedelmi passzívumához, amelynek következtében ezúttal belső keresletnövelésre és deregulációra készítette Japánt. A Nakaszono-kormány megtette az ösztönző lépéseket, amelyek pedig a telek- és részvényárak emelkedéséhez vezettek. Az áremelkedésben szerepet játszó erős jen szintén az Egyesült Államok beavatkozásának (lásd Plaza-egyezmény) az eredménye. A globalizáció gyümölcseit learató Japán kezdte megérezni a nyitás, a világ vérkeringésébe való bekapcsolódás hátrányait is.

Az első világháború előtt az Egyesült Királyság, a második világháború után az Egyesült Államok tetszelegtek a legnagyobb hitelező szerepében⁶⁶. 1985 után Japán vette át ezt a szerepet - de nem jen, hanem dollárértékben. A nyolcvanas években Japán - nemzetközi pénzügyi közvetítőként - rövid lejáratú kölcsönöket vett fel és hosszútávú kölcsönöket nyújtott. Mindazonáltal a hosszútávú kiáramlások nem banki és pénzügyi befektetők tevékenységéből fakadtak, hanem biztosító társaságok, nyugdíjalapok tevékenységéből, amire nem volt fedezet: azaz nem volt megfelelő külföldi valuta-alapú beáramlás. Az 1985-től 1995-ig terjedő gyors jen felértékelődési/dollár leértékelődési időszakban⁶⁷ ezek a befektetők jelentős veszteséget szenvedtek el. E hatalmas veszteségek Japán pénzügyi szférájának sérülékenységéhez vezettek. Az

⁶⁶ S hogy hogyan került "nettó hitelezői pozíciójából rövid idő lefolyása alatt nettó adósi pozícióba" arról bővebben lásd Botos [1987].

⁶⁷ 1985-ben 240 volt a jen/dollár árfolyam, 1988-ban 130, 1995-ben csupán 80.

Egyesült Államok sikeresnek bizonyult versenytársai gyengítésében⁶⁸ - akiknek adósa volt dollár-értékben - valutájának leértékelésével (Mototada [1998], In: Mohri [1999]).

Japán szakemberek fájlagják, hogy a nyolcvanas években Japán elmulasztotta a jen nemzetközivé tételének lehetőségét, míg az Egyesült Államok élvezhette a tőke beáramlását, s az azzal járó előnyöket, valamint figyelmen kívül hagyhatta a deviza árfolyamok ingadozását⁶⁹. Japán viszont - az Egyesült Királyság századfordulón, s az Egyesült Államok második világháború után játszott szerepével ellentétben - nem vált a világ bankárává.

3.3.2. A japán gazdaság a kilencvenes években

A japán gazdaságot kutató elemzők véleménye⁷⁰ megoszlik a tekintetben, beszélhetünk-e válságról, hosszúra nyúló recesszióról a kilencvenes évek gazdasági mutatóinak értékelése során. A külvilágtól már egyre kevésbé elzárt szigetország sikeresen lovagolta meg a globalizáció öt érintő első hullámát, s a 21. századot Japán évszázadának kezdték kikiáltani. Milyen tényezőknek köszönhető, hogy ebbe a sikertörténetbe a válság szó is bekerült, aminek következtében már-már Japán hanyatlását kezdték előrejelezni?

Hernádi [2004] ugyan nem tartja válságperiódusnak a sokak által aggasztónak

⁶⁸ A monetáris politikát már a buborékosodás korábbi szakaszában szigorítani kellett volna, ám a központi bankra az Egyesült Államok részéről érkező és a japán Pénzügyminisztérium által elfogadott nyomás nehezedett, hogy ne szakítson a jen 1985-ös drasztikus felértékelését követő expanziós politikával (Ozsvald [1999]).

⁶⁹ Bővebben lásd Botos - Körösi [2004a]: A három centrum harca. In: Nemzetközi gazdasági ismeretek, 2004

⁷⁰ 1999-2000-ben japán tanulmányutam során személyes interjúk és kérdőívezés során volt alkalmam megismerni több jeles japán és néhány Japánban kutató, dolgozó nem japán szakember véleményét a válságról. Ennek összefoglalását lásd a mellékletben.

tekintett évtizedet, hanem „az ország társadalmi és gazdasági átalakulásával összefüggő átmeneti időszaknak”. Bárhogyan definiáljuk is ezt az időszakot, a gazdasági mutatók mindenképpen komorabb képet festenek a kilencvenes évek gazdaságáról az előző évek viszonylatában. S mint ahogy annak idején a felzárkózás sikertörténete is külső és belső tényezők szinergikus hatásának volt köszönhető, a gazdasági mutatók romlásáért is ehhez hasonlóan több tényező a felelős.

Bassa [2001] felosztásában a kilencvenes évek példátlanul hosszú gazdasági stagnálása az alábbi üzleti ciklusokra bontható:

- első recesszió: 1991. március - 1994. közepe;
- első fellendülés: 1994. közepe - 1997. március;
- második recesszió: 1997. április - 1999. március;
- második fellendülés: 1999. április - 2000.

A japán bruttó hazai termék növekedése (lásd 12. táblázat) 1991 óta nehezen haladta meg az 1 százalékot, igaz egyedül 1998-ban, de csökkenést is érve el. 1992 és 1994 között a gazdaság stagnált⁷¹, majd az elkövetkező két év növekedése után a GDP növekedés csökkenő tendenciát mutatott. 1992-1995 között a japán kormány összesen 65 milliárd dollár értékben vezetett be gazdaságélénkítő csomagokat⁷², s a Japán Bank - bár kezdetben az újabb buborékok kialakulásától tartva óvatos volt - a hivatalos kamatlábat hatszor csökkentette egészen 0.5 százalékra. Az ezt követő két évben, 1995-ben és 1996-ban a gazdasági növekedés megélénkült - a költségvetési hiány viszont a

⁷¹ Ebben az időben általános egyetértés volt abban, hogy a japán gazdaság visszaesése jól magyarázható a normális üzleti ciklusok menetével és természetes, sőt kívánatos is, hogy a nyolcvanas évek második felének túllendülését a korrekció fázisa kövesse (Ozsvald [1999]).

⁷² Posen egyedül az 1995. szeptemberi csomagról ismeri el, hogy hatásos volt: a GDP növekedési ütemét kb. 1 százalékponttal emelte. Woo is hangsúlyozza, hogy ez a csomag 1996-ban és 1997 első negyedében valóban fellendülést váltott ki (Bassa [2001]).

GDP 4.3 százalékkára emelkedett⁷³.

12. táblázat

Reál bruttó hazai termék (GDP) Japánban (százalékban)

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987
EPA	2.82	3.17	3.06	2.32	3.92	4.40	2.90	4.16
IMF	1986-95 (átlag): 3.1							
	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
EPA	6.19	4.83	5.08	3.80	1.02	0.31	0.64	1.47
IMF	1996-2005 (átlag): 1.5							
	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
EPA	5.05	1.59	-2.50					
IMF	3.5	1.8	-1.2	0.2	2.8	0.4	-0.3	2.5
	2004*	2005*						
EPA								
IMF	4.4	2.3						

Forrás: Economic Planning Agency (EPA); valamint International Monetary Fund (IMF): World Economic Outlook, September 2004

Megjegyzés: *) a 2004, 2005-re szóló adatok becslések

A kormány túlköltekezése és az államadósság nagymérvű felhalmozódása három „politikai tabu” kialakulásához vezetett. A lakosság tiltakozott:

- a költekezési politika,
- a közművek költségvetésének további emelése,
- s a közpénzek bankszektorban való felhasználása ellen⁷⁴.

A bizalmi válság viszont fokozta a gazdasági visszaesést: 1997 áprilisában a japán gazdaság a recesszió második szakaszába lépett. A kormánypárt (az

⁷³ Az ország állami és helyi költségvetésének teljes hiánya 2001-ben elérte már a 666 ezer milliárd jent, amely a GDP 133%-ának felel meg (Szekeres [2003]).

⁷⁴ A közvélemény azért is ellenezte sokáig a közpénzfelhasználást, mert nem volt meggyőződve arról, hogy az végső soron nem a konvoj-politika támogatására kerül. Bizalmatlanság övezte a bankok vezetőit is (Szekeres [2003]).

LDP) a központi költségvetés növekvő hiányát tartva szem előtt jelentős költségvetési restrikciót vezetett be: a fogyasztási adót⁷⁵ felemelték 3 százalékról 5 százalékra, az állami beruházások növekedését visszafogták, visszavonták az előző évek ideiglenes adócsökkentéseit és egyetlen gazdaságélénkítő csomagot sem vezettek be 1998 áprilisáig. Az 1997-es pénzügyi évben⁷⁶ a GDP reálértékben 0.1 százalékos csökkenést mutatott, az 1998-as pénzügyi évben tovább csökkent 1.9 százalékkal, amely a háború utáni időszak legsúlyosabb gazdasági visszaesését jelenti.

3.3.2.1. A gazdasági visszaesés okai

Az 1997-ben kezdődő második hanyatló időszak okai a fogyasztási adó emelésében, a jövedelmi adó csökkentésének eltörlésében és a szociális biztosítási prémium emelkedésében keresendők, amelyek növelték a közterheket, ezáltal megtörve az éppencsak beinduló fellendülést⁷⁷. A buborék időszaka alatt felhalmozott rossz hitelek⁷⁸, és a „Big Bang” deregulációs programja hozzájárult a kritikus helyzet mélyüléséhez.

A rossz hitelek aránya a bankok összhitelállományában a kilencvenes évek nagy részében egyenletes maradt, 1997-ben viszont jelentős növekedésnek indult (lásd 1. ábra).

⁷⁵ A fogyasztási adó az ÁFA-t jelenti Japánban.

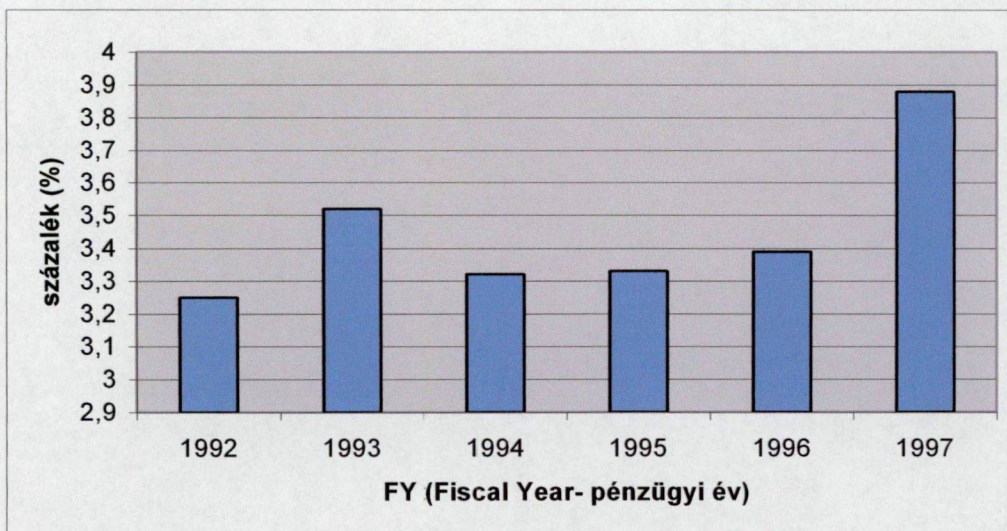
⁷⁶ A japán pénzügyi év április 1-től március 31-ig tart.

⁷⁷ Számítások szerint ezek a tényezők a hazai kereslet 1.5 százalékos csökkenését eredményezték (Tsutumi [1999]).

⁷⁸ A rossz hitelek definícióját kétszer bővítették, amely szerint magába foglalja a lejárt hiteleket, a csődbement kölcsönfelvevőnél lévő hiteleket, a három hónapnál régebb óta esedékes kamattörlesztést, valamint a problémás helyzetben lévő kölcsönfelvevőnek csökkentett kamattal nyújtott hitelt (Szekeres [2003]).

1. ábra

A rossz hitelek aránya a legjelentősebb bankok összhitelállományában

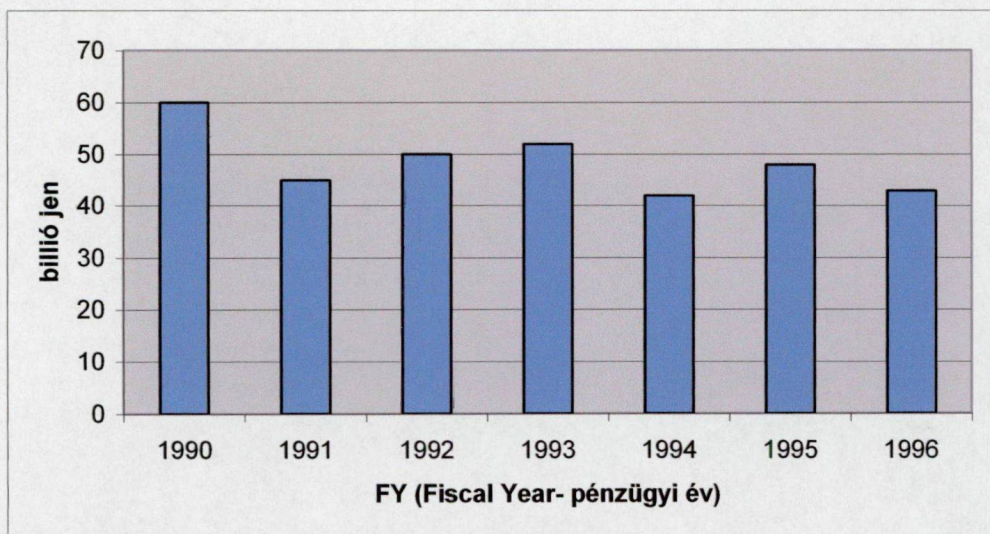

Forrás: Bankscope, Fitch IBCA

A bankok veszteségei, valamint a bankok nagy részének az osztalék kifizetésének folytatását támogató gyakorlata a tőkealapok feléléséhez vezetett. Ugyanakkor a bankok többsége nem tudott új tőkéhez jutni. A tőkefelélés súlyosságát mutatja, hogy 1990 és 1996 között a legjelentősebb bankok tényleges tőkealapja csaknem 30 százalékkal csökkent (lásd 2. ábra).

2. ábra

A legjelentősebb japán bankok összítőkealapja

Forrás: Bankscope, Fitch IBCA

1997 végén a Japán Pénzügyminisztérium váratlanul bejelentette: a bankok 76 millió jen kölcsönnel rendelkeznek, amelyek visszafizetése nehézségekbe ütközhet, vagy kétséges, vagy szinte lehetetlen. A rossz hitelek 1999-re elérték a bankok teljes hitelállományának kb. 15 százalékát (Mohri [1999], valamint ICEI [1999]). A rossz hitelek nagyságának meghatározása a bankok nem egyértelmű közzététele miatt nehézkes ugyan, de a GDP minimum 15 százalékát teheti ki (bár jelentek meg adatok, amelyek szerint a GDP 7 százalékát sem éri el, más források viszont a 20 százalékot sem tartják irreálisnak). Mitsuhiro (Mohri [1999]) szerint a japán bankszféra problémákkal küszködik könyvvitelét és könyvvizsgálatát illetően is: a pénzügyi intézetek összeomlását követően a rossz hitelek nagysága rendre megelőzte a bankcsődök előtt bevallott összeget.

A kormány azzal érvelt, hogy a probléma megoldása nagyon nehezzé vált a közpénzek felhasználása miatti ellenállás következtében. A megoldást végül mégis az adófizetők pénzének felhasználása jelentette; a radikális megoldást, a hitelek leírását sem a politikai, sem a pénzügyi vezetés nem merte felvállalni.

Az akkori miniszterelnök, Hasimoto Rjutaró 1996. november 11-én jelentette be a japán "Big Bang" programját, - a brit példa alapján - amely három fő hatást váltott ki:

- A gazdaság és pénzügyek értékelési kritériumaiban radikális változások történtek.
- A japán megtakarítások - amelyek a világ megtakarításának több mint egyharmadát adják - trendjét és minőségi változásait érintették a „Big Bang” hatásai.

1998. április 1-jén lépett életbe a módosított deviza és külkereskedelmi törvény, amely lehetővé tette a japán alapok világpiacra jutását. Habár 1980-ban már liberalizálták a belföldi és tengerentúli tőketranzakciókat, de akkor két szabályozás még fennmaradt (az országból kiáramló jen speciális devizabankon ment keresztül, valamint szükséges volt a Pénzügyminisztérium jóváhagyása).

- A harmadik hatás a banki hálózatra, szektorra gyakorolt hatás.

A pénzügyi dereguláció programja az Egyesült Államokéhoz viszonyítva 21, Nagy-Britanniáéhoz viszonyítva pedig 11 évvel később kezdődött. A külföldi pénzügyintézetek két csoportba csoportosíthatók a japán deregulációs program értékelésében: az első csoportba tartozók szkeptikusan álltak a reformprogramhoz. A második csoportba tartozó intézetek kihasználva a japán piacon való terjeszkedés lehetőségét viszont vezető szerephez jutottak a "Big Bang"-ben. A dereguláció miatt lanyhuló hitelezési kedv viszont a beruházások jelentős csökkenéséhez vezetett.

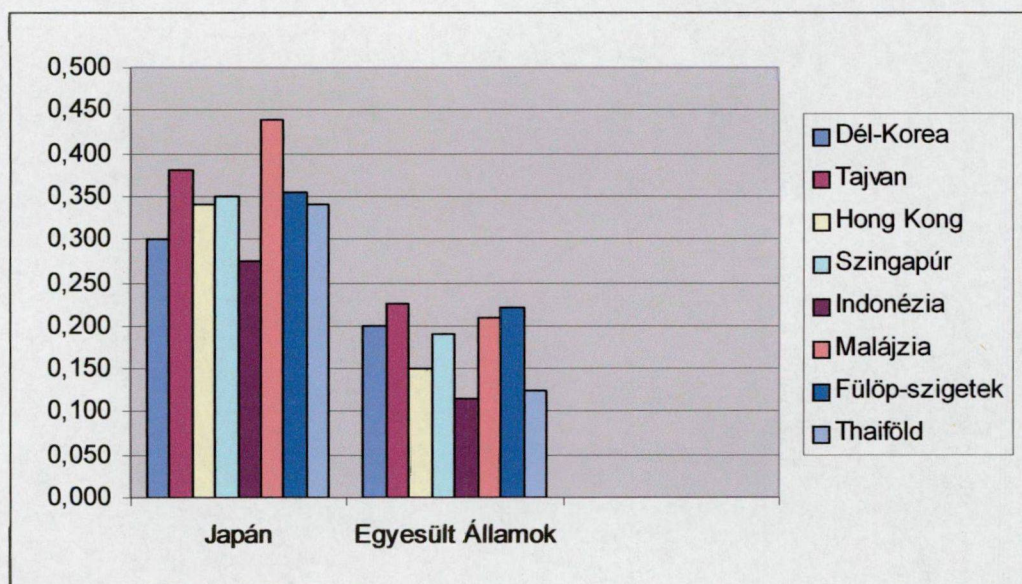
A kormány intézkedései 1997-ben deflációs hatást váltottak ki a gazdaságban. Másrészt a japán gazdaság nehézségeit tovább súlyosbította az 1997 júliusában

Thaiföldről elinduló Malájziát, Indonéziát, Dél-Koreát és Hongkongot is érintő pénzügyi válság.

3. ábra

Az Egyesült Államok, Japán és más kelet-ázsiai gazdaságok kölcsönhatásai. A kereslet fluktuációinak hatása az egyes gazdaságokra

3.1. ábra: Az Egyesült Államok és Japán GDP növekedése abban az esetben, ha minden vizsgált kelet-ázsiai ország (kivéve Japán) kereslete egy egységgel növekszik

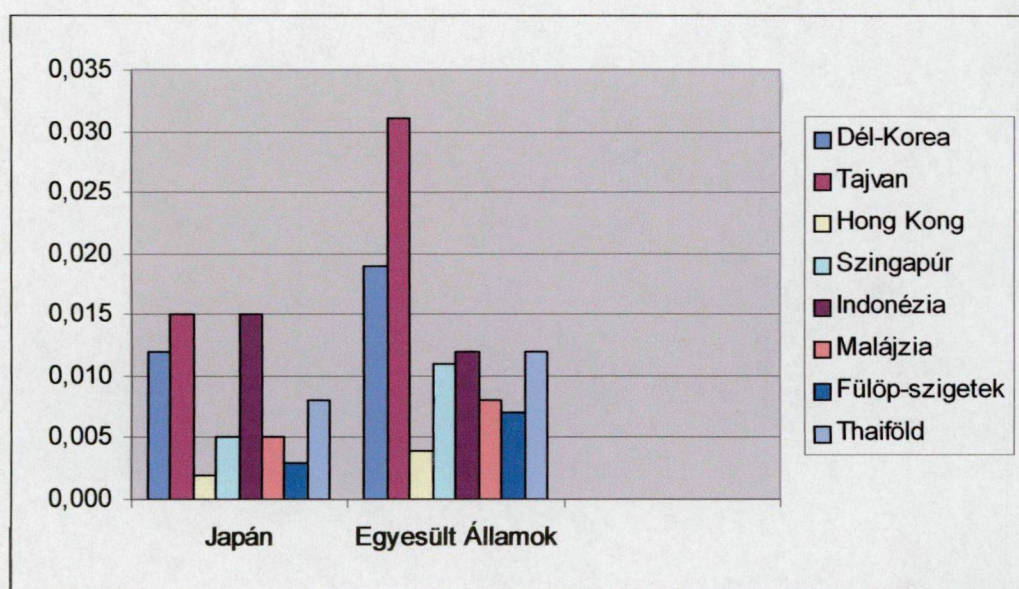

Forrás: EPA, 1997-1998

A kelet-ázsiai gazdaságok növekedésének és árfolyamának változásai nem csupán közvetlen hatást gyakorolnak Japán gazdaságára, hanem az ázsiai-csendes-óceáni térség gazdaságainak egymástól való függése következtében közvetett hatást is. A térség országai közötti kereskedelmi kapcsolatok egymásra hatását vizsgálva kimutatható, mennyire változott egy országban a

kereslet a másik ország gazdasági növekedésének/lassulásának és árfolyamleértékelésének/felértékelésének következtében.

3.2. ábra: Az egyes kelet-ázsiai országok GDP növekedése abban az esetben, ha az Egyesült Államok és Japán kereslete egy egységgel növekszik

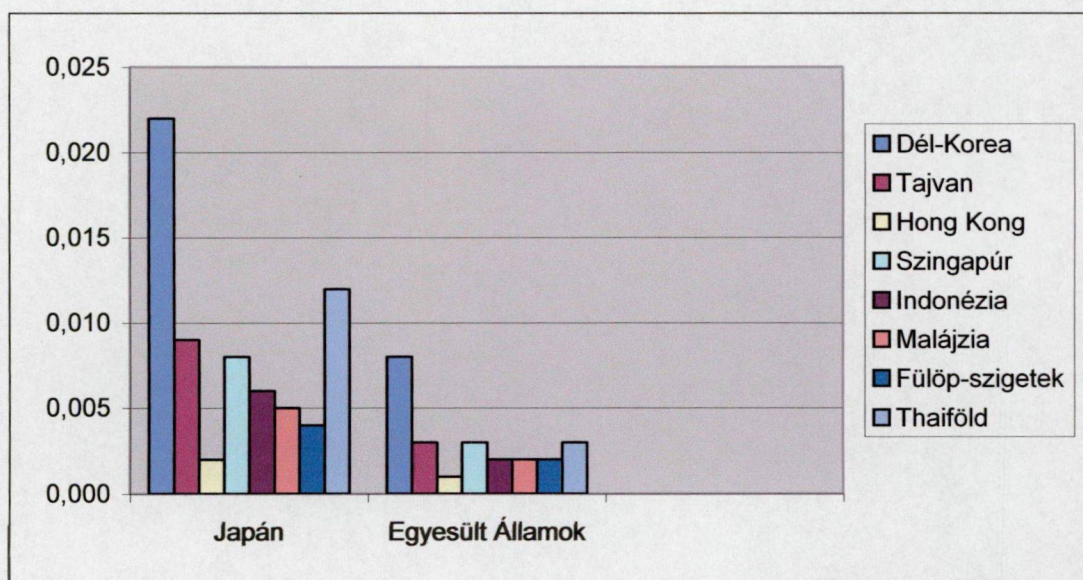
Forrás: EPA, 1997-1998

A fenti ábrákból (lásd 3.1. és 3.2. ábra) látható, hogy az Egyesült Államok és különösen Japán élvezi a viszonylag nagy gazdasági terjeszkedés előnyeit a más országok keresletében történő növekedés következtében. - És nyilván ezen gazdaságok stagnálásának hátrányait is jobban érzi. - A japán keresletben történő növekedés hatása más országokra viszont kisebb az Egyesült Államok és a többi kelet-ázsiai ország keresletében történő növekedés hatásánál.

4. ábra

Az Egyesült Államok, Japán és más kelet-ázsiai gazdaságok kölcsönhatásai. A valuta fluktuáció hatásai

4.1. ábra: Japán és az Egyesült Államok GDP csökkenése a kelet-ázsiai valuták 10%-os leértékelése következtében

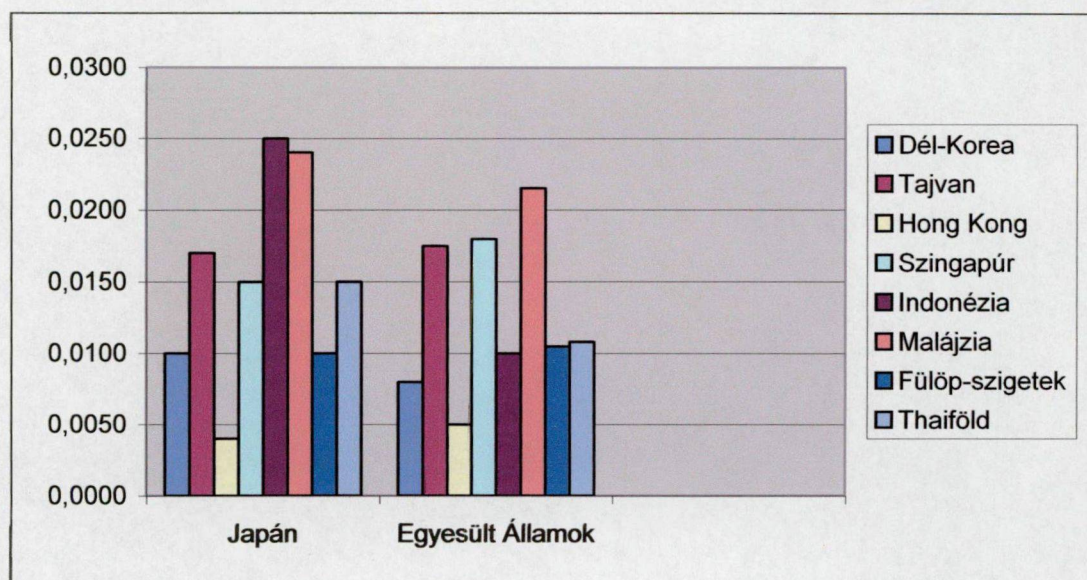
Forrás: EPA, 1997-1998

A fenti és alábbi ábrák (lásd 4.1. és 4.2. ábra) mutatják, Japán mélyebben érintett a kelet-ázsiai valuták leértékelésében, valamint, hogy a dollár és a jen felértékelése hosszú távon befolyásolja a növekedést. A jen és a dollár fluktuációja szinte azonos hatást gyakorol az ázsiai országokra.

A válság tükrében láthatjuk, Japán számára kedvezőtlen momentum volt, hogy az ázsiai országokban előállított termékek a valuták leértékelése miatt növelték versenyképességüket a japán termékekkel szemben. Ez különösen Dél-Korea esetében érvényes (lásd 4.1. ábra), mivel a koreai kivitel szerkezete nagymértékben hasonlít a japán szerkezethez. Habár a jen gyengülése

hozzájárulhatott volna az export növekedéséhez, a többi kelet-ázsiai valuta esése megakadályozta ezt.

4.2. ábra: Az egyes kelet-ázsiai országok GDP növekedése Japán és az Egyesült Államok valutájának 10%-os felértékelése következtében

Forrás: EPA, 1997-1998

Az 1995-1996-ban kissé magához térő japán gazdaságra a délkelet-ázsiai válság nagy csapást mért: mélyen érintve a japán kivitelt, és az ázsiai leányvállalatokkal rendelkező japán anyavállalatokat. A válság sújtotta országok valutái leértékelődtek. Mindezen tényezők negatívan befolyásolták a japán GDP növekedési ütemét.

Egyben a recesszió korábbi jelei ellenére 1997-ben eloszlott az a remény is, hogy a nagy pénzügyi intézmények „túl nagyok ahhoz, hogy csődbe jussanak”. A pénzügyi nagyvállalatok azévi őszi fizetéseképtelenné válása - Sanyo

Securities Co. november 4-én, Hokkaido Takushoku Bank november 17-én, Yamaichi Securities Co. november 23-án - hatalmas sokkot okozott a lakosság körében. A kormány a lakossági fogyasztás csökkenését erre a sokkhatásra vezeti vissza.

A japán pénzügyi válság fő jellemzői tehát: a rossz hitelek hatalmas mennyisége, bankcsődök burjánzása, átláthatatlan pénzügyi rendszer, valamint túlságosan kevés, ráadásul későn jövő cselekvés.

A pénzügyi szféra globalizációjával - amit az információs forradalom és a piaci elvek terjedése tett lehetővé, s amely mögött az Egyesült Államok nemzetpolitikája húzódik meg (Takeuchi [1999]) - a háború utáni japán pénzügyi rendszer a világ szemében elfogadhatatlanná vált⁷⁹.

1993 és 1997 között Japán költségvetési hiánya átlagosan 5.8 százalék volt, míg 1998-ban a GDP csaknem 10 százalékát érte már el. Az okok egyike nyilvánvalóan a gazdaságélénkítő csomagok bevezetésében keresendő.

Japán második költségvetéseként működik az ún. FILP („Fiscal Investment and Loan Program”), amelynek eredeti célja a társadalmi infrastruktúra és a közművek támogatása. Közismert viszont, hogy főként a politikusok és bürokraták kedvenc projektjeire irányul: ezek körében találhatók a nagy hidak, úthálózat, vidéki repülőterek - a mezőgazdasági termékek szállítására nem elegendő kihasználással. Az elmúlt évtizedben folyamatosan nagy közmunkák valósultak meg a gazdaság serkentéseként, de a rossz, nem hatékony pénzelhelyezés miatt a helyi gazdaságok mégis elszegényedettek, az infrastruktúrák elavultak maradtak. A kormány viszont a közművek támogatása mellett azzal érvelt, hogy a lakossági kereslet és a beruházások csökkenése miatt erre szükség van a gazdaság élénkítése szempontjából - holott ezek

⁷⁹ Bírálat érte többek között az „amakudari” (jelentése „alászállás a mennyből”, a nyugdíjba vonuló állami köztisztviselők privát szférában való alkalmazását jelenti) intézményét; az óriási kölcsönfelvételt; a felelősség hiányát.

hatékonysága és multiplikátor hatása erősen megkérdőjelezhető.

3.3.2.2. A nemzetközi szakirodalom hipotézisei

A nemzetközi szakirodalom több hipotézist fogalmazott meg az 1997-es recesszió okaiként. Az egyik feltevés (Posen [1998], In: Bayoumi [1999]) szerint a válság a megfelelő, határozott és következetes gazdaságpolitika hiányának a következménye, főként a költségvetés elszabadulása miatt: a jelentős számú gazdaságélénkítő csomag közül kevésnek volt közvetlen hatása. A fő kivételnek az 1995-ös szeptemberi ösztönző csomagot tekintik, amelyre a gazdaság élénken válaszolt - az 1997-es költségvetési megszorításig. Ezen hipotézis alapján a fiskális politika hatékony lehet, a konjunkturális hanyatlás a ciklikus tényezőknek köszönhető: ám a recesszió hosszúsága a hatékony fiskális politika hiányával magyarázható.

A másik hipotézis a monetáris politikára koncentráló likviditási csapda elmélete (Krugman [1998], In: Bayoumi [1999]). A megtakarítási ráta magas aránya miatt a fogyasztás mindig is alacsony volt Japánban, de ezt kompenzálták a nagymértékű beruházások. Ezen hipotézis szerint a monetáris politika lehetne a válságkezelő politika leghatékonyabb eszköze, viszont a Japán Bank antiinflációs politikája miatt képtelen a válságból kihúzni a gazdaságot.

A következő hipotézis (Ando [1998], In: Bayoumi [1999]) alapján a gazdasági növekedés lassulását az alacsony tőkemegtérülés okozza a túlzott beruházások következményeként. Japán ördögi körbe került, mivel a múltbeli túlzott beruházások csökkentették a tőke megtérülését, visszavetve ezáltal a beruházásokat és növelve a megtakarításokat. A jelentős nagyságú vállalati adókkal terhelt vállalati szektor nem kielégítő hatékonysága csökkenti a

beruházási lehetőségeket. Eszerint a hipotézis szerint a „gazdagság-teremtő” beruházási lehetőségek hiánya okozza az elhúzódó válságot Japánban⁸⁰.

Egy másik hipotézis (Bayoumi [1999]) érvelése szerint a pangás a pénzügyi közvetítés zavaraival magyarázható. Japánban a bankok sokkal nagyobb pénzügyi közvetítő szerepet játszanak az angolszász pénzügyi rendszerekhez viszonyítva, s a kis- és középvállalkozások hiteleit főként ők biztosítják. Eszerint a hipotézis szerint a hitelezésben megjelenő korlátozások fogták vissza legfőként a gazdasági növekedést, s tompították a monetáris politika - amely nagyrészt a bankokon keresztül fejti ki hatását - hatékonyságát, valamint a magánszektor megfelelő reagálását a fiskális ösztönzésre. Bayoumi vizsgálatai alapján ez a hipotézis adja a legpontosabb magyarázatát a jelenlegi recesszióknak. A vizsgálat - korlátai mellett - rámutat a bankszektor problémáinak a recesszió kialakulásában játszott fontos szerepére.

3.3.2.3. A szakirodalom a talpraállításról

A szakirodalom abban a tekintetben, mi a teendő a japán gazdaság helyreállítása érdekében három csoportra osztható. Posen (Posen [1998], In: Ramaswamy and Rendu [1999]) és követői a megfelelő költségvetési gazdaságösztönzést tartják a legfontosabbnak a japán gazdaság élénkítése szempontjából. A régi fiskális gazdaságélénkítő csomagok nem kielégítő hatékonyságával kapcsolatban az intézkedések ideiglenes és az elfogadott programok korlátozott hatására mutatnak rá.

Krugman a monetáris politika fontosságára hívja fel a figyelmet a likviditási

⁸⁰ Ezzel összefüggésben lehet rámutatni a demográfiai hatásokra: a lakosság elöregedése még negatívan hat a beruházásokra a megtakarításoknál.

csapda - a nominális kamatlábak nullához való közelítése, enyhe defláció, valamint jelentős termelési szakadék - ellenére. A monetáris politikának a likviditás növelésére kellene koncentrálnia a kamatlábak helyett. Javaslatára szerint a Japán Banknak a monetáris expanzió folytatásának ígéretével növelnie kellene az inflációs várakozásokat, és csökkentenie a reál kamatlábakat: viszont a központi bankok általában - a japán pedig különösképpen - nehezen adná fel az árstabilitás melletti elkötelezettségét.

A hitelkorlátozás elmélete alapján a bankszektorban véghezvitt reformok elbátortalanítják a bankokat a válságos helyzetekben való hitelezéstől, és nagyon megválogatják, kinek nyújtanak új hitelt. Az apadó hitelkihelyezések pedig felerősítik a gazdasági növekedést fékező hatásokat.

3.3.2.4. Gazdaságpolitikai változtatások, s az azt követő fellendülés kérdőjelei

Az 1998-ban kormányra kerülő Obucsi Keidzo kabinetje változásokat eszközölt a gazdaságpolitikában: felfüggesztették a költségvetési reform és a fiskális deficit csökkentése melletti politikai (sőt törvényi) elkötelezettséget (Ozsvald [1999]). Minden eddiginél nagyobb - 23 900 milliárd jen értékű - gazdaságélénkítő csomagot jelentettek be 1998 novemberében. Az elmélyülő recesszióból való kilábalás 1999 áprilisában kezdett megcsillanni: ekkorra tehető a fellendülés második szakaszának a kezdete.

1999 márciusában viszont a munkanélküliség 4.8 százalékot⁸¹ ért el (lásd 13. táblázat), - s azóta is növekvő tendenciát mutat - amely a legmagasabb érték a

⁸¹ A Japánban alkalmazott módszertan miatt a japán munkanélküliségi ráta jóval nagyobb munkanélküliséget takar. Az évtizedekig 2 százalék körül mozgó munkanélküliségi ráta is alulbecsülte a valós munkanélküliséget, és - amerikai vagy nyugat-európai mércével mérve - a

második világháborút követő újjáépítés óta. Taniguchi [2001] a gyors gazdasági növekedést lehetővé tevő hagyományos intézmények (pl. élethosszig tartó foglalkoztatás, szenioritás elvén alapuló bérezési rendszer) felrúgásáért a globalizációhoz való alkalmazkodást teszi felelőssé. Bassa [1996] értékelése alapján a japán rendszer más fejlett tőkés országok gazdasági rendszereihez való közeledésében a kilencvenes évek válságjelenségeire adandó válaszok is közrejátszanak.

13. táblázat

Munkanélküliség aránya

1986-95*	1996-2005*	1996	1997	1998	1999
2.5	4.5	3.4	3.4	4.1	4.7
2000	2001	2002	2003	2004**	2005**
4.7	5.0	5.4	5.3	4.7	4.5

Forrás: IMF: World Economic Outlook, September 2004

Megjegyzés: *) átlagértékek

**) a 2004, 2005-re szóló adatok becslések

Ám ne feledjük, a japán foglalkoztatási és bérezési rendszer kivívta annak idején az Egyesült Államok, s az OECD elismerését. A globalizáció hullámában viszont az OECD által javasolt „mobilis munkaerőpiac” gyorsan visszhangra talált az addig a japán foglalkoztatási rendszerhez ragaszkodó japán üzleti vezetőknel, sőt sokan közülük a szerkezetváltás legdrasztikusabb módját, a munkahelyi elbocsátást választották.

A visszafogott fogyasztásnak egyik fontos oka tehát a munkanélküliség növekedése, valamint a lassuló népességnövekedés.

hivatalos adatok legalább dupláját tette ki (Bassa [1996]).

A társadalom előregedésének egyik oka az alacsony születési arány, valamint az idősebb korosztály részarányának növekedése: Japán lakosságának átlagéletkora nagymértékben meghaladja a fejlett országokét. Becslések alapján 2025-re a japán lakosság több mint egynegyede 65 éven felüli lesz. Az előregedés a munkaerő csökkenéséhez (lásd 14. táblázat), ezáltal a gazdasági növekedés lassulásához vezet, míg a szociális kiadások tovább növekednek.

14. táblázat

Munkaerő növekedése (százalékban)

1986-95*	1996-2005*	1996	1997	1998	1999
1.1	-0.2	0.4	1.1	-0.7	-0.8
2000	2001	2002	2003	2004**	2005**
-0.2	-0.6	-1.2	-0.2	0.3	0.2

Forrás: IMF: World Economic Outlook, April 2004

Megjegyzés: *) átlagértékek

**) a 2004, 2005-re szóló adatok becslések

A gyermekfelügyelet fejlesztése, idős emberek jóléti munkákba való bevonása hozzájárulhat a probléma megoldásához. A munkanélküliség növekedése is égető probléma: az elbocsátott dolgozók a munkaerőpiac valódi mobilitásának hiányából kifolyólag nehezebb helyzetben vannak, mint pl. amerikai sorstársaik. A 2000-ben csaknem 30 000-et elérő öngyilkosok száma riasztó következménye a problémák megoldatlanságának. Az átalakuló foglalkoztatáspolitikai mellett legalább ugyanolyan hangsúlyt kell hogy kapjon a szociális háló további fejlesztése.

Maszaru (In: Mohri [1999]) a jelenlegi japán gazdaságot középkorú emberekhez hasonlítja, akik az érettség fájdalmaival találkoznak, lelassítva ezáltal a gazdasági növekedést közepes lángról alacsony lángra. Tény, hogy a szigetország gazdasága eddig elért mérete és érettsége miatt nem térhet vissza a

korábbi gyors (évi 9-10 százalékos) dinamikájú növekedési pályára (Hernádi [1998]). S hogy vajon egyáltalán képes-e csomagok nélküli növekedést indukálni a japán gazdaság, annak igenlő megválaszolása esetén fontos feladat a lakosság pesszimista jövőképének a legyőzése: a nagyon alacsony kamatlábak ellenére növekednek a megtakarítások a munkalehetőségek rossz kilátásai, a bizonytalan nyugdíjtervek és a kormányzati deficit növekedése (lásd 15. táblázat) miatti adóemelkedés miatt.

15. táblázat

Kormányzati adósság/GDP (százalék)

1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987
39.62	42.36	45.12	49.75	51.00	51.61	52.91	56.44
1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
54.84	52.76	51.55	48.94	51.18	54.35	59.58	64.72
1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	
68.69	72.32	85.65	94.05	101.73	116.28	129.25	

Forrás: Japán Bank (Bank of Japan); valamint 1999-től saját számítások a Japán Bank és a Japán Kormány Gazdasági és Társadalmi Kutatóintézetének (ESRI - Economic and Social Research Institute) adatai alapján

3.3.2.5. A japán modell vége?

Recesszióról tehát szabad beszélnünk Japánnal kapcsolatban - mégha annak árnyoldalai viszonylag szűk körben érintik is a lakosságot. A sokat szidalmazott állami gazdaságélénkítés deflációs környezetben folyt: hatékonysága természetesen nem érhetette el a kívánt szintet. Utólag persze „könnyű okosnak lenni”, mutat rá Ozsvald [1999] felvillantva a japán gazdaság távolabbi múltjában keresendő hiányosságokat, miszerint a szigetország gazdaságának „erei már jóval a kilencvenes évek infarktusa előtt

elmeszesedtek”.

A japán modell - nagyrészt a globalizáció következtében - recsegni-ropogni látszik, de hogy végleg összedől-e: még nem eldöntött kérdés. A globalizáció sokoldalú, bonyolult problémarendszerrel állította szembe Japánt - az egyetlen célra összpontosító felzárkózás folyamatával ellentétben. A társadalomban követésre talált az Egyesült Államok által vezérelt globalizációhoz való idomulás: konszenzus alakult ki a dereguláció, az átfogó reformok mellett⁸². De a reformok pusztá támogatása még nem fogja beindítani a gazdasági növekedést.

Talán mégsem lesz hát a 21. század Japán évszázada. Kína gazdasági növekedésével⁸³ lesöpörni látszik a régi-új vetélytársat erről a pozícióról. Ám törekedni kell-e vajon mindenképpen a gazdasági elsőség elérésére? Mit ér a gazdasági növekedés az emberek valódi jóléte nélkül? Fontos szem előtt tartani: a globalizáció által felerősített gazdasági versengésben eltörpülnek a valódi értékek. Japánnak sokkal inkább az egyenlőtlenségeket szülő, amerikai típusú globalizáció harmonikusabbá tételében, árnyoldalainak tompításában kéne vezető szerepet felvállalnia. S vajon képes-e Japán betölteni ezt a szerepet, képes-e politikai szerepvállalásra: ezt taglalja a következő fejezet.

⁸² A jelenlegi miniszterelnök, Koidzumi országát kívánja átformálni a „szerkezeti reformok nélkül nincs gazdasági növekedés” és „fájdalom nélkül nincs nyereség” jelszavakkal.

⁸³ Mészáros és az OTKA kutatásban résztvevő szerzők [2000a] megállapítása szerint: „...a jövő században - legkorábban a húszas, legkésőbbben pedig a harmincas évek elejére - a területileg is integrált 'Nagyobb Kína' egy olyan gazdasági és politikai erőközponttá, hiperhatalommá válik, amely meghatározó hatást gyakorol majd nem csupán a távol-keleti és csendes-óceáni térség, hanem az egész világ társadalmi, gazdasági, tudományos-technológiai és civilizációs fejlődésére, s ezen keresztül a XXI. század új világrendjének a kialakulására is”.

Az OECD számításai alapján Kína - GDP-ben mérve - 2020-ban a világ legnagyobb gazdasága lesz (OECD, In: Taniguchi [20001b]).

3.4. Japán szerepvállalása

„A japán szerepvállalás feltételeinek ellentmondásosságát jelzi, hogy egyfelől az országtól, főleg a térségen kívüli nagyhatalmak, ill. azok egyes körei, egyre teljesebb értékű pólus-fenntartó teljesítményt várnak, másfelől ehhez a jelenlegi japán eszköztár szigorúan korlátozott, s kevés dolog van, amit Kelet- és Délkelet-Ázsia népei, jelentős japán erővel együtt kevésbé óhajtanának, mint a 'teljes értékű japán szuverenitás' helyreállítását.” (Gergely [1993], In: Gergely [1995]).

Nye szerint négy választási lehetőség áll Japán előtt (In: Gergely [1995]): Elvileg választható egy katonai változat, amire Japán történelmében volt már néhány példa. Lehetséges, megint csak teoretikusan nézve, egyfajta befelé fordulás, bezárkózás a szigetlét vagy a szűkebb földrajzi környezet „mikrovilágába”. Folytatható az eddigi, ökonomiai szempontokat kizárólagossá tevő irányvonal, aminek az alapját az ún. Josida-elvben⁸⁴ fektették le az amerikai megszállás után a hidegháború kezdetén. Ám a legkedvezőbbnek az az orientáció ígérkezik, amelyet Joicsi Funabasi úgy határozott meg, hogy működjék Japán „globális civil hatalomként”.

A nyolcvanas évek végén kristályosodott ki a térség nyitott regionalizmus iránti elkötelezettsége, bár először 1980 szeptemberében vetődött fel ennek gondolata a japán és az ausztrál miniszterelnök kezdeményezésére tartott canberrai találkozón („Pacific Community Seminar”).

A kilencvenes évek elejére Japán az Egyesült Államok mellett a globalizálódó

⁸⁴ A Josida-doktrína alapján Japán: gazdaságilag zárkózzék fel a fejlett nyugati országokhoz; csak a legszükségesebb fegyveres erőket fejlessze ki; tartsa távol magát mindennemű nemzetközi konfliktustól; fogadja el az Egyesült Államok világpolitikai vezető szerepét és azt, hogy biztonságáról az amerikai fegyveres erők és azok térségbeli jelenléte gondoskodik; érvényesítsen „értékmentes” külpolitikát, azaz a kapcsolatokat ne tegye függővé a partnerül kiválasztott ország politikai berendezkedésének milyenségétől.

világgazdaság legjelentősebb gazdaságává lépett elő, s bár a kilencvenes évek japán gazdasága stagnált, az ország hosszú távú helyzetét viszonylag stabilnak ítélni lehet. A 2000. év utáni szerepét vizsgálva Baláz [2000] feltételezi a globalizációs folyamatok terjedésének folyamatában a szigetország gazdasági fölényének megszerzését. A jelenleg zajló változások - törvénymódosítások, a politikai élet változásai - mutatja, hogy Japán a felzárkózás következő szakaszába lépett, amely a társadalom felzárkózási szakaszának nevezhető.

A kilencvenes évek váratlan stagnálása negatívan hatott a világgazdaság globális fejlődésére - nem ezt várták el a világ egyik „lokomotívjától”. Az amerikai vezetés - a globális világgazdaság aktív részeseként - Japánt még a délkelet-ázsiai válság felelőssévé is kikiáltotta.

Japán a hidegháború befejeződése után játszódnak a globalizációt viszont dollár-alapú, amerikai stratégiájú folyamatként értékeli. Bár Ázsia valutáinak dollárhoz való rögzítettsége hozzájárult az ázsiai csoda kialakulásához, a thai gazdaság összeomlását japán elemzők a stratégia holtpontra jutásaként értékelik és Japán ázsiai szerepvállalására hívják fel a figyelmet (Takeuchi [1999]).

De vajon az egykor a felzárkózás példaképeként, ma viszont sok tekintetben negatív előjellel emlegetett szigetország képes-e hatékony ázsiai szerepvállalásra a jelenlegi, válságokkal tűzdelt időszakban?

3.4.1. Az ázsiai térség kapcsolatrendszere

A kelet-ázsiai regionalizáció a húszas, harmincas évek japán törekvéseire

vezethető vissza („East Asian Coprosperity Sphere”⁸⁵) - bár ekkor nacionalista, katonai elvek érvényesültek. A háború után a katonai célok helyébe a segélyezés, jóvátételi fizetések léptek.

3.4.1.1. Ázsiai integráció

Az ázsiai integráció jellegzetessége az egyes országok között meglévő hatalmas különbségek, s a nem formális integráció. Fontos leszögezni, hogy: Délkelet-Ázsia kulturálisan, vallási téren (konfucianizmus, buddhizmus, iszlám, kereszténység) nagyon eltérő országokat foglal magába, valamint az egyén és a társadalom társadalmi megítélése is más és más Japánban, Kínában, avagy Délkelet-Ázsiában. A különböző elemek viszont nem keverednek, hanem egymás mellett élnek, amit az ázsiai dinamizmus alapjának tartottak.

A térség jelenleg három szálon kötődik egymáshoz: az ASEAN („Association of Southeast Asian Nations”), az APEC („Asia Pacific Economic Cooperation”), és az EAEC („East Asian Economic Caucus”) szerveződésekben keresztül. Az ASEAN és az EAEC megalakulásáról már az előzőekben szóltam. Ausztrália kezdeményezésére 1989 novemberében hívták egybe az első miniszteri szintű APEC találkozót, Japán közreműködésével. A nyitott regionalizmuson alapuló intézmény piaci szabályozású integráció, a gazdasági fejlődés különböző szintjein lévő gazdaságokat tömöríti magába és kifelé irányul, nem a régió belülré koncentrálna tevékenységét. Az APEC fórum létrejöttének „a már kialakult ázsiai - csendes-óceáni 'valóság' képezte az

⁸⁵ „Kibővített Kelet-Ázsiai Együttműködési Övezet” - ezzel az eufemizmusmal álcázták az 1938 novemberében meghirdetett, Japán, Kínát és Mandzsukiót magába foglaló, kelet-ázsiai japán Új Rend kiterjesztését, hogy jobban megfeleljen az egész Kelet-Ázsiára vonatkozó japán hegemonia álmának (Reischauer [1995]).

alapját” (Koshikawa [1996], In: Hernádi [1998]).

A délkelet-ázsiai válság és a japán recesszió viszont újra a térség országai közötti együttműködést teszik szükségessé. Az ázsiai emberek számára a piac jelenti a globalizációt, s a válság során bizalmuk megrendült a globalizációban. Japán ázsiai támogatása a válság után felgyorsíthatja a regionalizáció kelet-ázsiai folyamatát. Ám a regionalizáció tervezetének kidolgozása nehéz feladat: mivel nagy a gazdasági versengés a térség országai között, s Japán - múltja miatt - nehezen vállalhatná az ideológiai és politikai vezetést.

Szakmai körökben sokakat foglalkoztat a kérdés: „vajon melyik ország lesz Ázsia centruma a következő században, ki fog mintát adni?”. A Gáspár-Gervai-Trautmann tanulmány [1998] alapján: „Az, hogy melyik ország hordozza a meghatározó modellt, a mai intézményi közgazdaságtanban is komoly vita tárgya. Sokan (például Lester Thurow, 1995) Kínát tartják alkalmasnak erre a posztra. ...Ők azzal érvelnek, hogy a japán modellt alkalmazzák a nagy kínai néptömegekre és önmagában ettől várnak eredményeket. Egyesek azonban (például Francis Fukuyama, 1997) azt állítják, hogy Kína alkalmatlan egy új ázsiai növekedési modell kialakítására, mert a kínai kulturális hagyományok nem tesznek lehetővé egy erős, nagyvállalatokra épülő gazdaságot. Egy másik lehetséges ázsiai centrum, aminek még csak stratégiai-diplomáciai jelei vannak: India és Pakisztán, illetve az egész dél-ázsiai térség. Ebből egyelőre csak annyi látszik, hogy tovább nem tartható ezen országok szegénysége, mert ez súlyos biztonságpolitikai kérdéseket is felvet. Itt tehát a hangsúlyt nem arra kell fektetni, hogy ezen országok egymás ellen lépnek fel, bár ez tagadhatatlan, hanem hogy az atomrobbantások a világpolitikában betöltött szerepre való igényüket fejezte ki”.

A kelet-ázsiai gazdaságok politikai gazdaságát eddig két ország, az Egyesült Államok és Japán határozták meg. A nyolcvanas évektől a politikai és gazdasági reformot végrehajtó, nyitás politikáját követő Kína is helyet követel a

kelet-ázsiai országokat befolyásoló gazdaságok között, s ebben 2001 novemberétől datálódó WTO tagsága egyre növeli esélyeit.

Ichimura [1999], a geo-politikai szakkifejezéseket alkalmazva, kiemeli a Kína és Kelet-Ázsia közötti különbséget: lévén Kína kontinentális állam hátsországgal, míg Japán, Dél-Korea, Tajvan és az ASEAN-tagországok óceáni államok peremvidékkel. Napjainkig a peremországok a kontinentális-óceáni Egyesült Államok peremvidékeként léptek fel. Az újonnan érkező Kína Kelet-Ázsiára gyakorolt hatókörét kezdve kiépíteni, átrajzolhatja ezt a geo-politikai szerkezetet. Az Egyesült Államok, Japán és Kína, valamint az ASEAN, az APEC és a NAFTA közötti kapcsolatokat Ichimura fontosnak tartja a térség geo-politikai és gazdasági jövője szempontjából.

Japán vezető szerepét vitatja Kyeungdal [1996]: „A nyugati hatás nem tett egyebet, mint lerombolta a kelet-ázsiai országok között kialakult hagyományos kapcsolatrendszer, és rájuk kényszerítette a nemzetközi jog nyugat-európai logikáját, ami a nemzetállamok logikája. Azonban végül is nem a nyugati hatalmak, hanem Japán rombolta le a kelet-ázsiai országok között hagyományosan kialakult rendszert. Miután Japán már az újkor kezdetén felszabadult a tributárius rendszer alól és a nemzetközi jog rendszerébe integrálódott, 1894-ben háborút indított a Csing-dinasztia ellen⁸⁶, hogy Kínát megfossza kelet-ázsiai hegemóniájától. Azzal, hogy a háborút megnyerte, Japán végleg lerombolta a hagyományos kelet-ázsiai rendszert. A nyugati hatással szemben Japán az 'Ázsiából való menekülést' választotta, nem pedig a Nyugat

⁸⁶ A háború Korea miatt tört ki: Kína saját hűbérállamként kezelte Koreát, ami miatt Kína és Japán között megindult a rivalizálás a félsziget fölötti uralomért. (1876-ban Japán lett az első olyan ország, amely modern szerződéses viszonyt létesített Koreával.) 1885-ben végül mindketten kivonták csapataikat Koreából, de 1894-ben egy konzervatív vallási csoport lázadása miatt mindkét hadsereg visszatért. Az 1895. április 17-én megkötött simonoszeki békében Kína Japán javára lemondott Tajvan szigetéről, a Penghu-szigetekről és a Liaotung-félszigetről, nagy jóvátételt fizetett, elfogadta Korea függetlenségét és egyenlőtlen diplomáciai és kereskedelmi privilégiumokat adományozott Japánnak.

elleni harcot 'Ázsiával' közösen. Japán ily módon elárulta az ázsiai ügyet⁸⁷.

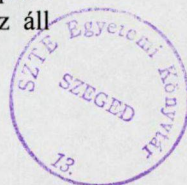
A második világháború után, az ázsiai közösség tagjaként Japán történelme új kezdetet vett. Japán azonban elmulasztotta, hogy egyértelműen jóvátegye múltbeli vétsegeit.

... a kizárólag saját érdekeit szem előtt tartó japán politika gátolja a leginkább, hogy az ázsiai országok Japánt nagyobb bizalommal fogadják. Japán őszinte jövőbeni cselekedetei fogják meghatározni, hogy az egykor Ázsiát eláruló ország jelentős gazdasági és politikai szerepet játszhat-e az új kelet-ázsiai rend kialakításában.”

3.4.1.2. Az önző Japán?

Vajon tényleg csupán önző érdekei vezérlik Japánt? A gazdasági kapcsolatokat tekintve a válasz igenlő lehet, de a dolgozat korábbi fejezetei már rámutattak: a gazdasági motiváció a kezdetektől önös érdekeken alapult. Visszatekintve a pénzügyi válság előtti időszak kapcsolataira megállapítható Japán és a térség kapcsolatainak állandó változása, azok jellegét illetően. A hatvanas évek végétől a hetvenes évek második feléig a Kelet-Ázsiában befektető japán vállalatok a helyi piacokra való termelésre koncentráltak. A hetvenes évek második felétől terjedt el azon befektetők száma, akik a harmadik országokba történő kivitelre való termelés miatt jöttek a térségbe, kihasználva az olcsó munkaerő adta kelet-ázsiai előnyt. A nyolcvanas évek második felében a jen magas értéke a tengerentúli termelést nagyon előnyössé tette - már nem csupán

⁸⁷ Erre rimel Tanaka (In: Hernádi [1998]) megállapítása, miszerint „Japán számára kényes és ellentmondásos helyzetet teremt, hogy földrajzilag ugyan Ázsiában helyezkedik el, de piaci nyitottsága, jogrendszere, demokráciájának szintje - jellege alapján inkább az EU-hoz áll közel”.

a harmadik országokba való export csábította a japán befektetőket, hanem a japán piacokra való vissza-importálás is. A nyolcvanas évek elejétől a kilencvenes évek közepéig Kelet-Ázsia növelte jelentőségét a világkereskedelemben, s egyben az intra-regionális kereskedelemben is. Az utóbbi növekedése okozta a kilencvenes években a japán vállalatok eladásainak gyors növekedését a térségben, s az országok a térségben működő japán vállalatok által használt félkész termékek fő termelőivé váltak.

Ám Kelet-Ázsia intra-regionális kereskedelmének bővülésével megszűnt a térség alárendeltsége - ahogy már az előzőekben rámutattam - az Egyesült Államokon kívül ma már Japán sem nélkülözhetetlen szereplő a térség gazdasági fejlődése szempontjából. A japán vállalatok viszont a térségben újból befektetett nyereség növekedésével hozzájárulnak a térség „önműködően keringő” mechanizmusához, amely folyamat a japán gazdaság kiüresedésével fenyeget.

A szigetország önzése viszont nem csupán egyoldalú: a térségben elért magas növekedés részben japán érdem a japán bankkölcsönök, közvetlen külföldi beruházások, vállalatok termelőtevékenységének Ázsiába való áthelyezése miatt, amely segítette a munkahelyteremtést, valamint a régió kivitelét (Masunaga [1999a]). A délkelet-ázsiai gazdaságok fejlődési modellje szintén a japán példát vette alapul: a láthatatlan piaci kéz helyett az állam a fejlesztési stratégia tervezésében és irányításában központi szerepet játszott. A válság sújtotta országokban főként egyetlen párt kezében összpontosult a hatalom. A növekedéshez szükséges tőke nem a vállalatok részvénykibocsátásából eredt, hanem a bankokon keresztül érkezett. A fejlesztéshez hozzájárult még a lakosság magas megtakarítási aránya - különösen Dél-Koreában. A délkelet-ázsiai modellre jellemző továbbá az export-orientáltság: az ipari termékek legnagyobb felvevő piaca az Egyesült Államok. Japántól való függésük a hivatalos fejlesztési segítyen (ODA - „Official Development Assistance”), a

főként a feldolgozóiparba történő közvetlen befektetéseken és a technológia átvételén keresztül valósul meg.

A kilencvenes évek során Japán és a kelet-ázsiai gazdaságok között komplex, egymást átfedő termelési rendszer alakult ki - főként az elektronikai és az autóiparban. A vállalaton belüli kereskedelem a kelet-ázsiai leányvállalatok és a japán anyavállalatok között hozzájárult a japán termelők nemzetközi versenyképességének fenntartásához. A szoros gazdasági összefonódás miatt vélik úgy: a válság kirobbanásában jelentős szerepe lehetett Japánnak.

3.4.1.3. A pénzügyi válságról - ezúttal a kapcsolatok tükrében

Sokak szerint a gazdasági összefonódás miatt a délkelet-ázsiai válság kezdetét akár 1991-re is tehetnénk, ha nem a thaiföldi eseményeket, hanem a japán recesszió kezdetét vennénk kiindulási pontnak - de ez az állítás nyilván nem állja meg a helyét.

A japán kormány és a Japán Bank túlságosan megszorító fiskális és monetáris politikát folytatott. A japán GDP lassabb növekedése és a gyengébb jen mérsékelte a kelet-ázsiai gazdaságok Japánba irányuló exportját. A japán cáfolat szerint a vásárlóerő-paritás alapján a jen árfolyama nem volt feltétlenül az ázsiai versenyképességet aláásó szinten. Az ázsiai kivitel szerintük alig emelkedett 1995-ben az erős jen idején, bizonyítva, a jen árfolyamának közvetlen hatása az ázsiai kivitelre nem jelentős. Ennek viszont ellentmond az a vizsgálat (lásd 4.2 ábra; EPA 1997-1998), amely a jen árfolyama és a kelet-ázsiai országok GDP növekedése közötti összefüggéseket vizsgálja. 1995-ben egyébként az ábrával összhangban Tajvan és Malájzia növelte leginkább részesedését Japán importjában (Tajvan az 1994-es 3.91 százalékról 4.26 százalékra, Malájzia pedig 2.99 százalékról 3.14 százalékra).

További „vádpon” szerint Japán alacsony kamatlábai és többlettőkéje vezetett a japán tőke kiáramlásához, amely túlfűtötte az ázsiai gazdaságokat, s ez vezetett a buborék kialakulásához, majd a buborék kipukkanása volt a jelenlegi válság okozója. A japán érv szerint az ázsiai gazdaság túlfűtöttségének éveiben (1995-1996) Japán folyó fizetési mérleg-többlete jelentősen csökkent (lásd 16. táblázat), s nettó tőkekiáramlása zsugorodott.

16. táblázat

Japán folyó fizetési mérlege (millió dollár; GDP százalékában)

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987
Millió USD	-10.750	4.770	6.850	20.800	35.000	51.129	85.877	84.351
GDP %-a	-1.01	0.41	0.63	1.75	2.77	3.81	4.31	3.49
	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Millió USD	79.249	63.215	44.078	68.204	112.574	131.637	130.255	111.044
GDP %-a	2.72	2.18	1.48	2.00	3.03	3.08	2.78	2.16
	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
millió USD	65.884	94.354	120.696	114.5	119.6	87.8	112.6	136.2
GDP %-a	1.43	2.24	3.17	2.6	2.5	2.1	2.8	3.2
	2004*	2005*						
Millió USD	159.4	148.9						
GDP %-a	3.4	3.2						

Forrás: Toyo Keizai, 1999; valamint IMF: World Economic Outlook, September 2004

Megjegyzés: *) a 2004, 2005-re szóló adatok becslések

**) 1999 után csak IMF adatok/becslések

Ne feledjük azonban: az ázsiai országokban a japán mellett az európai és amerikai bankok is szerepet játszottak a hitelnyújtásban. Az 1994-1995-ös mexikói válság, valamint Latin-Amerika nyolcvanas évek eleji eladósodási

válsága idején az amerikai bankok voltak a legjelentősebb külső hitelezők. A válság sújtotta ázsiai gazdaságokban a túlméretezett japán (és kis mértékben európai) bankkölcsonők voltak az okozói a kárveszély csaknem egyharmadának. Az amerikai bankok - jelezve a térség kapcsolatainak szorosságát, s az Egyesült Államok nagyobb hitelnyújtási szerepét saját térségében - csupán a japán hitelek egynegyedét nyújtották Délkelet-Ázsiának. A térségen belüli kapcsolatok fontossá válását igazolja Scheuch [2000]: vizsgálatai alapján a kereskedelem nemzetköziesedése legfőképpen regionalizációt jelent. Az általa vizsgált időszakban a nemzetközi kereskedelem több mint a felét az intraregionális kereskedelem alkotta: a kulturális közelség hangsúlyos szerepet játszott a kereskedelmi partnerek kiválasztásánál.

A japán gazdaság elhúzódó stagnálása több éven keresztül a nyilvános viták középpontjában állt, s a kirobbanó délkelet-ázsiai válság még inkább a szigetország problémáira irányította a világ figyelmét.

Ahogy már fent utaltam rá: a japán gazdaság erős szálakkal kötődik a délkelet-ázsiai országokhoz kivitele és a közvetlen beruházások által. 1996-ban a japán export több mint 40 százaléka irányult a térségbe: s a japán termékek iránti kereslet a válság során megcsappant. A válság a térség japán leányvállalataira jelentős hatással volt. Az Ázsiába irányuló hitelek behajthatatlanná váltak. Az OECD becslése alapján az ázsiai válság 1998-ban tagországainak gazdasági növekedését 0.7 százalékkal vetette vissza, - a leginkább sújtott - Japán esetében 1.3 százalékkal.

Kezdetben úgy tűnhetett, Japán az elvesztett ázsiai piacokat felváltja az Európai Unióba és az Egyesült Államokba való kivitelre (lásd pl. ICEI [1999]) - ez viszont nem bizonyult igaz feltételezésnek⁸⁸.

A pénzügyi válság tovább mélyítette ugyan Japán pénzügyi szektorának

⁸⁸ Japán szakmai körök véleményét lásd a mellékletben.

problémáit, mivel a térség országaiban halmozódik fel a Japán felé történő adósság nagy része. A bankok elutasították a meglévő kölcsönök görgetését, ami a hitelösszeomlás spiráljának kialakulásához vezetett.

A kormány 1999-es gazdasági kitekintésének (Economic Survey in 1999) becslése alapján az ázsiai gazdasági válság 1997 harmadik negyedétől 1999 első negyedévére 0.78 százalékkal csökkentette Japán reál GDP-jét, főként az Ázsiába irányuló japán export csökkenésével. További kedvezőtlen momentum, hogy az ázsiai országokban előállított termékek a valuták leértékelése miatt növelték versenyképességüket a japán termékekkel szemben. Ez különösen Dél-Korea esetében érvényes (lásd 4.1. ábra), mivel - ahogy a 3.3.2.1. fejezetben elemeztem - a koreai kivitel szerkezete nagymértékben hasonlít a japán szerkezethez.

Viszont beismerhetjük, Japán nemcsak a válság elszenvedője, de részben okozója is: a rövid távú hatalmas összegű hitelek nyújtása miatt, valamint - a válság tükrében - azt is hibának tartják, hogy nem léptek fel az ázsiai országok dollárhoz rögzített rendszertől való függése ellen.

Az ázsiai gazdaságok növekedésének és árfolyamának változásai nem csupán közvetlen hatást gyakorolnak Japán gazdaságára, hanem - ahogy ez előző fejezetekben ezt már bemutattam - az ázsiai-csendes-óceáni térség gazdaságainak egymástól való függése következtében közvetett hatást is.

Japánnak - Ázsia részeként s az ázsiai gazdaságokkal kialakított szoros kapcsolatok miatt is - érdekében áll gazdaságának mielőbbi felélénkítése. Jelenleg, a délkelet-ázsiai válság utáni helyzetben Japán szerepkörét vitatva többekben felmerült egy másik kérdés: az Ázsiai Alap (AMF - „Asian Monetary Fund”) körüli viták feloszthatják-e a térséget, és alááshatják-e a japán támogatást a globális intézkedések iránt?

3.4.2. Regionális vagy globális hatalom?

A délkelet-ázsiai pénzügyi válság hozzájárult ugyan a japán pénzügyi szféra gondjainak erősödéséhez, viszont nem irányította más térségekre a japán üzletvilág figyelmét. Kezdetben a japán kormány bizonytalan volt a válságra adott válaszlépést illetően. 1997 augusztusában japán pénzügyi körök, ahogy már korábban szó volt róla, javasolták az Ázsiai Alap létrehozását, amely nemzetközi szintén elsőként Hongkongban került megvitatásra a Hetek és az IMF szeptemberi értekezletén. Az Alap, - amely a régió valutáinak stabilitását kívánta fenntartani - 100 milliárd dollár értékű japán felajánlással az Egyesült Államoknak nem került volna „semmibe” (hatalomvesztését kivéve): nem talált kedvező visszhangra Washingtonban, az IMF székhelyén⁸⁹. Ezekután jelentette be a válság mélyülésével a japán kormány az Új Mijazava Kezdeményezést a válságra adott japán válaszként. Egyes vélemények szerint viszont a Mijazava Csomag túl későn érkezett: addigra a gazdaságok talpraállása a válság sújtotta országokban már elkezdődött.

Míg az Ázsiai Alap létrehozására tett javaslat multilaterális kereten belül lett volna hivatott biztosítani a valuta stabilizálását, a Mijazava Kezdeményezés bilaterális támogatást jelentett az ázsiai országok gazdasági nehézségeinek leküzdésére, valamint a pénzügyi piacok stabilitásának biztosítására. Végül is Japán vezető szerepének lehetőségét a szubregionális pénzügyi és gazdasági struktúrák átszervezésében megíúsította az Egyesült Államok: a győztesen kikerülő IMF-csomag globális választ adott a válságra a regionális helyett. Az Egyesült Államok óvakodott a kettősségtől a pénzügyi intézeteket illetően: a

⁸⁹ Robert Rubin, az akkori pénzügyminiszter állítólag azért - is - ellenezte a javaslatot, mert annak közzététele előtt nem tájékoztatták őt (Scheuch [1999]). Scheuch ezzel kapcsolatban emlékeztet a személyes tényezők fontosságára. Az IMF indokairól már szoltam az előző fejezetekben.

szubregionális AMF és a globális IMF kétféle játékszabályt alkalmazott volna. Az amerikai részről történő erős ellenállást többen úgy értékelték, hogy Japán elszalasztotta - amerikai nyomásra - a térségben játszott pénzügyi vezető szerepének a lehetőségét. Az ázsiai országok - Japán eddigi megnyilvánulásai alapján - pedig úgy vélik, Japánnak nincs eléggé erős akarata és tehetsége sem a vezető szerep vállalásához.

A válságra adott eltérő amerikai és japán válaszok jelzik a jelenleg kialakulóban lévő küzdelmet az ázsiai - csendes-óceáni térség átalakításáért: Mijazava Kiicsi kritizálta az IMF szerepét; Al Gore alelnök és Obucsi Keidzo miniszterelnök másként értékelte a malájziai fejleményeket⁹⁰; s a két ország eltérő módon nyújtott pénzügyi segítyt⁹¹ a válság által sújtott országoknak.

Ezek az eltérések is jelzik a Kelet-Ázsiában meglévő ellenállást a neo-liberális tervekkel szemben, valamint az amerikai és a japán felfogás közötti szakadékot az APEC helyéről, szerepéről a kialakuló ázsiai - csendes-óceáni nemzetközi rendszerben. Az APEC a japánok számára eszköz saját érdekeik megvalósítására, ahogy az Egyesült Államok számára is az. Az amerikai támogatás - szemben a japán támogatással - a neo-liberális, angol-amerikai kapitalista modellre irányul, Japán viszont a kelet-ázsiai kapitalista modell alapján szeretne stabil pénzügyi és gazdasági rendet teremteni a térségben.

Az AMF körüli viták felerősítették a japán behódoló magatartás kritikáját a szigetországon belül: szükségszerűnek tartva e magatartás megváltoztatását. Az Ázsiai Alap létrehozásának megghiúsításába nem nyugodtak bele: „Chiang Mai Kezdeményezés” néven próbálják létrehozni annak szerényebb változatát. A

⁹⁰ 1998 szeptemberében Malájzia a tőkeáramlások ellenőrzését vezette be, amiért az amerikai alelnök a novemberi APEC-csúcson a neoliberális elvek elárulásával vádolta a maláj miniszterelnököt. A japán miniszterelnök viszont az év decemberében a Mijazava terv részeként 1.5 milliárd dollár értékű pénzügyi segítséget ajánlott fel az országnak.

⁹¹ Az amerikaiak által nyújtott pénzügyi támogatás az IMF neoliberális kondicionalitásain alapult, míg a Japán által nyújtott bilaterális segélyek nem írták elő a hitelnyújtás

regionális pénzügyi együttműködés az ASEAN-tagországokon kívül Japán, Kína és Dél-Korea (ASEAN+3) részvételével valósulna meg, és az 1997-98-as pénzügyi válság újbóli kitörését is hivatott megakadályozni. Az AMF határozott elutasítása után az ASEAN+3 együttműködés gyógyírként hat Japán sebeire, és a szigetország bízik egy szorosabb kelet-ázsiai gazdasági térség („East Asian Economic Cooperation”) megvalósulásában (In: Taniguchi [2001a]).

Japán vezető szerepre való törekvése Délkelet-Ázsiában tehát kirajzolódni látszik, egyre többször hangoztatva: az ázsiai országok problémáit elsősorban országuknak kell megoldania. Japánban nem feledik: 1997 júliusában a thaiföldi valutaválság kezdetekor az Egyesült Államok nem nyújtott semmilyen közvetlen segítséget az érintett országoknak. A szigetország részéről emiatt kritika is érte, amiért elegendőnek tartotta a multilaterális segítséget az IMF részvételével. Úgy vélik, az Egyesült Államok nem tartotta eléggé komolynak a thai krízist, s úgy gondolta, elegendő segítséget kaphat helyileg az APEC-től és az ázsiai régiótól, vagy Ázsia vélhetően nem volt olyannyira fontos az Egyesült Államok számára, mint Közép- és Dél-Amerika, s emiatt nem sietett a válság megoldására (Kojima [1999]).

A kilencvenes évek piacgazdaságainak globalizációs folyamatában az Egyesült Államok által játszott vezető szerep⁹² ellensúlyozására a régió belüli integrációt tartják szükségesnek. Mi több, a politikában is - beismerve az Egyesült Államoknak behódoló magatartásukat - az ázsiai országokkal való viszonyt kívánják hangsúlyozni. A világháborúban elkövetett japán tettek miatti őszinte bocsánatkérést sürgetve felismerték: a régió gazdasági vezetése

„feltételességét” jelentő gazdaságpolitikai követelményeket, elvárásokat.

⁹² Amelyet Phillips ([1999], In: Scheuch [2000]) - cinikusan? - így ábrázol: A globalizáció nem feltétlenül jelenti azt, hogy mindenki egyszerre süllyed és úszik, és jelenleg az Egyesült Államok azoknak a vállain áll, akiknek a feje a víz alatt van.

nehezen valósítható meg az ázsiai országokkal való barátságos, bizalmas viszony kiépítése nélkül.

Az európai integráció tanulmányozását ennél fogva fontosnak tartják Japán körökben. A témában megrendezett konferenciák, fórumok előadásaiból szeretnék fontos következtetéseket, példákat levonni Japán számára: hiszen Ázsiában és a világban fontos szerepet kívánva játszani nincs tapasztalata különböző, egymástól nagymértékben eltérő gazdaságok, társadalmak, kultúrák olykor fájdalmas integrációs folyamatát tekintve.

A globalizáció hatásaként említendő az Ázsia és Európa közötti kapcsolatok kialakulása. Bár a kagylóhéj lezárulása előtt Európa már felvette a kapcsolatokat gazdasági indíttatásból Japánnal, a szigetország bezárkózása után ezek hosszú időre megszűntek.

A hetvenes években a globális hatalom átalakítása idején a hármas központ között kísérletek történtek a kapcsolatok megerősítésére, de a triád európai-Japán szárnya mindig is gyengébb volt, az aszimmetrikus szerkezet élén az Egyesült Államok állt. A nyolcvanas évek közepétől és főleg a hidegháború végével erősödni látszanak a két térség közötti bilaterális kapcsolatok, nem csupán gazdasági vonalon. A hidegháború után kialakuló globális rendben az Európa - Japán kapcsolatok az Egyesült Államok szerepének ellensúlyozásaként is erősödtek.

A Plaza Egyezmény után Európa vonzó célponttá vált Japán többlettőkéje számára, s az európai integráció erősödésével Japán érdekeltsége tovább nőtt a térségben. A Thatcheri politika kedvezett a távol-keleti szigetország befektetéseinek, így vált Nagy-Britannia az Európa - Japán kapcsolatok legkiemelkedőbb példájává.

Az ASEM („Asia - Europe Meeting”), amely 1996 márciusában tartotta első találkozóját, a szingapúri miniszterelnök Goh Chok Tong kezdeményezésére jött létre. A hidegháború utáni világrend hárompólusú struktúráján alapszik:

Észak-Amerika, Európa és Kelet-Ázsia struktúráján. Ázsia, a megerősödő egységes Európából kirekesztve érezve magát, szeretne volna Európát gazdasági partnerként közelebb tudni, elfogadva az európai „introvertált tendencia” felerősödését. Az egykori európai gyarmatok megerősödött gazdasági egyenlő partnerként ülhettek tárgyalóasztalhoz, de erős ellenállást fejtettek ki az emberi jogok európai értelmezésével szemben.

Az ASEM lehetőséget nyújt az ázsiai országok találkozására, nem váltva ki a világ többi országának kritikáját⁹³, s egyben Japánnak is lehetőséget ad az ázsiai országok vezetőjeként való fellépésre (Takashi [1997]). Japán nemzetközi kapcsolataiban az Ázsia-Európa Dialóguson keresztül javíthat az amerikai dominanciájú aszimmetrián.

Japán számára továbbá fontos, hogy a vasfüggöny lebontása utáni újraintegrált Európa továbbra is nyitva álljon Európán kívüli országok előtt. Oroszország hidegháború utáni Európával kialakítandó kapcsolatai is fontosak az Oroszországgal határos szigetország számára. Mégis sokáig hiányzó láncszemként volt elkönnyvelhető az ASEM dialógusban az Ázsiát Közép-Kelet Európával összekötő kapcsolat⁹⁴.

Kelet-Ázsia legnagyobb, a világ második legnagyobb gazdaságaként s az OECD egyik vezető tagországaként Japán a nemzetközi közösség erőinek mobilizálásában vezető szerepet kíván játszani - de főként a Kelet-Ázsiával való bilaterális és multilaterális fejlesztési együttműködés javítása, növelése terén (Hirono [1997])⁹⁵.

Az ázsiai válság tanulságaként több japán elemző vonta le azt a következtetést, hogy szükséges egy regionális gazdasági zónát kialakítani és egy ázsiai

⁹³ mint pl. az EAEC szerveződést illető washingtoni kritika

⁹⁴ Csak 2004 októberében a Hanoiban tartott 5. ASEM-találkozón vált taggá országunk az Európai Unió 10 új tagállamának felvételekor. A 39 tagúvá bővülő ASEM soraiba 3 új ázsiai ország (Kambodzsa, Laosz, Mianmar) is belépett.

⁹⁵ tovább lásd még a melléklet megállapításait

kulcsvalutát bevezetni. 1999 áprilisában a jen nemzetközivé tételét javasolta a „Committee on Foreign Exchange and Other Transactions” bizottság. Bár úgy tűnik, a japánok között sincs meg az egyetértés a jen nemzetközivé tételének fontosságát illetően. A múltban már többször felvetették a nemzetközivé tétel fontosságát, konkrét intézkedéseket javasolva, ám amikor azok megvalósítására került volna a sor, mindig megszólaltak az ellenzők, és a probléma megoldását elhalasztották. Az euro megszületése viszont kezdi újra feléleszteni a jen nemzetközivé tételének sürgetését. A válság sújtotta gazdaságok számára nyújtott japán támogatás ennek egyik fontos lépéseként szolgálhat: a japán tőke kínálatával kedvező környezet alakulhat ki a jen jövőbeli használatához. A jen szélesebb körben történő felhasználásában a devizapiacra gyakorolt, a dollár fluktuációjában gyökerező negatív hatás csökkentését is látják.

Takeuchi [1999] megfogalmazásában Japán, mint „idős és érett ország” alapstratégiájaként fogadhatná el az ázsiai jen-övezet létrehozását. Godement [1998] szintén a jen nemzetközivé tételét javasolja, amely megoldásként is szerepelhetne a gazdaság stagnálására. A 2002. decemberi japán „Ázsiai Kötvénypiacok Kezdeményezés” (In: Bassa [2004]) valutakosárra vonatkozó elképzelése megalapozhatja egy ázsiai valuta (ACU – „Asian Currency Unit”) létrehozását.

Globális vagy regionális hatalommá válik-e Japán? Úgy tűnik, elsősorban - vagy első lépésként? - a régió belüli szerepvállalásra koncentrál. Vagy beigazolódni látszik a tétel miszerint nem is a globalizáció jellemzi jelenleg a nemzetközi fejleményeket, hanem sokkal inkább az ún. „glokalizáció”⁹⁶? Hadd maradjon e kérdés direkt megválaszolása nyitva ebben a fejezetben.

⁹⁶ Robertson (In: Cséfalvay [2004]) a „glokalizáció” fogalmát a japán „dochakuka” kifejezésből vezeti le. A „dochakuka” - amely a globális marketinggel versengő japán marketingstratégia - jelentése: az a folyamat, ahogyan valami megérkezik egy országba, és igazodik az adott országhoz.

4. FEJEZET: ÖSSZEFOGLALÓ KÖVETKEZTETÉSEK

1. Disszertációm abban a reményben írtam, hogy sikerült valamelyest kitöltenem az űrt, miszerint Japán elmulasztotta a globalizáció vizsgálatát történelmi szempontból (Taniguchi [2001a]). A globális szemléletnek jelenleg még nincs kicsiszolt irodalma, letisztázott kutatási eredményei. Témaválasztásommal eme hiány pótlására törekedtem.

„...egy kor nagy kérdéseit soha nem lehet eléggé relatívvá tenni ahhoz, hogy megfogalmazhassuk őket...” - állítja Spengler [1994]; s én mégis hiszem, hogy képesek vagyunk föltenni és meg is válaszolni - önmagunktól ugyan nem teljesen elvonatkoztatva - e nagy kérdéseket.

„Az európai kereszténység külön civilizációként ... több száz éven keresztül ... sok más civilizáció mögött kullogott.” - emlékeztet Huntington [2001]. Ám a 15-16. századtól a Nyugat igyekezett a hatása alá vonni az összes többi civilizációt: Európa kieresztette karmait, hogy uralni tudja világunkat.

2. Nyippon... Az ország, amely hosszú évszázadokig visszahúzódott kagylóhéjába, s ez determinálta, meghatározta lakói jellemét. De a globalizáció nem tűri a bezártságot, főként, ha ilyen gazdag országról van szó. S ha a nyitás ugyan meg is történt a világ felé, én még 2000-ben is ott éreztem a japánok lelkében azt a bizonyos kagylóhéjat, amely - a sok kíváncsi külföldi bármennyire is szeretné - teljesen talán sosem nyílik ki számunkra.

3. Globalizáció - hajtóereje ugyan a gazdagság utáni vágy, de behálózza, körbefonja a gazdaságon kívül a társadalom, a kultúra, a politika mélyebb rétegeit is. A gazdasági globalizáció mellett erősödni látszik tehát a politikai és a társadalmi globalizáció, amely a gyengébb, gazdaságilag fejlődő országokat nyugtalansággal tölti el. Botos - Körösi [2004] megfogalmazásában emiatt helyénvaló jelenleg globalizáció helyett globális dominanciáról beszélni.

4. Úgy tűnik, a civilizációs-kulturális dimenzió bekapcsolása áll a fragmentáció

hátterében. A jórészt gazdasági motivációjú globalizálódás világában érzi úgy Huntington: ami igazán elválaszt a világban, az a kultúrák bársonyfüggönye. A 21. században a legnagyobb konfliktusok kirobbanását a civilizációk összeütközéséből eredezteti. Kutatásaim sokkal inkább a gazdasági okokra irányították figyelmemet: háborúk, igazi nagy csaták nem a kulturális értékek különbözősége miatt törtek ki, hanem a természeti erőforrások, nyersanyagok birtoklása miatt⁹⁷.

5. A globalizáció kezdetét éppen ezért 1492-re tenném és elvetem a csupán a hetvenes évekig visszanyúló, rövidlátó elemzést. Saját definíciómban a globalizáció tehát egy olyan, több mint 500 éves, gyarmatosítással átszőtt folyamat, amelyben a - kezdetben az európai jövedelemnövekedés hatására bővülő - kereskedelem fellendülésével, majd a távolságok ún. csökkenésével, a szállítás költségeinek csökkenésével, majd a szabad kereskedelem útjában álló akadályok lebontásával a nemzetgazdaságok gazdasági, társadalmi, kulturális és politikai integrációja figyelhető meg.

6. S bár Brimelow [1998] fejtegetése nem erre utal, mégsem hiszem, hogy a globalizáció visszafordítható. Bár Csath [2001] is megerősíti: „a globalizáció nem természeti, és nem társadalmi törvény. A globalizációt csinálják, ezért vissza is lehet csinálni”. S meg is adja a megoldást: „A globalizáció visszafordítása a lokalizáció”. Igaz ugyan, hogy Japánt legutóbbi megnyilvánulásai egyre inkább a „glokalizáció” úttörőjének láttatják⁹⁸: egyszerre véve ki részét a globalizáció és a regionalizáció folyamatából,

⁹⁷ Japán első háborúit is gazdasági indíttatásból vívta: már a 4. századi Jamato-udvar haderővel próbálta meghódítani a Koreai-félszigeten Pakcsét és Szillát, s többször megütközött a Szillával szövetséges Kogurjo dél felé nyomuló seregével. A japán Jamato-udvar célja is természetesen a félszigeten lévő vasérc, vasfegyverek és mezőgazdasági eszközök megszerzése volt. 1543-ban újra a kereskedelmi és gyarmatosítási vágy volt, ami a portugálokat Japán felé sodorta. S az azután hosszú időre bezárkózó szigetországot az 1800-as években újra a kereskedői vágy által hajtva veszi célba a világ.

⁹⁸ Nem csupán a szó marketingstratégiai értelmében.

miközben a hangsúlyt a helyi, lokális értékekre fekteti. Mégsem hiszem, hogy ezáltal csökkenne, vagy netán meg is szűnne a globalizáció hatása.

7. És sajnos Stiglitz jövőképe is utópisztikusan hangzik: „amikor - *a globalizáció* - rendesen, méltányosan működik és minden ország szava hallatszik az őt érintő kérdésekben, akkor lehetőség nyílik majd egy új globális gazdasági rend felépítésére, amelyben nemcsak a növekedés stabilabb és fenntarthatóbb, de a gyümölcseiből is egyenlőbben jut mindenkinek”.

Az emberi természetet ismerve szkeptikusabb vagyok. A globalizáció eddigi folyamatának tapasztalatai mutatják, hogy ez a folyamat kiélezi az ellentéteket, amiért a vesztesek részéről fel is merült a globalizmus szándékosságának gyanúja. A délkelet-ázsiai válságot szintén az érintett országok, a vesztesek gyanakvása kísérte: amely szerint Ázsiát szándékosan igyekeztek meggyengíteni.

Ha nem is létezik az a bizonyos „titkos megbízói kör”, s ha a délkelet-ázsiai pénzügyi válság mögött sem húzódott meg szándékos terv, az viszont biztos, hogy a válságért felelős túlságosan gyors liberalizáció, a rövid lejáratú tőke áramlása mögött a Nyugat érdekei álltak.

8. A délkelet-ázsiai válságért a gyengébb modellt, a kelet-ázsiait kezdték okolni. A kelet-ázsiai modell kritizálása a japán gazdaság kilencvenes évekbeli teljesítménye kapcsán is lendületet kapott. Holott sokkal inkább a globalizáció volt az, ami egykori nyerteseit a kilencvenes években vesztesékké próbálta formálni.

9. Japán, a kagylóhéjába zárt világ, amelynek kagylóhéját kisebb-nagyobb háborúk régebben is megpiszkálták, de lényege, benső világa hamar visszacsusszant eredeti medrébe. De a globalizációval, az általuk harmadik nyitásnak nevezett folyamattal valami a szigetországban is megváltozott. Az első nyitást a Meidzsi Restauráció idejére teszik - holott a „nanbandzsinok”, a „dél felől jött barbár idegenek” már jóval előbb, 1543-ban célba vették

országukat⁹⁹. De az igazi nyitás, a nyugati államokhoz való felzárkózás kulturális, gazdasági és katonai téren az 1868-as Meidzsi Restaurációval kezdődött.

10. S ahogy a több mint 200 évig tartó elzárkózásnak is volt előnye, úgy a nyitás sem csupán előnyökkel járt. Bakos [1995] figyelmeztet újra a spengleri hibára: „Az európai gondolkodás hajlamos valami végső okot keresni, amelyből az összes esemény eredeztethető”. De Japánban úgy tartják: „Minden dolgot több okkal lehet magyarázni, és minden fogalomnak több megjelenési formája van”.

A szigetország felzárkózásának sikertörténete is külső és belső tényezők szinergikus hatásának volt köszönhető: a 19. század második felétől a második világháborúig a japán gazdaság növekedése átlagosan 4 százalék volt, 1946 - 1970 között pedig már 9-12 százalék. Az utólag „japán csodának” kikiáltott 1950-től 1973-ig, az első olajsokk idejéig tartó időszakot végigkísérte a globalizáció gyümölcseinek learatása. A második világháború után az Egyesült Államok támogatása, valamint az új technológia, a „know-how”, a modern gyártási folyamatok mind Nyugatról érkeztek. Nyersanyagokban, ásványi anyagokban nem bővelkedő országgént - nyersgumi, gyapjú és gyapot szükségletét 100 százalékban, kőolaj szükségletét 99 százalékban importból fedezi - hasznot húzott a terjeszkedő világ gazdasági légkörből is: viszonylag olcsó és bőséges külföldi energiaforrások váltak számára hozzáférhetővé.

11. Ám a hetvenes évekre technológiai szintjét tekintve immár felzárkózott Japánt kezdi elárasztani hátrányaival is a világ vérkeringésébe való bekapcsolódás. A műszaki rés szűkülésének eredményeként a technika importja csökkent ugyan, ám az energetikai források, tüzelőanyagok, ásványi nyersanyagok behozatalának szükségessége miatt az olajválságok során

⁹⁹ Igaz, véletlenül: ugyanis Kína helyett sodródtak a szigetországba.

hangsúlyossá vált ismét a szigetország importfüggése és sebezhetősége. A hetvenes-nyolcvanas évek nemzetközi rendjében Japán - az olajválságra válaszolva hatékony energia-felhasználáson alapuló gazdaságot létrehozva - és az Európai Unió felemelkedésével gyengülni kezdett az Egyesült Államok hegemoniája. Az amerikai gazdaság újjáélesztésére tett washingtoni erőfeszítések szerves része volt a nyolcvanas évek pénzügyi liberalizációja. Bár a szabadpiaci kapitalizmus és a liberális demokrácia győzelme a globalizálódó világban az Egyesült Államok ideológiai elveinek győzelmét jelenti, nem látom igazoltnak a „történelem végének” (Fukuyama [1992]) érkezését.

12. A délkelet-ázsiai pénzügyi válság több mindent átértékel: - a Nyugat számára a kelet-ázsiai modell válságát - ám valójában a túlságosan gyorsan lejátszódó liberalizáció és dereguláció negatív következményeit hozta felszínre. A korábban a globális beintegrálódásban hívő országok emellett megtapasztalhatták a szoros regionális együttműködés hiányát. Japán a válságra adott válaszában már 1997 augusztusában javasolta a regionális Ázsiai Valutaalap (AMF) létrehozását, amely lehetővé tehetné a kialakuló válságok kezelését azok korai stádiumában. A japán kezdeményezés elfojtása választ adott arra, vajon a Nyugat kétféle mércével mér-e a piaci verseny elterjesztésében: az IMF saját felségterületén nem akart versenyt látni. Az AMF körüli viták mindenképpen a regionális együttműködés felé terelték Japánt.

13. A térséget és Japánt is a kilencvenes évek változásai ingatták meg sikeresnek kikiáltott pozíciójukban: a japán bruttó hazai termék 1991 után 1 százalékot alig meghaladóan növekedett, 1998-ban és 2002-ben csökkent. A délkelet-ázsiai válság 1997-ben Thaiföld GDP növekedését fordította negatív irányba: 1997-ben 1.4 százalékkal, majd az azt követő évben 10.5 százalékkal csökkentve azt, s az 1998-as év a többi vizsgált délkelet-ázsiai ország GDP-jét is negatív előjellel illette.

14. A Japán gazdaság stagnálásának megoldásaként amerikai részről a

szerkezetváltást sürgették. A nyolcvanas években, a „buborékgazdaság” virágzása idején a szigetország még a külső nyomást igyekezett enyhíteni - a hazai rendszer megváltoztatása helyett. Figyelemre méltó viszont a változás, miszerint a kilencvenes években már a japánok próbálták megváltoztatni hazai rendszerüket - saját kezdeményezésből (Yamamoto [1998]).

15. Kétségtelen, belső okok is közrejátszottak a japán gazdaság stagnálásában. De mintha feledésbe merülne: a Nakaszono-kormány az Egyesült Államok nyomására tette meg azokat az ösztönző lépéseket, amelyek a telek- és részvényárak emelkedéséhez vezettek. Az erős jen is külső nyomás, a Plaza-egyezmény eredménye. Nem feltétlenül csupán a hazai rendszer lebontása a legjobb gyógymód a gyengélkedő gazdaság bajainak orvoslására.

16. Bár amikor e sorokat írom, hosszú idő után pozitív hírek érkeznek a vitatott állapotú gazdaság eredményeiről: „a márciusig tartó pénzügyi évben a bővülés üteme 3.2 százalékra gyorsult, amire hét éve nem volt példa” (Világgazdaság, 2004. május 16.). A 21. század mégis Japán évszázada lesz?

17. Nem hiszem. Bár a globalizáció hullámába bekapcsolódott szigetország a „távolabbi” világgal való érintkezés során sokat tanult: felzárkózott, majd megelőzte egykori példaképeit; felemelkedett, majd a felkelő Nap lebukni látszott - de nem bukott el teljesen. Sok előnnyel járt számára a nyitás, de a keserű termésekből is kijutott bőven. De azt megtanulta mára, hogy az emberi élet elsődleges célja nem a növekedés; úgy tűnik a Takeuchi [1999] által felvázolt két áramlat - az amerikai stílusú kapitalizmus és az európai központú környezet-lélektani elmélet - közül az utóbbit választja.

„Kjó-szei”, az ember és környezetének együttélése már a szigetországban is fogalom. Az ő megfogalmazásukban: „kulcsfontosságú koncepció, amely jellemezhetné a következő századbeli Japán új típusú társadalmi - gazdasági rendszerét, ahol a hangsúly már nem a múltban oly’ fontos gyors gazdasági növekedésen, hanem a fenntartható fejlődésen van”. Rá kellett jönniük

Dauthwaite (In: Csath [2001]) igazára, aki „statisztikai adatokkal bizonyítja, hogy miközben a gazdaság növekszik, csökken az életminőség, és devalválódnak az emberi értékek”. Valamint, hogy a „piacgazdaság elavult fogalmát a jelen globális gazdasági korszakához sokkal jobban illő együttélésnek kell felváltania: ahol a hangsúly nem a versengésen, hanem az együttműködésen van” (lásd Melléklet). Ez a jövőkép a Fukuyama által felvázolt „történelmi vég” túlhaladását vetíti elé.

18. S bár Japán egyre nemesebb elveket kezd célul kitűzni maga elé, mégis úgy látom, nem jut majd főszerephez a globalizáció 21. századi folyamatában. Bár Fukuyama (1997; In: Gáspár - Gervai - Trautmann [1998]) azt állítja, Kína alkalmatlan egy új ázsiai növekedési modell kialakítására: meglehet, de a térség vezető szerepét mindenesetre igyekszik újból megkaparintani.

Joffe [1994] Huntington kritikusaként leszögezi, nem igazán civilizációs konfliktusról van itt szó, hanem masszív államérdekekről, „az export mindennek felettiségét valló könyörtelen politikáról, és nem Konfuciuszról, hanem Kína csendes-óceáni törekvéseiről és fegyverexportjáról”. Az „ázsiai medve” a prognózisok¹⁰⁰ szerint hamarosan a világ első vagy második legerősebb gazdaságává válik. S amíg békésen meghúzódik barlangjában, addig nincs okunk aggodalomra, de riasztó a tény, hogy gazdasági erőforrásait katonai, politikai erejének fejlesztésére is fordítja.

19. Huntington Li Kuan-jut (1994, In: Huntington [2001]) idézve figyelmeztet, hogy újra meg kell találnunk a hatalmi egyensúlyt. Japán nem véletlenül igyekszik szorosabbá fűzni a kapcsolatokat Kínával. És Kína sem véletlenül ellenezte az AMF létrehozását: a japán vezető szerep létrejöttétől félt. A 21. század tehát nem Japán, hanem Ázsia évszázada lesz, amelyben Japán már lekészt a főszerepről. Bár meghajtom fejemet Joffe [1994] igaza előtt: „senki

¹⁰⁰ Tólas (1998, In: Mészáros [1999]); Taniguchi [2001b]

sem állíthatja, hogy tudja a biztos választ”.

MELLÉKLET

Japán gazdasági helyzetét, valamint a délkelet-ázsiai és közép-kelet-európai országokkal való viszonyát, viszonyának alakulását kutató kérdőívemre adott válaszok feldolgozása

1999. októbere és 2000. márciusa között a Kiotói Egyetemen személyes interjúkat készítettem, valamint terveztem egy tokiói szakmai utat is - amely utóbbit sajnos az útiköltség megnövekedése miatt végül le kellett mondanom. Kérdőívemet ezért faxon és e-mail-ben küldtem szét, nemcsak Tokióba, de más japán városba is. Ily' módon összesen hetven tanárt, kutatót, gazdasági vezetőt kerestem meg; összesen 35 értékelhető válasz érkezett. Az értékelhető válaszadók közül három külföldi (magyar, szlovén, nepáli), a többi japán. Az alábbiakban foglalom össze az értékelhető válaszok lényegét. Az értékelés előtt meg kell jegyeznem, hogy százalékosan kiértékelni az egyes válaszokat szinte lehetetlen, mivel 17 kérdésemre hiánytalanul nem válaszoltak. Zárójelben ezért számszerűen adom meg az egyes válaszok számát.

Japán gazdasági helyzetét érintő kérdéseimre a válaszok javarészt a gazdaság problémáit taglalták. Kevesen emelték ki - számszerint ketten, - hogy „Japán azért továbbra is a világ második legerősebb gazdasága”. A második pozitív szemléletű válasz szerint „nem beszélhetünk elveszett évtizedről, sokkal inkább a japán vállalatok, valamint az egész gazdaság és társadalom transzformációjáról, amely 10-15 évig is eltarthat”. S az előző válaszadó meglátása szerint szintén lassú folyamat az évszázadok során kialakult rendszer átalakítása.

A többségében negatív - azaz a gazdasági helyzet problémáira összpontosító - válaszadók egyetértenek a transzformáció szükségességével, amely nem csupán az üzleti életet, de az egész japán életmódot érintené. Ám ők a változtatás szükségességét a társadalomban, a gazdaságban és az oktatási rendszerben

jelenlévő nehézségek, problémák megoldásának tartják. A költségvetés hiánya, valamint a kamatráták nullához való közelítése szerintük tovább nem tartható; a japán ipar szerkezete és az ország nemzetközi kapcsolatai is fordulóponthoz érkeztek. Az ipari szerkezetváltás a dereguláció további támogatásával oldható meg; a szolgáltató szektor jövőjét külföldi cégekkel való együttműködésekön keresztül kívánják jobbra tenni.

A gazdaság fő problémájának legtöbben (8 válaszadó) a lakossági fogyasztás mérséklődését tartják, aminek oka többek között a jövő miatti aggodás. A mai Japán lakosságára nem a túlköltekezés, hanem a - már a múltban gyökerező - túlzott megtakarítás a jellemző. A fogyasztás mérséklődésének hátterében a munkanélküliség nem várt növekedése, s a bérek hanyatlása áll, amelyek a válaszadók véleménye szerint a szerkezetváltás negatív és destruktív következményei.

A kormány pénzügyi csomagjait kevesen (4) tartják hasznosnak, az 1998-as csomag pozitívaként csupán egy válasz említ konkrét eredményt: a bankok konszolidációját. Van, aki nem a kormányzati beavatkozástól várja a fellendülést, sokkal inkább a nemzetközi piacokon is versenyképes feldolgozóipartól. A feldolgozóipart mások is (még hárman) kiemelkedően értékelik.

A bankszektor többen (7) a gazdaság legproblémásabb ágazatának, a pénzügypolitikát elhibázottnak tartják, s a kormány hibái közé sorolják, hogy nem fogadott el egy átlátható számviteli rendszert. A rossz hitelek miatt megrendült pénzügyi rendszer nem állja meg a helyét a „mega”-versenyben; külföldi befektetőktől várják a rendszer túlélési esélyeinek növekedését.

Mások viszont - bár számszerűleg ők vannak kevesebben (2) - a jelen válsághelyzet miatt nem a pénzügyi problémákat okolják, hanem a túltermelés válságáról beszélnek.

A válság további okai között szerepel a kormány hosszútávú politikájának

hiánya, emiatt kerül sor gyakran ad-hoc intézkedésekre. További ok még az önbizalom hiánya.

Mégis (összesen négyen) elképzelhetőnek tartották a lakossági fogyasztás által vezérelt növekedés beindulását a 2001-es pénzügyi évig. Kevesebben (2) voksoltak nemmel, aminek okát a szociális háló szétverésében, valamint abban látták, hogy a kormány az ipar megmentését tartotta szem előtt és nem a lakossági fogyasztás növelését. Rámutattak továbbá arra, hogy hatalmas beruházások történtek, de nem a köz, hanem egyes beszállítók javára. A kormány megszorító intézkedései szintén akadályozták a növekedés beindulását.

A japán GNP csökkenéséért szinte minden válaszadó elsősorban a hazai tényezőket teszi felelőssé, az - általuk ázsiaiinak nevezett - krízis egy válaszban sem szerepelt az első helyen. A növekedési arányt 2-3 százalékosra becsülik az elkövetkezendő 10 évben.

Összegzőképpen megállapíthatom, hogy a japán rendszer megváltoztatásának igénye az általam kiválasztott japán gazdasági szakemberek többségénél fennáll. Egyikük megfogalmazásában „a 21. századi típusú gazdasági transzformáció vajúdasainak közepette a japán társadalom fele tartja életbevágónak a transzformációt”. Egy másik vélemény szerint: „a második Meidzsi Restaurációként emlegetett globalizációban Japán nem engedheti meg magának, hogy a hagyományörző szerepében tetszelegjen”. Elgondolkodtató számomra, mekkora nyomást gyakorol nemzetekre, vezető nemzetekre a globalizáció, hogy annak hatására képesek addig féltve őrzött értékeikről, egyediségükről, hagyományaikról - önként - lemondani...

Ugyanakkor fellelhető mégis a kötődés a hazai értékekhez: a gazdasági fellendülés teoretikai alapjának nem a neo-klasszicizmust, hanem a neo-keynesi elveket tartják - Japán keleti-típusú helyzetéhez igazítva. Egy másik vélemény kiemeli a rájuk nehezedő nyomást: megemlíti, hogy a Toyota munkásainak

elbocsátása nélkül képzelte el a szerkezetváltást, aminek eredményeképpen a Moody's csökkentette a vállalat besorolását. Más vélemények is hangsúlyozzák a nemzetközi hatások fontosságát: a kilencvenes évek az amerikai gazdaság prosperitásának évei voltak, mivel oda áramlott a tőke, felpumpálva a hazai fogyasztást. A tőke áramlásának megfordulásával a nemzetközi gazdasági helyzet bizonyára másként alakult volna.

Az Egyesült Államok japán mércével mérve tisztességtelen előnyre tesz szert az angol nyelv nemzetköziesedése révén. Japán így, részben nyelvi hátránya miatt, eleve lemarad a nemzetközi kommunikációban, s hiába büszkélkedhet a világ egyik legmagasabb megtakarítási rátájával és bérezésével, vezető szerepre nehezen vállalkozik. Bár - nepáli vélemény szerint - ehhez nem csupán adottsága, de akarata is hiányzik.

Lássuk hát, milyen következményekkel is jár, ha a tőke, ahogy egyik válaszadóm fogalmazott, nem a „kedvezményezett” Egyesült Államok felé áramlik. A kilencvenes évek végén Ázsiát is célba vette, igaz, főként a forró pénz. A válságot előidéző tőkebeáramlás mennyire erősítette a japán - délkelet-ázsiai szálakat: ezt vizsgálta kérdőívem második kérdéscsoportja.

Japán elkötelezettségét az ázsiai ügyek mellett számomra a következő válasz bizonyítja a legjobban: „meg kell tennünk a tőlünk telhető lehető legtöbbet, a válság megoldása a MI feladatunk¹⁰¹”. S tegyük hozzá, nemcsak feladatuk, de létérdekük is.

A délkelet-ázsiai válság, amelynek fő okai között a rövidlejáratú tőke túlzott beáramlását, s a pénzügyi rendszer éretlenségét említik, jelentős negatív hatással bírt a japán GNP alakulására (4 válaszadó szerint): 1997 harmadik negyedétől 1999 első negyedévére a reál GDP a válság hatására 0.78

¹⁰¹ A válasz felidézi Kenichi Ohmae hárompólusú világgazdasági modelljét. A magyar szakirodalomban idézi pl. Ivicz M. - Katona K. - Schlett A. In: Botos K. (szerk.) [2004b].

százalékkal esett vissza. Egy válaszadó ugyanakkor kiemeli, hogy mivel a GDP kevesebb, mint 10 százaléka realizálódik a külkereskedelmen keresztül, a belső problémák nagyságrendekkel nagyobbak, mint az ázsiai válságból adódóak. Sőt, egyes válaszadók (4) az egymásra hatást visszafelé irányítják: szerintük Japán még tovább rontott a válságban lévő országok helyzetén (1); sőt egyenesen a szigetország volt a válság okozója (3): rövid lejáratú hitelezésével, valamint a dollártól való függés eltűrésével.

Többségükben (8) azonban Japán segítő szándékát emelik ki. Bár a baráti segítség az egyes válaszokban árnyaltabban jelenik meg: van, aki kiemeli a japán és az amerikai segítségnyújtás közötti óriási különbséget (lásd Indonézia esetét); mások szerint „ahol az érdek, ott van a segítség”; „legalább megpróbáltuk, de nem volt elég erőnk”. Japánnak ugyanakkor életbevágóan fontos volt, hogy segítsen: „a Japán - Ázsia - Egyesült Államok kapcsolatrendszer fenntartása érdekében, ha ez szétesne, komoly következményei lehetnének Japánra nézve; segítenie kell hát a kapcsolat fennmaradását saját gazdaságának stabilizálása miatt is”.

Viszont csupán két válaszadó véli úgy, hogy a délkelet-ázsiai országok méltányolták Japán barátságát; mások az ázsiai politikusok szkeptikus magatartását emelik ki. Érdekes megfigyelni, hogy ennek ellenére a többség (5) nem szeretné más térségekkel helyettesíteni Délkelet-Ázsiát, annak földrajzi előnye miatt, s mert „Japán is része Ázsiának és osztozik annak piacán”. Lehetséges helyettesítő célterületként csakis ázsiai ország jöhetett szóba: Kína (2) és Kína Indiával (2), valamint Északkelet-Ázsia (Kína, Oroszország távolkeleti része, mindkét Korea); egy válaszadó egyenesen az utóbbi országok Japánnal együtt való gazdasági tömörülését tűzi ki célul.

További két válaszadó vonja le a válság tanulságaként a következtetést: miszerint regionális gazdasági térség és egy ázsiai kulcsvaluta létrehozásával kellene elejét venni hasonló problémák jövőbeni előfordulásának.

Ugyanakkor elismerik, Tajvan és Malájzia kivételével Japán - második világháborús tettei miatt - nem népszerű a térség országainak körében (hasonlóságot vélnek felfedezni Németország európai szerepvállalásával). Európa helyzete nagyban különbözik azonban a térségétől, s ezt a japánok is látják: „Európának közös értéke a szociáldemokrácia, Ázsiában viszont nincs ilyen közös érték”. Ázsia továbbá nem akar egyetlen hatalomtól függeni. Az ázsiai regionalizmus saját meglátásuk szerint is eltér annak európai változatától: nem intézményesült.

Hiába tolódik el Japán súlypontja Eurázsia felé (Kína - Oroszország - Európai Unió), hiába kezd átértékelődni az Egyesült Államok prioritása, japán meglátások szerint sincs még a szigetországnak saját világpolitikai hangja, ami eltérne az amerikaitól. A délkelet-ázsiai válság is bizonyította, nem volt elég ereje megvétózni az IMF és az Egyesült Államok akaratát. A hangoztatott ázsiai pszichológiai hasonlóság, az azonos gondolkodásmód még nem elég.

S vajon hogyan kap helyet, helyet kap-e egyáltalán a még helyét kereső Japán globális stratégiájában a közép-kelet európai térség: ezt vizsgálta kérdőívem harmadik kérdéscsoportja.

Huntington civilizációs elméletét juttatta eszembe egyik interjúalanyom, aki fehéren-feketén kijelentette „Közép-Kelet Európával törődjön Nyugat-Európa, Közép- és Latin-Amerikával az Egyesült Államok, Japán feladata pedig Ázsia felvállalása”, feleslegessé téve ezáltal a további kérdezősködést, mivel a civilizációs törésvonalakon kívül nem kívánt vizsgálódni. Egy biztos, Huntington igazát alátámasztva zömmel (8) távolinak ítélték térségünket - mentálisan és fizikailag is; s úgy érezték (7), kevés információ jut el rólunk hozzájuk. Az infrastruktúrát, jogi és adózási rendszert nem tartják megfelelőnek, a térség számukra (4) túl kockázatos.

A túlnyomó többség (11) Magyarországról már viszont hallott, s országunkat tartotta a legelőnyösebbnek a japán befektetések számára: a jogrendszer

fejlettsége (3), infrastruktúra (1), menedzserek képessége (1), gazdasági reformok sikeressége (1), az FDI kedvező befogadása (1) miatt. Célországoknak tekintik még Magyarországgal együtt Csehországot és Lengyelországot (7), valamint Szlovákiát (2). De a válaszokból (12) kitűnik, valójában az Európai Unió piacaira szeretnének betörni Közép-Kelet Európából.

Bár elismerik a térség - Ázsiával összevetve - magasabb színvonalú oktatásbeli hátterét, túl konzervatívnak érzik magukat a változó közép-kelet európai országok adta előnyök kihasználásához. „Minden fejlett gazdaság előnyben részesíti a szomszédait”; „Japán Ázsiába megy, csupán azért, mert az Ázsia”. Továbbá 1989-ben térségünkben még csak a káosz látszódott, Japán viszont abban az időben - a Plaza Egyezmény óta - volt kénytelen a magas jen árfolyam miatt termelési kapacitását külföldre telepíteni: és Ázsia kedvezőbb célpontnak tűnt. 1992-93-ban a japán fellendülés időszaka véget ért, ekkor újra nem volt érdekes számukra Közép-Kelet Európa. Különben is, a japán befektetők nem a privatizációban való részvételükkel jeleskednek, sokkal inkább a zöldmezős beruházásokat kedvelik. Ezenkívül a japán FDI kedvelt célpontjai azok az országok, amelyekkel már kialakult a kereskedelmi kapcsolat.

Japánt az Európai Unió sem érdekelte addig, amíg nem vált nyilvánvalóvá: az Unió közös valutával fog rendelkezni, és hatalmas piacot jelent majd. Az erős euro, valamint a zárt integráció félelemmel teli várakozással került be a japán köztudatba, még a második világháború rémképét is eszükbe juttatva. Talán éppen félelmeik által vezérelve tartják fontosnak (4) az eddig nem kielégítően működő ASEM fejlesztését, egyesek Japánnak szánva benne a kezdeményező szerepét. Bár a huntingtoni paradigmát idézve úgy érzik, a nyelv és a társadalmi szokások falat emelnek Ázsia és Európa közé, s az elkövetkező 10 évben nem várható az ASEM tájékán javulás.

Még akik a közép-kelet európai térséget barátságosabbnak is tartják a kelet-ázsiaiainál (az utóbbinál még mindig jelenlévő második világháborús emlékek

miatt), ők sem prognosztizálják a térségünkbe érkező FDI növekedését: a japánok részére a fókuszban Ázsia marad.

Végezetül a kilencvenes évek japán koncepciójának kikiáltott „kjószei” témáját jártam körül. Volt, aki csupán kormányzati kampánynak tekintette azt; volt aki versenynek, nem nyitott, hanem irányított versenynek. De a legtöbben egyetértettek abban, hogy a „kjó” (együtt) „szei” (élni):

- a globalizált világ egyik legfontosabb kulcsszava, amikor a fejlett országok maroknyi csapata a fejletlen országok hatalmas tömegével kénytelen kommunikálni és jó kapcsolatot fenntartani;
- fontos, sőt életbevágó az emberiség fennmaradása érdekében a fejlődés és az ökoszisztéma, a külföld és a belföld stb. között;
- a 21. század kulcsszava, amely a természettel való szimbiózisra utal;
- a környezeti problémák súlyossága miatt az együtt-élés a vállalatok és az emberi élet között egyre fontosabb;
- menedzseri kultúra, amire Japánnak építenie kell, ha nem akar nehéz idők elé nézni (nem japán vélemény);
- a külföldi befektetések legfontosabb koncepciója, amelynek globális koncepcióvá kellene válnia: a befektető ország és a célország együttes gazdasági felemelkedését kívánja elősegíteni;
- a poszt-indusztriális társadalom egyik kulcsfontosságú koncepciója;
- a piacgazdaság elavult fogalmát a jelen globális gazdasági korszakához sokkal jobban illő együtt-élésnek kell felváltania: ahol a hangsúly nem a versengésen, hanem az együttműködésen van;
- kulcsfontosságú koncepció, amely jellemezhetné a következő századbeli Japán új típusú társadalmi - gazdasági rendszerét, ahol a hangsúly már nem a múltban oly’ fontos gyors gazdasági növekedésen, hanem a fenntartható fejlődésen van.

Arra, hogy Japán nagy változásokon megy keresztül, azt hiszem csupán az

utolsó kérdésemre adott válaszokból is következtethetek. Örömmre szolgált, hogy ebben a változó - megújuló japán környezetben tudtam jelen lenni, s a civilizációs törésvonalról aktuális helyzetképet adni a japán kettősségről: ahol hirdetik ugyan, hogy éljünk együtt, de ezt szorosan csupán Ázsiával képzelik el.

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

AMF	- Asian Monetary Fund (Ázsiai Alap)
APEC	- Asia - Pacific Economic Cooperation (Ázsia-Csendes-óceáni Gazdasági Közösség)
ASEAN	- Association of Southeast Asian Nations (Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetsége)
EAEC	- East Asian Economic Caucus (Kelet-ázsiai Gazdasági Közösség)
EGK	- Európai Gazdasági Közösség
EU	- Európai Unió
FDI	- Foreign Direct Investment (külföldi közvetlen beruházás)
IMF	- International Monetary Fund (Nemzetközi Valuta Alap)
NAFTA	- North American Free Trade Agreement (Észak-amerikai Szabadkereskedelmi Övezet)
ODA	- Official Development Assistance (hivatalos fejlesztési segély)
TFP	- Total Factor Productivity (teljes tényezőtermelékenység)
UNCTAD	- United Nations Conference on Trade and Development (az ENSZ Kereskedelmi és Fejlesztési Konferenciája)
WTO	- World Trade Organization (Világkereskedelmi Szervezet)

FORRÁSJEGYZÉK

- 9 - 10. oldal: Spengler, Oswald [1994]: A Nyugat alkonya. Európa Könyvkiadó
- 15 -16. oldal: Stiglitz, Joseph E. [2002]: A globalizáció visszáságai. Napvilág Kiadó, 2003
18. oldal: Stiglitz, Joseph E. [2002]: A globalizáció visszáságai. Napvilág Kiadó, 2003
- 19 - 20. oldal: Farkas Péter [2003]: Kísérlet a globalizáció értelmezésére. (A világgazdaság és a gazdaságelméletek zavarai). Akadémiai doktori értekezés tézisei, MTA Világgazdasági Kutató Intézet
20. oldal: Csath Magdolna [2001]: Kiút a globalizációs zsákutcából. Kairosz Kiadó
20. oldal: Botos Katalin - Kőrösi István [2004a]: Nemzetközi gazdasági ismeretek. Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest
21. oldal: Stiglitz, Joseph E. [2002]: A globalizáció visszáságai. Napvilág Kiadó, 2003
22. oldal: Farkas Péter [2003]: Kísérlet a globalizáció értelmezésére. (A világgazdaság és a gazdaságelméletek zavarai). Akadémiai doktori értekezés tézisei, MTA Világgazdasági Kutató Intézet
25. oldal: Kolumbus In: Ellwood, Wayne [2001]: A globalizáció. HVG Kiadói Rt, 2003

25. oldal: Huntington, Samuel P. [2001]: A civilizációk összeesése és a világrend átalakulása. Európa Könyvkiadó, Budapest

25-26. oldal: Botos Katalin - Körösi István [2004a]: Nemzetközi gazdasági ismeretek. Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest

28. oldal: Farkas Péter [2003]: Kísérlet a globalizáció értelmezésére. (A világgazdaság és a gazdaságelméletek zavarai). Akadémiai doktori értekezés tézisei, MTA Világgazdasági Kutató Intézet

29. oldal: Stiglitz, Joseph E. [2002]: A globalizáció visszaságai. Napvilág Kiadó, 2003

39. oldal: Farkas Péter [2003]: Kísérlet a globalizáció értelmezésére. (A világgazdaság és a gazdaságelméletek zavarai). Akadémiai doktori értekezés tézisei, MTA Világgazdasági Kutató Intézet

54. oldal: Berényi Judit [1995]: Japán és a kelet-európai gazdasági kapcsolatok, In.: Gergely Attila (szerk.): Japán a kilencvenes években I. Gazdaság, politika, külkapcsolatok, BIGIS Közlemények 4. 1995

57. oldal: Rostoványi Zsolt [1994]: A világrendszer kulturális - civilizációs megosztottsága. Valóság, 1994. 1

59. oldal: Bakos Gábor [1995]: Japán csoda. Dunakönyv Kiadó

70. oldal: Hernádi András, Bassa Zoltán [2004]: Az EU-csatlakozás hatásai a magyar-japán gazdasági kapcsolatokra - következtetések és ajánlások a magyar külgazdasági stratégia számára. Gazdasági és Közlekedési Minisztérium

megbízásából, a 9528. sz. ajánlati felhívás alapján

86 - 87. oldal: Ozsvald Éva [1999]: Defláció és modellerózió. A japán gazdaság hanyatlása a kilencvenes években. In: Külgazdaság, 1999/10

87. oldal: Mészáros Klára [2000a]: A „Nagy-Kína”, mint a jövő század meghatározó politikai és gazdasági ereje. 025946 sz. OTKA kutatás Mádi István, Jordán Gyula és Tóth Barna részvételével. MTA Világgazdasági Kutató Intézet

88. oldal: Gergely Attila [1993]: Mai Japán politika: a változás külső és belső tényezői. 1993, In: Gergely Attila (szerk.): Japán a kilencvenes években I. Gazdaság, politika, külkapcsolatok, BIGIS Közlemények 4. 1995

88. oldal: Nye In: Gergely Attila (szerk.): Japán a kilencvenes években I. Gazdaság, politika, külkapcsolatok, BIGIS Közlemények 4. 1995

90 - 91. oldal: Koshikawa [1996] In: Hernádi András [1998a]: A Távol-Kelet és Japán a „globális” évszázad küszöbén. MTA Világgazdasági Kutató Intézet, 1998. március

91. oldal: Gáspár Tamás - Gervai Pál - Trautmann László [1998]: Az ázsiai válság természetéről. In: Az átmenet vége, Saldo Pénzügyi Tanácsadó és Informatikai Rt.

92 - 93. oldal: Kyeungdal, Cho [1996]: Japán és az újkori kelet-ázsiai átmenet. In. Közép-Európa és Japán, Közös kihívás, Magyar Népfőiskolai Társaság

93. oldal: Tanaka In: Hernádi András [1998a]: A Távol-Kelet és Japán a „globális” évszázad küszöbén. MTA Világgazdasági Kutató Intézet, 1998. március

105. oldal: Spengler, Oswald [1994]: A Nyugat alkonya. Európa Könyvkiadó

105. oldal: Huntington, Samuel P. [2001]: A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása. Európa Könyvkiadó, Budapest

106. oldal: Csath Magdolna [2001]: Kiút a globalizációs zsákutcából. Kairosz Kiadó

107. oldal: Stiglitz, Joseph E. [2002]: A globalizáció visszáságai. Napvilág Kiadó, 2003

108. oldal: Bakos Gábor [1995]: Japán csoda. Dunakönyv Kiadó

110. oldal: Világgazdaság, 2004. május 16.

111. oldal: Dauthwaite In: Csath Magdolna [2001]: Kiút a globalizációs zsákutcából. Kairosz Kiadó

111 - 112. oldal: Joffe, Josef: Kultúrák globális harca? Valóság, 1994. 1.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Agata, Koichiro [2002]: Internet, Economic Growth and Globalization. University of Potsdam, European Institute for International Economic Relations, Potsdam

Amano, Masanori [1996]: Japán fejlődése a XX. században. In: Közép-Európa és Japán, Közös kihívás. Magyar Népfőiskolai Társaság

Artner Annamária [2000]: Az ASEAN és 4 alapító nagy gazdaságának jelene és jövője az 1997-es pénzügyi krízis után. VKI Kihívások

Artner Annamária [2003]: Ázsiai gazdasági unió felé? Globalizáció és nemzeti érdekek a régióban. MTA Világgazdasági Kutató Intézet, 2003. november

Bakos Gábor [1995]: Japán csoda. Dunakönyv Kiadó

Baláz, Peter [2000]: Postavenie Japonska v globalizacnych procesoch vo svetovom hospodárstve (The Japan Chance in Globalization of International Business). Politická ekonomie, 2000/2, Vysoká škola ekonomická, Praha

Bassa Zoltán [1995]: „Recesszió” napjaink Japánjában. MTA Világgazdasági Kutató Intézet, 1995. február

Bassa Zoltán [1996]: Hungary and the EU, Japan and South Korea in the Era of Globalization - Issues of Competition and Cooperation. Mie University and Chuo University, Japan

Bassa Zoltán [1996]: Japán, az önvédelem gazdasági rendszere. In: Összehasonlító gazdaságtan. Bevezetés a gazdasági rendszerek elméletébe. Aula Kiadó, Budapest

Bassa Zoltán [1998]: Kétes hitelek, avagy a pénzügyi rendszer problémái. In: Napi gazdaság, 1998. április 30.

Bassa Zoltán [1998]: Válság Ázsiában. In: Cégvezetés, 1998. július

Bassa Zoltán [1998]: Alternatív gazdaságpolitikai javaslat a válság megoldására - illúziók nélkül. In: Napi gazdaság, 1998. november 23.

Bassa Zoltán [1998]: Japán és a Távol-Kelet szerepe a világgazdaságban. MTA Világgazdasági Kutató Intézet

Bassa Zoltán [1999]: Franciaország és az Ázsia-Európa Dialógus (ASEM). MTA Világgazdasági Kutató Intézet, 1999. július

Bassa Zoltán [2001]: Beruházások és gazdasági növekedés Japánban a 90-es évtizedben. MTA Világgazdasági Kutatóintézet

Bassa Zoltán [2004]: Japán és a távol-keleti országok gazdasági kapcsolatai. Marchetti Bt., Budapest

Bayoumi, Tamim [1999]: The Morning After: Explaining the Slowdown in Japanese Growth in the 1990s. IMF

Berényi Judit [1995]: Japán és a kelet-európai gazdasági kapcsolatok, In.:

Gergely Attila (szerk.): Japán a kilencvenes években I. Gazdaság, politika, külkapcsolatok, BIGIS Közlemények 4. 1995

Bogár László [2003]: Magyarország és a globalizáció. Osiris Kiadó, Budapest

Botos Katalin - Körösi István [2004a]: Nemzetközi gazdasági ismeretek. Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest

Botos Katalain (szerk.) [2004b]: Pénzügyek a globalizációban. JATEPress, Szeged

Botos Katalin [2004]: Vélemény. A „hosszú menetelés”. Gondolatok az euróról, a világ három centrumáról és egy meglehetősen kicsi országról. Bank és Tőzsde, 2004. június 30. (<http://www.bankestozsde.hu>)

Botos Katalin [1987]: Világméretű pénzügyi egyensúlyhiány. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest

Bowers, Barbara [1998]: Negotiating The Asian Precipice. June 1998

Braun Tibor [1998]: Globalization takes off! In: Journal of Information Science, 24 (1) 1998

Brimelow, Peter [1998]: Globalization, Act III. In: Forbes, August 24, 1998

Bronfenbrenner, Martin [1997]: Growth and Recessions in Japan. The Japanese Economy, May-June 1997

Chirathivat, Suthipand and Murshed, S. Mansoob [2001]: Globalization and Openness; Lessons from the Recent Crisis in Southeast Asia. United Nations University, World Institute for Development Economics Research; Discussion Paper No. 2001/35; Helsinki

Csath Magdolna [2001]: Kiút a globalizációs zsákutcából. Kairosz Kiadó

Cséfalvay Zoltán [2004]: Globalizáció 1.0. Érvek és ellenérvek. Nemzeti tankönyvkiadó, Budapest

Drysdale, Peter D. [2000]: Japan and the Idea of Open Regionalism. The Journal of Social Science, Institute of Social Science, University of Tokyo, March 2000

East Asian Economic Perspectives (EAEP) [2000]: Vol. 11., February 2000

Economic Planning Agency (EPA), Government Japan [1997-1998]: Economic Survey of Japan (1997-1998)

Ehrlich Éva [1979]: Japán a felzárkózás anatómiája. Budapest

Ellwood, Wayne [2001]: A globalizáció. HVG Kiadói Rt, 2003

EXIM Review [1999]: EXIM Japan FY 1998 Survey. Vol. 19, No. 1, 1999

Farkas Péter [2003]: Kísérlet a globalizáció értelmezésére. (A világgazdaság és a gazdaságelméletek zavarai). Akadémiai doktori értekezés tézisei, MTA Világgazdasági Kutató Intézet

Fukuyama, Francis [1994]: A történelem vége és az utolsó ember. Európa Könyvkiadó

Gál Péter - Simai Mihály [1998]: Ázsiai pénzügyi válság: vége a sikertörténetnek? In: Magyar Hírlap, 1998. április 21.

Gáspár Tamás - Gervai Pál - Trautmann László [1998]: Az ázsiai válság természetéről. In: Az átmenet vége. Saldo Pénzügyi Tanácsadó és Informatikai Rt.

Gergely Attila [1993]: Mai Japán politika: a változás külső és belső tényezői. 1993, In: Gergely Attila (szerk.): Japán a kilencvenes években I. Gazdaság, politika, külkapcsolatok, BIGIS Közlemények 4. 1995

Gergely Attila [2005]: Japán külpolitika: az azonosság megújuló esélyei. Változás és folytonosság a japán külpolitika azonosság-napirendjén. 2005; In: N. Rózsa Erzsébet: Nemzeti identitás és külpolitika a Közel-Keleten és Kelet-Ázsiában. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2005

Godement, Francois [1998]: The Politics of a Crisis. In: Far Eastern Economic Review, January 8, 1998

Gyohten, Toyoo [1999]: The Yen to Change. Look Japan, August 1999

Hart, Robert A. and Kawasaki, Seichi [1999]: Work and Pay in Japan. Cambridge University Press

Hartwell, Christopher A. [2001]: Feeding the Tigers: Capital Flows to East

Asia and the Experience with Globalization

Hernádi András [1993]: Japán a világgazdaságban. 1993, In: Gergely Attila (szerk.): Japán a kilencvenes években I. Gazdaság, politika, külkapcsolatok, BIGIS Közlemények 4. 1995

Hernádi András [1997]: Japán és az ázsiai-csendes-óceáni térség kapcsolatai. MTA Világgazdasági Kutató Intézet, 1997. március

Hernádi András [1998a]: A Távol-Kelet és Japán a „globális” évszázad küszöbén. MTA Világgazdasági Kutató Intézet, 1998. március

Hernádi András [1998b]: Japán és az ASEM dialógus: a mélyen fekvő érdekektől a hivatalos nyilatkozatokig. MTA Világgazdasági Kutató Intézet

Hernádi András [1998c]: Japán válságban? Hiedelmek és tények. In: Cégvezetés, 1998. szeptember

Hernádi András [1999]: Az Európai Unió és az Ázsia-Európa Dialógus (ASEM). MTA Világgazdasági Kutató Intézet

Hernádi, András and Taniguchi, Makoto [2001]: Japan and Asia in a New Global Age. Working Papers, Institute for World Economics, Hungarian Academy of Sciences

Hernádi, András; Annamária Artner; Zoltán Bassa; Klára Mészáros and András Székely-Doby [2003]: Far Eastern Responses to Globalization. Institute for World Economics, Hungarian Academy of Sciences

Hernádi András, Bassa Zoltán [2004]: Az EU-csatlakozás hatásai a magyar-japán gazdasági kapcsolatokra - következtetések és ajánlások a magyar külgazdasági stratégia számára. Gazdasági és Közlekedési Minisztérium megbízásából, a 9528. sz. ajánlati felhívás alapján

Hirakawa, Hitoshi [1999]: East Asia's Industrialization and the Currency and Financial Crises within the World Economy. Journal of International Economic Studies, The Institute of Comparative Economic Studies, Hosei University, No. 13., 1999

Hirata, Jun [1999]: The Asian Financial Crisis and Future Prospects. Management Japan, Vol. 32, Summer 1999

Hirono, Ryokichi [1996]: Globalisation, Competition and Development Cooperation in The 21st Century: A Japanese Perspective. Conference on Development Thinking and Practices, Washington

Hirono, Ryokichi [1997]: Sustaining Economic Development in East Asia: Lessons of the Japanese Approach. In: Japan Review of International Affairs, Winter/Spring 1997

Hook, Glenn D. [1995]: Globalization, Regionalization and Euro-Japanese Interregionalization. In: A New European Order and Euro-Japanese Relations, International Symposium, Chuo University, December 1995

Hook, Glenn D. [2000]: The Political Economy of Japanese Globalization: Regionalism, Subregionalism and the Asian Crises. The Journal of Social Science, Institute of Social Science, University of Tokyo, March 2000

Huntington, Samuel P. [1991]: Vallás és demokrácia. Világosság, 1991. 11.

Huntington, Samuel P. [1994]: Kultúrák harca. Valóság, 1994. 1.

Huntington, Samuel P. [2001]: A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása. Európa Könyvkiadó, Budapest

Hwee, Yeo Lay [2002]: ASEM, The Asia-Europe Meeting Process: from Sexy Summit to Strong Partnership? Danish Institute of International Affairs

Ichimura, Shinichi [1999]: The Financial Crisis in East Asia and the Aftershocks. International Centre for the Study of East Asian Development

IMF [2000]: World Economic Outlook, Asset Prices and the Business Cycle. Washington, May 2000

Instituto Complutense de Estudios Internacionales (ICEI) [1999]: The Financial Crises in East Asia: The Cases of Japan, China, South Korea and Southeast Asia. Working Paper, 11/1999

Ishiguro, Kazunori [1999]: The WTO New Round and Japan's Role. In: Japan Review of International Affairs, Vol. 13, No.4, 1999

Iwama, Yoko [2001]: United Nations and Multinational Crisis Management: Japanese and European Experiences. In: New Intellectual Dialogue between Central Europe and Japan. Politics - Economics - Diplomacy - Security. A Seminar at the Diplomatic Academy of Vienna; 24-25 September 2001, The Japan Foundation and Vienna School of International Studies

Iwata, Kazumasa [1999]: The Japanese Big Bang and the Financial Crisis. In: Japan Review of International Affairs, Vol. 13, No. 1, 1999

Jamadzsi, Maszanori [1989]: Japán. Gondolat

JETRO Report [1997]: Growth Slows in World Trade, Japan at a Crossroads as Economies Globalize. In: Focus Japan, Vol. 24, No. 10, October 1997

JETRO-IDE [1998]: The Asian Currency Crisis, Causes and Remedies. Focus Japan, Vol. 25, No. 2, February 1998

JETRO White Paper on International Trade 1998 [1998]: Asian Currency Crisis and Its Effects on World Trade. JETRO

JETRO [1999]: Japan's Contributions to East Asian Financial Crisis. International Communication Department, March 1999

JETRO White Paper on International Trade 1999 [1999]: Fall in Prices Causes Slowdown in World Trade. JETRO

JETRO White Paper on Foreign Direct Investment 2000 [2000]: FDI Inflows to Japan Double. JETRO

Joffe, Josef: Kultúrák globális harca? Valóság, 1994. 1.

Kasuya, Nobuji [1999]: An Alternative to the Global Free Market. In: Journal of International Economic Studies, The Institute of Comparative Economic Studies, Hosei University, 1999, No. 13.

Kádár Béla [1996]: Gazdasági kapcsolatok, tények és lehetőségek. In: Közép-Európa és Japán, Közös kihívás, Magyar Népfőiskolai Társaság

Kennedy, Paul and Danks, Catherine J. (editors) [2001]: Globalization and National Identities, Crisis or Opportunity? Antony Rowe Ltd, Chippenham, Wiltshire

Kidder, Edward [1987]: Az ősi Japán. Helikon Kiadó

Kiglics István [1995]: Japan from Isolation to the Position of World Economic Power. In: Technological Lag and Intellectual Background, edited by János Kovács, Dartmouth

Kim, Chulsu [1998]: The Outlook for Asian Economies in the Year 2003. In: JETRO-IDE Joint Symposium

Kimura, Hiroshi: The Experiment of a „Special Economic Zone” in Kaliningrad: Lessons for the „Joint Economic Development”. Proposal by Russia to Japan. In: New Intellectual Dialogue between Central Europe and Japan. Politics - Economics - Diplomacy - Security. A Seminar at the Diplomatic Academy of Vienna; 24-25 September 2001, The Japan Foundation and Vienna School of International Studies

Kojima, Akira [1999]: APEC and the Lessons of the Asian Economic Crisis. Journal of Japanese Trade & Industry, November/December 1999

Kojima, Akira [2000]: “Rebirth” or Rehash? Look Japan, March 2000

Kubota, Isao [2000]: Too Much Obsession with Growth. Look Japan, February 2000

Kyeungdal, Cho [1996]: Japán és az újkori kelet-ázsiai átmenet. In: Közép-Európa és Japán, Közös kihívás, Magyar Népfőiskolai Társaság

Lewis, Jonathan K. [2000]: Language and the Information Revolution. The Journal of Social Science, Institute of Social Science, University of Tokyo, March 2000

Masunaga, Rei [1999a]: Az ázsiai krízis és Japán szerepe. In: Marketing és menedzsment, 1999/1

Masunaga, Rei, Deputy President, Japan Center for International Finance [1999b]: International Capital Flows - The Implications for Asia. Korea - International Conference "Capital Market Development and Sustainable Growth", November 18, 1999, Seoul, Korea

Masunaga, Rei, Deputy President, Japan Center for International Finance [1999c]: The Asian Perspective of Cross-Border Cooperation in a Globalized Economic Environment. Asian Securities Analysts Federation 99 Conference, October 11, 1999, Kuala Lumpur, Malaysia

Mészáros Klára [1999]: Tudományos-technikai modernizáció és gazdasági fejlődés Kínában. A multipoláris világrend egy új nagyhatalmának születése. Ph.D. értekezés; Budapest

Mészáros Klára [2000a]: A „Nagy-Kína”, mint a jövő század meghatározó

politikai és gazdasági ereje. 025946 sz. OTKA kutatás Mádi István, Jordán Gyula és Tóth Barna részvételével. MTA Világgazdasági Kutató Intézet

Mészáros Klára [2000b]: Szingapúr, a „Nagy Kínai Gazdasági Térség” mintaállama. MTA Világgazdasági Kutató Intézet

Mészáros Klára [2000c]: Tajvan gazdasági fejlődésének kilátásai az ezredfordulón. MTA Világgazdasági Kutató Intézet

Mohri, Ryoichi [1999]: Japan's Troubled Economy: The Impact on East Asia. Asian Perspective, Vol. 23, No. 2, 1999

Morita, Tsuneo [1996]: A Magyarországi közvetlen befektetések jelentősége és előfeltételei. In: Közép-Európa és Japán, Közös kihívás, Magyar Népfőiskolai Társaság

Morita, Tsuneo [2001]: Japanese Economic Interest in Central Europe. In: New Intellectual Dialogue between Central Europe and Japan. Politics - Economics - Diplomacy - Security. A Seminar at the Diplomatic Academy of Vienna; 24-25 September 2001, The Japan Foundation and Vienna School of International Studies

Mucchielli, Jean-Louis; Buckley, Peter J. and Cordell, Victor V. [1998]: Globalization and Regionalization. New York - London

Nakaishi, Naritaka [1997]: Economic Study of ASEM. In: Journal of Japanese Trade and Industry, No. 5, 1997

Nakanishi, Hiroshi [2001]: Japan's Foreign and Security Policy towards Northeast Asia: Signs of Change, Absence of Direction. In.: New Intellectual Dialogue between Central Europe and Japan. Politics - Economics - Diplomacy - Security. A Seminar at the Diplomatic Academy of Vienna; 24-25 September 2001, The Japan Foundation and Vienna School of International Studies

OECD [2002]: Towards Asia's Sustainable Development; The Role of Social Protection. Paris

Oil and Gas Journal [1999]: Japan and Globalization. Editorial, March 8, 1999

Ozsvald Éva [1994]: Japán az ázsiai felemelkedésben és integrációban. In: Társadalmi Szemle, 94/11

Ozsvald Éva [1997]: A lebukó nap országa. In: Figyelő, 1997. december 11.

Ozsvald Éva [1999]: Defláció és modellerózió. A japán gazdaság hanyatlása a kilencvenes években. In: Külgazdaság, 1999/10

Palánkai, Tibor; Hoós, János (editors) [2002]: The Enlargement of the European Union toward Central Europe and the Role of the Japanese Economy. Aula

Ramaswamy, Ramana and Rendu, Christel [1999]: Japan's Stagnant Nineties: A Vector Autoregression Retrospective. IMF, April 1999

Reischauer, Edwin O. [1995]: Japán története. Magyar Könyvklub

Rostoványi Zsolt [1994]: A vilárendszer kulturális - civilizációs megosztottsága. Valóság, 1994. 1.

Saeki, Keishi [1998]: Behind the Trend Toward Globalism. In: Japan Review of International Affairs, Fall 1998

Sato, Hikaru [1997]: What Is Japan's Economic Crisis? The Japanese Economy, March-April 1997

Scheuch, Erwin K. [2000]: Globalization - on the Road to a New World System? The Journal of Social Science, Institute of Social Science, University of Tokyo, March 2000

Shimpo, Seiji (interview by Nishimura Kunio) [2000]: Real Signs of Recovery. Look Japan, March 2000

Simai Mihály [1996]: Globalization, Multilateral Cooperation and the Development Process. In: Institute for World Economics Hungarian Academy of Sciences Working Papers, No. 63, April 1996

Simai Mihály [1998]: Érdekek és eszközök. In: Figyelő, 1998. december 10.

Spengler, Oswald [1994]: A Nyugat alkonya. Európa Könyvkiadó

Stiglitz, Joseph E. [2002]: A globalizáció visszáságai. Napvilág Kiadó, 2003

Sugiura, Katsumi [1999]: American 'Globalism' and Asian 'Regionalism' in the Age of Transformation of the World System. In: Journal of International

Economic Studies, 1999, No. 13.

Szatmáry Beáta [1995a]: Globalizáció - Japán szemszögéből. MTA Világgazdasági Kutató Intézet

Szatmáry Beáta [1995b]: Nihon, Nippon - a felkelő Nap országa. MTA Világgazdasági Kutató Intézet

Szatmáry Beáta [1996]: Globalization?!? - and Japan's Economic and Cultural Role in It. Hosei University, Tokyo

Szatmáry Beáta [1997a]: A japán biztonságpolitika a 2. világháború után. MTA Világgazdasági Kutató Intézet

Szatmáry Beáta [1997b]: A japán tömegkommunikáció modernizálása a Meidzsi Restauráció után. MTA Világgazdasági Kutató Intézet

Szatmáry Beáta [1997c]: Japán - az 1996/97-es események tükrében. MTA Világgazdasági Kutató Intézet

Szatmáry Beáta [2000]: The Role of Central and Eastern Europe in Japan's Global Strategy. Kyoto Institute of Economic Research, Kyoto University

Szekeres Valéria, Dr. [2003]: A japán pénzügyi válság - okelemzés és kiútkeresés. MTA Világgazdasági Kutatóintézet

Szentes Tamás [1995]: A világgazdaságtan elméleti és módszertani alapjai. Aula Kiadó, Budapest

Tadashi, Ezaki [2000]: Policy Goals and Measures for the Revival of Japanese Industry. *Journal of Japanese Trade & Industry*, March/April 2000

Tadookoro, Masayuki [2001]: Japan's Quest for Regional Economic Regimes. In: *New Intellectual Dialogue between Central Europe and Japan. Politics - Economics - Diplomacy - Security. A Seminar at the Diplomatic Academy of Vienna*; 24-25 September 2001, The Japan Foundation and Vienna School of International Studies

Takeuchi, Fuminori [1999]: What Is the Issue? What's Evident Following the Financial Big Bang. In: *Management Japan*, Vol. 32, Summer 1999

Takashi, Sadahiro [1997]: Outline of ASEM: a Regional Forum as a Jealousy-driven Mechanism. In: *Journal of Japanese Trade and Industry*, No.5, 1997

Takayasu, Ken-ichi [1998]: Outline of the Asian Currency Crisis and Future Issues. In: *JETRO-IDE Joint Symposium*

Tanaka, Yoshitomo [1996]: Közép-Kelet-Európa és Japán. In: *Közép-Európa és Japán, Közös kihívás, Magyar Népfőiskolai Társaság*

Tanaka, Yoshitomo [2001]: Japanese Foreign Policy towards Central Europe in the Post-Cold War Period: Case Study of Japanese-Hungarian Relations in Mid-1990's. In: *New Intellectual Dialogue between Central Europe and Japan. Politics - Economics - Diplomacy - Security. A Seminar at the Diplomatic Academy of Vienna*; 24-25 September 2001, The Japan Foundation and Vienna School of International Studies

Taniguchi, Makoto [2001a]: Japan's Policy Options in the Age of Globalisation. Paper for the Academic Workshop at the University of Stellenbosch, South Africa

Taniguchi, Makoto [2001b]: Can Asia Become the Most Dynamic Centre of the World Economy in the 21st Century? In: Hernádi, András and Taniguchi, Makoto: Japan and Asia in a New Global Age. Working Papers, Institute for World Economics, Hungarian Academy of Sciences

The Nikkei Weekly [2000]: Premier Jospin calls for stronger global institutions. 2000.1912

Tominomori, Kenji [1997]: Japanese System in an Institutional Complementarity and Its Probable Evolution. In: Economic Journal of Hokkaido University, Vol. 26, 1997

Toya, Hiroshi [1996]: Magyarország követendő útja japán nézőpontból. In: Közép-Európa és Japán, Közös kihívás, Magyar Népfőiskolai Társaság

Tsuchiyama, Jitsuo [2001]: Ten Theories of Japan's Alliance Behavior. In: New Intellectual Dialogue between Central Europe and Japan. Politics - Economics - Diplomacy - Security. A Seminar at the Diplomatic Academy of Vienna; 24-25 September 2001, The Japan Foundation and Vienna School of International Studies

Tsutumi, Tomio [1999]: Japan's Economy - Analysis of the Recent Situation and Future Perspectives. Journal of Japanese Trade & Industry, November/December 1998; January/February 1999

Virata, Cesar E. A. [1998]: The Currency Crisis and the Philippine Economy. In: JETRO-IDE Joint Symposium

Viravan, Amnuay [1998]: The Great Asian Crisis: Danger and Opportunity. In: JETRO-IDE Joint Symposium

Waldenberger, Franz [2000]: Japanese Corporate Governance: The Impact of Global Interdependence. The Journal of Social Science, Institute of Social Science, University of Tokyo, March 2000

Watanabe, Toshio [1997]: Japan's Role in the Economic Development of East Asia: A New Era. In: The Asia Pacific Journal of Economics and Business, Vol.1, 1997

Waters, Malcolm [1995]: Globalization. London

Whittaker, D.H. [1997]: Small Firms in the Japanese Economy. Cambridge University Press

Williamson, Jeffrey G. [2002]: Winners and Losers over Two Centuries of Globalization. United Nations University / World Institute for Development Economics Research

Woo, David [1999]: In Search of „Capital Crunch”: Supply Factors Behind the Credit Slowdown in Japan. IMF, January 1999

Yamamoto, Yoshinobu [1998]: Globalization and the State: A Japanese Perspective. In: Japan Review of International Affairs, Fall 1998

Yashiro, Naohiro [1998]: Globalization and the Japanese Economy: The Challenge and the Prospect. In: Japan Review of International Affairs, Fall 1998

Zala Tamás [1993]: Szövetséges és versenytárs: az amerikai-japán kapcsolatokról. 1993, In: Gergely Attila (szerk.): Japán a kilencvenes években I. Gazdaság, politika, külkapcsolatok, BIGIS Közlemények 4. 1995

Európai Szemle, Közgazdasági Szemle, Külgazdaság, Napi Gazdaság, Társadalmi Szemle, Valóság, Világgazdaság, Világosság, Asia Pacific Journal of Economics and Business, Asian Perspective, Hiragana Times, Japan Review of International Affairs, The Japan Times, The Japanese Economy, Journal of Information Science, Journal of International Economic Studies, Journal of Japanese Trade and Industry, The Journal of Social Science, Look Japan, Newsweek, The Nikkei Weekly, Oil and Gas Journal, Times, Trend különböző számai

valamint számos japán professzor, kutató, kormányképviselő véleménye kérdőívezés és személyes interjúk által

FÜGGELÉK

1. táblázat

A világgazdaság regionális tagoltságának változása, 1500-2000

Kor	Centrum	Félperiféria	Periféria	Külső aréna
1500	Nyugat- és Dél-Európa	Kelet-Közép-Európa	Kelet-Európa	a világ többi része
1700	Nyugat- és Dél-Európa	Kelet-Közép-Európa	Kelet-Európa, Dél- és Közép-Amerika, Dél-Ázsia	a világ többi része
1800	Anglia, Belgium, Hollandia, Franciaország	Egyesült Államok keleti parti tagállamai, Dél-Európa, Kelet-Közép-Európa	Dél- és Kelet-Ázsia, Dél-Amerika atlanti parti területei, Balkán, Észak-Európa, Kelet-Európa	Afrika, Óceánia, Ausztrália, Közel-Kelet, Közép-Ázsia
1900	Anglia, Belgium, Hollandia, Franciaország, Németország, Egyesült Államok	Dél-Európa, Skandinávia, Kelet-Közép-Európa, Ausztrália, <i>Japán</i>	Balkán, Kelet-Európa, Közép- és Dél-Amerika, Dél- és Kelet-Ázsia, Afrika óceánparti országai	Belső-Afrika, Oroszország ázsiai területei, Közel-Kelet
2000	Nyugat-, Dél- és Észak-Európa, Észak-Amerika, <i>Japán</i> , Ausztrália	Kelet-Közép-Európa, Balkán, Dél- és Kelet-Ázsia, Oroszország, Dél- és Közép-Amerika többsége, Észak- és Dél-Afrika	Fekete-Afrika, Dél-Ázsia, Közép-Ázsia, Közel-Kelet, Közép-Amerika	

Forrás: Knox, Paul, L. - Marston, Sallie, A.: Humangeographie. Spektrum Akademischer Verlag, Heidelberg, 2001. *Idézi:* Cséfalvay, 2004
Megjegyzés: kiemelés tőlem

2. táblázat

Japán bankok követelései egyes távol-keleti országok felé
(milliárd dollárban)

	1995	1996	1997	1998	1999
Dél-Korea	22.81	25.72	21.29	18.29	13.55
Hongkong	133.15	87.46	76.27	38.74	54.65
Szingapúr	76.93	58.81	58.65	29.51	25.33
Tajvan	4.29	3.55	4.84	3.42	3.53
„NIEs”	237.18	175.54	161.05	89.96	97.06
Indonézia	22.47	23.45	22.83	16.97	13.10
Malájzia	7.32	9.17	9.28	7.36	6.83
Fülöp-szigetek	1.04	1.64	2.71	2.45	3.05
Thaiföld	39.00	39.48	35.08	24.01	15.54
ASEAN4	69.83	73.74	69.90	50.79	38.52
Kína	17.65	17.80	19.67	15.28	12.21
Vietnam	0.25	0.25	0.27	0.31	0.39
	2000	2001	2002	2003	2004
Dél-Korea	11.00	10.74	10.94	12.13	15.16
Hongkong	52.46	38.38	25.87	23.44	27.36
Szingapúr	31.02	22.34	17.76	17.48	18.67
Tajvan	3.97	2.95	2.98	4.01	5.54
„NIEs”	98.45	74.41	57.55	57.06	66.73
Indonézia	10.94	8.88	6.71	5.70	6.12
Malájzia	6.39	6.24	5.66	5.00	5.20
Fülöp-szigetek	3.13	3.14	2.49	2.56	2.59
Thaiföld	12.77	11.18	9.15	8.83	10.72
ASEAN4	33.23	29.44	24.01	22.09	24.63
Kína	11.31	11.54	9.37	11.62	16.32
Vietnam	0.38	0.29	0.24	0.40	0.61

Forrás: saját számítások a Nemzetközi Fizetések Bankja honlapja alapján (Bank for International Settlement, Basel); <http://www.bis.org>

Megjegyzés: „NIEs” - újonnan iparosodott ázsiai gazdaságok
Hongkongot és Szingapúrt teljesen off-shore központnak tartja a statisztika

3. táblázat

Japán külföldi közvetlen beruházásai (milliárd jen)

	1994	1995	1996	1997	1998
Dél-Korea	42.0	43.3	46.8	54.3	38.9
Hongkong	117.9	110.6	167.5	86.0	81.8
Szingapúr	110.1	114.3	125.6	223.8	83.9
Tajvan	29.2	43.9	58.7	55.2	28.7
„NIEs”	299.2	312.2	398.6	419.3	233.3
Indonézia	180.8	154.8	272.0	308.5	142.8
Malájzia	77.2	55.5	64.4	97.1	66.8
Fülöp-szigetek	68.3	69.2	63.0	64.2	48.8
Thaiföld	74.9	119.6	158.1	229.1	179.8
ASEAN4	401.2	399.1	557.5	698.9	438.2
Kína	268.3	431.9	282.8	243.8	137.7
Vietnam	17.7	19.2	35.9	38.1	6.5
	1999	2000	2001	2002	2003
Dél-Korea	109.4	90.2	70.4	76.3	32.1
Hongkong	108.8	104.5	43.6	25.3	44.7
Szingapúr	115.8	50.5	143.5	91.7	36.4
Tajvan	32.0	56.4	40.2	45.7	17.2
„NIEs”	366.0	301.6	297.7	239.0	130.4
Indonézia	107.0	46.4	78.5	64.4	73.2
Malájzia	58.8	25.6	32.1	9.8	52.3
Fülöp-szigetek	71.1	51.4	98.9	50.0	22.2
Thaiföld	93.4	103.0	110.6	61.4	71.1
ASEAN4	330.3	226.4	320.1	185.6	218.8
Kína	85.8	111.4	181.9	215.2	355.3
Vietnam	11.0	2.4	9.7	7.3	7.9

Forrás: saját számítások a Japán Pénzügyminisztérium honlapja alapján (<http://www.mof.go.jp>)

Megjegyzés: az egyes évek a japán pénzügyi évet jelentik, amely áprilistól márciusig tart

4. táblázat

A munkatermelékenység változása Japánban (az 1 foglalkoztatottra jutó hozzáadott érték)

	1994	1995	1996	1997	1998
Termelékenység (10 ezer jen)	708	732	734	734	712
Index 1994=100	100	103.4	103.7	103.7	100.6
	1999	2000	2001	2002	2003
Termelékenység (10 ezer jen)	694	705	695	712	703
Index 1994=100	98.0	99.6	98.2	100.6	99.3

Forrás: saját számítások a Japán Pénzügyminisztérium statisztikai honlapja alapján (<http://www.mof.go.jp>)

Megjegyzés: az egyes évek a japán pénzügyi évet jelentik, amely áprilistól márciusig tart

5. táblázat

Kamatlábak Japánban (százalékban)

	1995	1996	1997	1998	1999
leszámtóási kamatláb	0.50	0.50	0.50	0.50	0.50
betéti kamatláb	0.90	0.30	0.30	0.27	0.12
kölcsön- kamatláb	3.51	2.66	2.45	2.32	2.16
államkőtvények kamatlába	2.53	2.23	1.69	1.10	1.77
	2000	2001	2002	2003	2004
leszámtóási kamatláb	0.50	0.10	0.10	0.10	0.10
betéti kamatláb	0.07	0.06	0.04	0.04	0.08
kölcsön- kamatláb	2.07	1.97	1.87	1.82	1.77
államkőtvények kamatlába	1.75	1.33	1.25	1.01	1.50

Forrás: saját összeállítás az IMF/IFS statisztikai honlapja alapján (<http://www.imfstatistics.org>)